

Tarih Işığında
DEVRİMLERİMİZ II

Fahri Belen

Cumhuriyet

**TARİH IŞIĞINDA
DEVRİMLERİMİZ
II**

Dizgi - Yayımlayan:
Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş.
Baskı: Çağdaş Matbaacılık ve Yayıncılık Ltd. Şti.
Aralık 2000

FAHRİ BELEN

**TARİH IŞIĞINDA
DEVRİMLERİMİZ
II**

Cumhuriyet

İÇİNDEKİLER

Üçüncü Bölüm Türkiye’de Sosyal Devrimler

I

BATILILAŞMA HAREKETLERİ

Batı ve Doğu Anlamı	9
Batı ve Doğu İlişkileri	10
Hristiyanlık ve Batı Uygarlığı	12
İslamlık ve Doğu Uygarlığı	14
Batı Hakkındaki Görüşler	17
Uzak Doğu’da Batılılaşıma Hareketleri	28

II

TÜRKİYE’DE HUKUK DEVRİMİ

Şeriat Hukukundan Laik Hukuka Geçiş	36
İslam Hukukunun Ana Kaynakları	39
İslam Hukukuna Yabancı Tesirleri	44
İslamda Hukuk Kurumları ve Adli Teşkilat	48
Osmanlı Devleti’nin Hukuk Sistemi	51

Türkiye’de Laik Hukuk	57
İslam Aleminde Bugünkü Hukuk Düzeni	60
Türklerde ve İslamda Kadın	63
Osmanlılarda Kadın	70

III

DİL DEVRİMİ

Türk Dilinin Tarihine Bir Bakış	74
Türk Dilinin Başlıca Kolları	82
Osmanlıcada Evrim Hareketleri	90
Atatürk ve Dil Devrimi	96
Dilde Evrim ve Devrim (Tartışmalar)	98

BÖLÜM: III
SOSYAL DEVRİMLER

I

BATILILAŞMA HAREKETLERİ

(Çağdaşlaşma)

Batı ve Doğu Anlamı:

Hemen söylemeliyim ki Türk devrim edebiyatına giren Batılama terimi sözcük ve anlam olarak yerinde kullanılmamıştır (1).

Tarih boyunca gelişen uygarlıklarda geçmiş milletlerin alın terleri vardır. Yeni çağda Batı'da yükselen uygarlık, Batı sınırlarını çoktan aşmış ve bütün dünyanın malı olmuştur. Batıya ışık tutan Yunan uygarlığının kaynağı doğuda bu uygarlık daha ziyade Anadolu'da (İyonya) da gelmiştir (2).

İskender istilasından sonra doğuya batının ve batıya da doğunun fikirleri yayılarak İskenderiye, Antakya uygarlığı merkezleri oldular. Sonra da doğu batıya bir peygamber verecek onu fikrî ve manevî etkisi altına aldı.

(1) Birçok eserde Batılama şeklinde yazılmıştır. Buna Garplileşme diyoruz ki karşılığı Batılama olabilir.

(2) İyonya (İonie) Uygarlığının kaynağı doğudur. İlk sesli harfleri İyonyalılar kullandılar. Fikir özgürlüğü Atina'dan ziyade İyonya'da bir gerçektir. Milâddan önce 6.ncı yüzyılda İliade'yi yazan Homeros (Homère'e) İyonyalıdır. Güneşin tutulacağını hesap eden (Thalès) Milet'li Thalıs ırk itibarıyla Finikeli'dir. Diyojen (Diogène) de Sinopludur. Atina'da Felsefe ve Edebiyat gelişmiş, Metafizikle uğraşmış, İyonya ise müsbet bilimlerin vatanı olmuştur.

Romalılar zamanında batının hududu İran'a kadar uzandı. Geniş manasıyla batı yakınoğu, kuzey Afrika'yı da içine alıyordu ki buna Akdeniz uygarlığı diyoruz, sonra da Yunan ve Lâtin kültürü mezhep farkı Roma'yı ikiye bölerek Adriyatik denizi doğu ile batının sınırı oldu.

İdare ve Hukuk bakımından Romalı, dil bakımından Yunanlı olan Doğu Roma (Bizans) Yunan uygarlığına düşman olarak Atina Üniversitesi'ni de kapatmak suretiyle doğulu bir devlet olmuştur. Bu yüzden bir aralık İran bilim, sanat ve ticarette Bizansı geçmişı (3). Daha doğuda ise Çin ve Hint ayrı birer medeniyet sahası idiler.

Bundan sonra İslamlık doğuda parlak bir uygarlık devri açmıştır ki buna da batıya ışık tuttuğu için, Ortazaman Çağdaş Uygarlığı diyebiliriz. Bugün ve Batı uygarlığı Avrupa'nın tek elinden çıkarak dünyaya yayılmış ve çağdaş uygarlık olmuştur.

Batı uygarlığının ifade ettiği anlam itibarıyla bugün Avrupa'nın ve Amerika'nın bazı memleketlerini batılı saymayanlar da vardır. Uzak Doğu'daki Japonya'yı ise Batı uygarlığının içine alabiliriz. Zamanımızda ise Doğulu ve Batılı sözcükleri siyasal ve sosyal bir anlam aldı: Komünistler doğulu, Batı Avrupa ve Amerika batılı sayılmaktadır ki Doğu Avrupa'nın ileri milletlerini Batı uygarlığının dışına çıkarabilir miyiz?

İslam uygarlığının da payı bulunduğu batı uygarlığını Hristiyanlığın eseri sayarak yadırgayanlara, hatırlatmak isterim ki dünyadaki yeniliklere arkalarını çeviren milletler sömürden ve gerilikten kurtulamazlar. Tarih te onlara acımaz.

Doğu Batı ilişkileri:

Doğunun batıya doğru ilerlemesi Finikeliler ve İranlılar-

(3) Barthold, İslam Medeniyeti Tarihi - S. 7: İskender Yunanlılaşmış bir doğu uygarlığı vücade getirmişti. Fakat Asya'nın Yunan uygarlığına etkisi daha büyük oldu. Uygarlıkta üstünlük doğuya geçmekteydi. Bunu İslamlar tamamladılar.

la başlar. İskender ve Halefleriyle Romalılar zamanı batının her alanda üstünlük devridir. Roma İmparatorluğu'nun parçalanması doğuya tekrar gelişme sağlamıştır ki Roma'nın çökmesinde göçebe akınlarının ve bu arada Türk kavimlerinin büyük etkileri vardır.

İlk çağdaki harplerde dini yaymak gayreti görülüyordu. Tek din ve tek devlet fikri önce batıda doğmuş, İsa'nın şefkat dini kanlı maceralara yönelmiş, İran'da dinî bir devlet kurmuştur ki bundan sonraki harplerde dinin önemli bir rol oynadığını görüyoruz.

İslam dini, diğerlerinden, toleranslı olduğu halde, dini yaymak, Tanrının adını yükseltmek onun başlıca prensiplerindendi. İslam istilâsı ve ona karşı olan Haçlı Seferleri kin ve intikam duygularını besledi. Her iki taraf birbirine kâfir diye saldırdıkları, Moğollar ortaya çıkmışlardır ki, bu kanlı akın tanrı namına birbirlerini kıranlara yine Tanrının cezası sayılabilir.

İslama yeni bir canlılık veren Türkler, Hristiyan dinine karşı toleranslı idiler. Türklere karşı taarruza geçen Batılılar ise onları Avrupa'dan atmak, Hristiyanları kurtarmak gibi Haçlı bir zihniyet ile Türkleri geriye sürmek, İslam alemini boyunduruk altına almağa muvaffak oldular. Batının bu Haçlı davranışı son zamanlara kadar sürmüştür (4).

Bugün Haçlı davranış ve sömürgecilik değerini kaybet-

(4) 1918 yılında Kudüs'ü zapteden İngiliz komutanını basın bir Haçlı komutanı olarak selâmladı. İngiltere'de Ayasofya'yı Hristiyanlara vermek için dernek kuruldu. Oxford Piskoposu Ayasofya'nın hakiki imana dönmesi için hararetlî bir nutuk söyledi.

Türkler Ayasofya'nın bakımına ve tamarine büyük emek ve para sarfettikleri halde İngiliz mimarı Sir Thomas Ayasofya'nın bakım itibarıyla tehlikeli olduğunu ilan etti.

Verilen konferanslarda Hilal kaldırılıp, Salıp cihanı şefkatle kucaklamadıkça insanlığın mesut olamayacağı söyleniyordu. Balkan mağlubiyeti de Salıbin Hilâle karşı şanlı bir zaferi olarak alkışlanmıştır. (Şemseddin Günaltay, Zulmetten Nura-35).

miş ise de, sömürme ve Hristiyanlığı yayma gayreti devam ediyor (5). Eski medeniyetler kölelerin sırtlarında yükselmişlerdi. Bugünküler de geri kalmış milletleri sömürmektedirler. Bunda başarı sağlamak için de bir yandan gerici akımlar ve çıkarıcı zümreler desteklenmekte, bir yanda da, fakirlik ve sefaletin doğurduğu yaralar deşilmektedir. Komünist Rusya, milletlerin hürriyet ve istiklallerini savunurken bir çok milletler, bu arada kırk milyon Türk onun idaresi altında özgürlükten yoksun veya peyk halindedirler.

Diyebiliriz ki esaretten kurtulan milletler de siyasi ve iktisadi esaretin pençesi altındadırlar. Bu durumu azad edilen bir kölenin tekrar efendisine boyun eğmesine ve ona el açmasına benzetebiliriz ki doğunun tam istiklale kavuşması için çağdaş uygarlığa sarılması lâzımdır. Bir avuç İsrailoğlunun çöle hayat vermesinden, büyük bir Arap kitlesine meydan okumasından alınacak ibret dersi vardır.

Hristiyanlık ve Batı Uygarlığı:

Batı uygarlığında Hristiyanlıktan ziyade Yunan, Roma ve İslam uygarlığının etkisi vardır. Fernard Gernard Asya'nın üstünlüğü ve Düşkünlük kitabında diyor ki: "Gerçekten Batı Bizans'ın değil İslam'ın yetiştirmesidir. Eski Yunan fikrini ve İslamın ona ilâve ettiklerini ondan öğrenmiştir. Hristiyan ıslâhatçıları İslam meslektaşlarının izleri üzerinde yürümüşlerdir. Bu suretle barbar Avrupa'yı nizam altına almak hususunda etki yapan İslam uygarlığı olmuştur."

Batı dine dayanan Ortaçağ düzenini değiştirmiş, orada

(5) Batılıların doğu bilim kurmalarından çoğu sömürme aletidir. Hristiyanlığı yaymak için de milyonlarca para sarf eden dini kurumlar vardır.

Laik bir dünya görüşü, Laik bilim, Laik insan meydana gele-
rek din ve vicdan da özgürlüğe kavuşmuştur. Bununla bera-
ber Hristiyanlığın batının sosyal hayatına tesiri de inkâr edi-
lemez. Bu hal batı uygarlığına Hristiyanlık damgası vurmaya
bir sebep teşkil etmediği gibi İslam medeniyetinin kaynağı da
tamamıyla dini değildir (6). Batı düşüncesinin ana kaynağı Yu-
nan düşüncesidir. Hristiyan düşüncesi ise doğuludur. Batı on
beşinci yüzyıldan beri kendini doğu zihniyetinden kurtarma
yolundadır.

Batı Papaz uydurmalarına, hurafelere, batıl inançlara, ru-
hani baskıya karşı ayaklanmıştır. Müsbet bilimde Hristiyanlı-
ğın değil, aklın, hür ve yaratıcı zekânın eseridir. Gerçek böyle
olduğu halde değişmez hükümlere bağlanan (7) İslam bilginle-
ri batı uygarlığına Kâfirlik damgasını vurmuşlardır ki bu da İs-
lam aleminin çağdaş medeniyete girmesini geciktirmiştir.

İlk medeniyetlerin kaynağı olan Mezopotamya ve Mı-
sır'da her şey dokunulmaz ve değiştirilméz bir hâl alınca me-
deniyet durgunluğa uğramış, katılaşmış ve donmuştur. Hara-
belerini hayretle seyrettiğimiz bu medeniyetler yeniden kuru-
lamazlar. İslam medeniyeti de dokuzuncu yüzyıldan beri de-
ğişmez hükümlere dayanmak suretiyle gerilemiştir.

Batıda, dine bağlı Ortaçağ düzeni yerine akla ve müsbet
bilime dayanan bir medeniyet kurulmuştur ki tarihte hiçbir me-
deniyet ötekileri üzerinde bu derece üstünlük sağlayamamış-

(6) Ekrem Üçyiğit, Din ve Biz, 161: Batı Medeniyetini Hazreti İsa kurma-
dığı gibi İslam medeniyetini de Hazreti Muhammed kurmamıştır.

(7) II'nci yüzyıldan beri din adamları şeriatı değişmez hükümlere day-
lamak suretiyle İslam uygarlığının ilerlemesini durdurmuşlardır. Başlıca dayanak-
ları "Allah'ın sünneti değişmez" âyetidir ki buradaki Sünnet sözcüğü çeşitli yo-
rumlanabilir. Sadi İrmak da "Tabiat kanunu değişmez" şeklinde tercüme etmiş-
tir.

tır. Çağdaş bir mahiyet alan bu medeniyetin dışında kalarak gelişmiş bir millet de yoktur.

Batılıyı ve batı uygarlığını birbirinden ayırmak lazımdır. Sömürgeci batıya karşı gösterilen güvensizliği batı uygarlığına çevirmiş olanları da görüyoruz. Doğuda henüz milli menfaatler, stratejik ve politik gerçekler, hislerden ve sabit fikirlerden kurtulamamıştır. Yabancıların kanatları altında ilerlemiş bir milleti tarih göstermiyor, Türk Kurtuluş Savaşı bize en doğru yolu göstermiştir.

İslamlık ve Doğu Uygarlığı:

Abbasiler devrine kadar Araplar, Bedevilikten kurtulamadılar (8). Diğer milletlerle yakın ilişki başladıktan sonra uygarlık gelişmeye başladı. Bu suretle İslam uygarlığı bir kavrim dehasından ziyade, milletlerarası ilişkilerin etkisi altında ve çeşitli milletlerin alın terleriyle yoğruldu (9).

Yunan, Roma, Çin ve Hint uygarlıklarından, Fars ve Türk zekâsından faydalanan İslam uygarlığına Ortaçağ, doğu uygarlığı da diyebiliriz. Uzakdoğu'da ise bir Çin uygarlığı bulunduğuna göre batı karanlıkta kalmıştı (10). Bîrûnî'ye göre İslam uygarlığı Yunan uygarlığının doğuda devamıdır (11). Fakat İslamlar Çin ve Hint uygarlıklarından da faydalanmış olmakla beraber bunları geliştirmişler ve büyük ölçüde yenilikler ve icatlar getirmişlerdir.

Hiç şüphesiz bilime değer veren İslam dininin uygarlık-

(8) Corci Zeydan, Medeniyeti İslamiye Tarihi, Cilt 4-110, Cilt 5-44.

(9) Barthold, İslam Medeniyeti Tarihi, 17: Antakya, İskenderiye, Urfa, İran'da Cündî Şapur İslam'dan önce önemli bilim merkezleriydiler.

(10-11) Z.V. Togan, Türk Tarihi, 75.

ta büyük etkisi vardır (12). Ancak İslam'ın isteğiyle din adamının görüşü birbirinden ayrılmıştır. Onlar akla, insan iradesine, zamanın değişen şartlarına yeteri kadar değer vermedikleri gibi peygamberin akli olmayanın dini de yoktur (13). Zamanla hükümler gözden geçirilmelidir, buyruğuna da uymamışlardır.

İslam uygarlığı aklın hakim olduğu, hükümlerin zamanın şartlarına göre değiştirildiği, insan iradesine, hür düşünceye değer verildiği dönemde yükselmiştir. Basra'da kurulan İhvan-üs-Sâfâ Cemiyeti laik bilimin temelini atmış, İslam filozofları rasyonalizmi geliştirmişlerdir. Mütezile mezhebi de akla değer vererek ilerlemeye yardım etmiştir. Bağdat'ta kurulan akademi (Beyt-ül-Hikme) de çeşitli din ve mezheplerden bilginler, yalnız müsbet ilimlerde değil Tanrı kanunları üzerinde de çeşitli tartışmalar yapmışlardır.

Me'mun devrinde parlayan İslam uygarlığının dokuzuncu yüz yılın ortasında Mütevekkil zamanında, Endülüs'te onuncu yüzyılda durakladığını bundan sonra daha ziyade batıya ışık verdiğini görüyoruz (14).

İslam alemi siyasal, sosyal ve dinsel bir anarşi içine düşmüştür. Mezheplerden çoğu eski dinleri diriltmek, Arap devletini yıkmak yolunda, filozoflar (Philosophe) dini akidelere karşıydılar (15). Sosyal akımlar memleketi talan alanı haline getirmişti. Bu hal idarede ve dinde baskıya yol açmıştır.

(12) Beşikten mezara kadar ilme çalışınız. Her müslümana ilim öğrenmek farzdır. İlmi Çin'de olsa bile arayınız. Bilenlerle bilmeyenler müsavi olurlar mı? (Hadisler).

(13) İslamın ileri fikirli din adamları ve son yüzyılda Mısırlı Muhammed Abduh aklın kabul edemeyeceği delilleri batıl saymışlardır.

(14) Wells, Cihan Tarihinin Ana Hatları, C.3-96. (Biz Yunanlılardan gelen nuru Lâtinlerden değil, Araplar vasıtasıyla aldık.)

(15) Feylesoflardan din ile felsefenin arasını bulmaya çalışanlar da vardı. Felesfenin etkisi altında bulunan tasavvuf ehlinde de fikirlerini Kuran'a dayayanlar Sünni İslamlar arasında itibarda idiler.

İslam aleminde artık devlet, kuvvete ve din adamına dayanmış, İslam akidesini zamanın şartlarıyla ahenkli bir hale getirmek ve dinsel gerçekle bilimsel gerçeği ayırmak akımı durmuştur. İslam Kelam bilimi de, devletin himayesi altında Es'arî, Gazâlî ve halefleri tarafından sünî akidenin bir savunma aracı olarak kullanılmış ve insan iradesi de inkar edilmişti (16).

Hasılı kabaran taassup aklın yolunu tıkamış, hür düşüncüyü söndürmüş, hükümler kalıplar içinde dondurulmuştur ki bu tutumu İslam uygarlığının çökmesinin başlıca etkeni sayabiliriz. İbni Haldun (1336-1406) da İslam uygarlığının çökmekte olduğunu, tamamiyle mahvolacağını haber vermiştir (17).

Kanlı Moğol istilasından sonra İslam aleminde bir uyanma ve ilerleme görülüyor. 13 ve 16. yüzyıllar İslam dünyasının ve Türklüğün üstünlük ve batının düşkünlük devridir. Barthold İran'ın tarihindeki en parlak devrinin Moğol devri olduğunu kabul eder ki bunu da taassubun kırılması ve müsbet bilimin değer kazanmasıyla izah edebiliriz (18).

İslam alemi ilerlemeyi tıkayan setlerden zaman zaman geldikler açmak suretiyle onaltıncı yüzyılın sonuna kadar kudretini muhafaza etmiş, setler aşılamayacak derecede kuvvetlendikten sonra çökmüştür. Devrim yolu engellerle doludur ki

(16) Es'arî (878-936) Mutezileden ayrıldığı halde, usullerini kullanarak akıl yoluyla onların fikirlerini çürütmeye çalıştı. 11'nci yüzyılda Gazâlî Sünî olmayan mezheplere Feylesoflara hücum ederek bazı müsbet bilimleri dine aykırı gördü. (İslam Ansiklopedisi, Gazâlî) daha sonra da Gazâlî'nin mistik bir yola sapmış olduğunu görüyoruz.

(17) İbni Haldun Tunusludur, eserleri meydana çıkınca batlılar bunun Amerika'nın keşfi kadar önemli buldular. (İslam Ansiklopedisi, Gazâlî).

(18) Barthold, İslam Medeniyeti Tarihi, 112-116.

bunlar daima aşılmalıdır. İlerleme durduğu ve çağdaş uygarlığa ayak uydurulamadığı anda çökme başlar.

BATI HAKKINDAKİ GÖRÜŞLER

Batının üstünlüğü ve doğunun düşkünlüğünü açıkça gördükten sonra bunun nedenleri üzerinde fikir birliğine varılamadı. Bu fikirleri şöyle özetleyebiliriz:

İslam aleminin düşkünlüğü İslamın prensiplerinden uzaklaşmaktan ileri gelmiştir. Batı uygarlığının dışarı ne kadar parlak ise içerisi o kadar çürüktür. Doğu ve batı uygarlıkları ayrı sebeplerin ve şartların eserleri oldukları için bir uygarlıktan diğerine geçmeye lüzum yoktur (19). Doğu, batının verdiği ile değil, İslamın cılası ile yükselebilir. İslamlık batı prensiplerinden üstündür (20).

Mutedil olanlar da batılılaşmayı iyi karşılamazlar, onlara göre İslam aleminin teknik bakımdan batıya muhtaçtır. Ekonomik ve maddi alandaki kalkınmalar için gerekli metod ve malzemeyi batıdan almak lazımdır. Batı inanç, ahlâk, ruh ve manevî bakımdan çöküntü halindedir (21).

Batıda eğitim gören aydın din adamları da batının bilimini ve tekniğini alıp ahlâkına iltifat etmemeyi tavsiye eder-

(19) Tanzimat devrinde bu fikirde olan batılilar da vardı. O zaman Türk donanmasının deniz müşaviri olan Amiral Salde (Kırım Harbi Eseri, s.16) şöyle diyor: Pertev Paşa Yeniçerilik ise eski müesseseleri ıslah etmekte kullanılacak bir adamdı. O İslam dininin ilerlemeye mani olmadığını, Türk medeniyetinin milli geleneklere göre gelişeceğini iyi kavramıştı.

(20) Mustafa Sıbâî, İslamda Din ve devlet, 50: Müslümanlık batı prensiplerinden üstündür. Bu yönde batıya da muhtaç değildir. İslam prensiplerinden bir kısmını alıp bir kısmını atan mümin sayılamaz. (Suriye'nin din adamlarından aynı zamanda hukukçu ve profesördür, yakında ölmüştür.)

(21) Hilmi Ziya Ülken, Çağdaş Düşünce Tarihi, 310.

ler (22). Ziya Gökalp de batı medeniyetinden İslam ümmetinden, Türk milletinden formülünü ortaya koymuştu. Diğer yandan medeniyetin parçalanmaz bir bütün olduğunu, batı medeniyetinin eksikleriyle doğuyu yenerek çağdaş medeniyet haline geldiğini ileri sürenler de vardır (23).

Bu görüşler, İslam prensiplerinin ahlak bakımından batıya, batının da bilim ve teknik bakımından doğuya üstün olduğu şeklinde özetlenebilir. Esas olan dinî ve millî kültürün muhafazasıdır ki batı uygarlığı da dinin bir vicdan işi olduğunu kabul ederek ona hürmet göstermiş, milliyetçiliğe önem vermiştir.

İslam uygarlığı hakkındaki görüşümüzü daha evvel açıklamış bulunuyoruz. Biz dinlerin ahlâk kaynağı olduğuna inanıyoruz. İslamlıkta herkesin dininin kendine ait olduğunu kabul eder ki din ile uygarlığı birbirinden ayırmak gerektir. Bununla beraber dinin ahlâk üzerinde büyük bir etkisi vardır ki ahlâk üzerinde biraz durmak isteriz.

a) Doğu ve Batı Ahlakına Bir Bakış:

Eski medeniyetler, bu arada batının Yunan ve Roma medeniyetleri kölelik müessesesi üzerine kurulmuşlardır. Bu devletlerde bir avuç zengin ve hür adamın yanında birçok esirler, fakir ve sefiller vardı. İsrâf ve sefahatin yanında da büyük ölçüde sefalet hüküm sürüyordu. Bu hal Hristiyanlığın yayılma-

(22) Şemsettin Günaltay, Zulmetten Nura, 27: Avrupa medeniyeti aktif olmaktan ziyade pasiftir. Avrupa maddî yönden ne kadar ilerlemiş ise ahlâk o derece sukûta uğramıştır. Hasis menfaat uğruna bir Avrupalı'nın yapamayacağı hiçbir şey yoktur... Biz onun ahlâk sukûtunu almışız.

(23) Hilmi Ziya Ülken, Çağdaş Düşünce Tarihi, 676. (Ağaoğlu Ahmed'in bir makalesinden).

sına yardım etti. Fakat Hristiyanlık resmî din olduktan sonra daha ziyade kralın, rahibin, yüksek tabakanın aleti oldu.

Gladyatörlerin kanlı güreşlerini, engizisyonun ateşte yaktığı insanları zevkle seyreden, Amerika'da Kızılderilileri yok eden batılı, son yüz yıllarda insan haklarına, özgürlüğe, eşitliğe değer vermiş, kölelik müessesesini kaldırmıştır. Ancak bu hakları diğer milletlerden esirgemiştir ki müstemleketlerdeki zulümler hâlâ hatırlarda yaşamaktadır. Almanya'da Yahudilerin, Kırım'da Türklerin yok edilmesi olayı da yakın zamana aittir. Batıda bilim kurumlarının yanında sefahat yuvaları da yükselmektedir ki tarih boyunca aşırı zenginlerin türediği yerlerde israf ve sefahat hayatı artmıştır. Roma'da Hristiyanlığın yayılmasına sebep olan bu hal bugünkü batıda da komünizmi doğurmuştur. Batı iktisadî ve malî tedbirlerle serveti millî menfaatlere yöneltmeye, sosyal tedbirlerle de sefaleti önlemeye çalışmaktadır.

Batı ahlâkının şüphesiz zayıf tarafları vardır. Fakat mad-deci ve menfaatçı sayılan batılıları ahlâki faziletlerden yok-sun saymak doğru bir görüş değildir. Her topluluğa musallat olan illetler de medeniyet teriminin kapsamına giremezler. Batının ahlâksızlığı uygarlığının meyvası olmadığı gibi doğu-nun ahlâksızlığı da İslamlığın eseri değildir.

Batının her şeyine ahlâksızlık damgasını vuran zihniyet bizi batının iktisadî ve sosyal reformlarından, güzel sanatla-rından uzun zaman mahrum bırakmıştır.

Bu yüzden matbaacılıkta geri kaldık, bankacılık aleyhin-de fetva verildi. Sigortacılık, kumar, tiyatro ahlaksızlık yuva-sı sayıldı (24). Kadının açılması ve medeni haklara sahip ol-ması yadırgandı.

(24) Türklerde tiyatro bin senelik bir maziye sahipti. Batı onu geliştirerek ahlâk ve ibret sahnesi haline getirmiştir. 1919 yılında ilk sahneye çıkan Türk ka-dını Afife Hanımı hocalar fetva ile tevkife kalktılar.

Halbuki İslam uygarlığı dünyada ne bulursa almakla yükselmışti. İslam faaliyeti emreden bir din olduğu halde kedere boyun eğilmiş (25), insan iradesiz bir kukla sayılmıştır. Tevekkül, bir lokma ve bir hırka zihniyetini doğurmuş, tövbe ve şefa'at kapıları ardına kadar açık bırakılarak kötülüklerin işlenmesine elverişli bir ortam hazırlanmıştır.

Öyle bir alem meydana gelmiştir ki entrika, zulüm ve cinayetler artmış, adalet bir alışveriş metai haline gelmiştir. Sorumluluğun temelini yıkan, insanları fatalizme götüren akımlar fikri kurutmuş, ruhu söndürmüş, aşırı tevekkül insanları atalete ve miskinliğe sürüklemiştir.

İslam uygarlığının parlak devrindeki ahlaka hayran olanlar vardır ki bunların onbirinci yüzyıldan sonraki İslam tarihinin derinliklerine giremedikleri anlaşıyor. Bunlara Arap tarihlerini incelemelerini tavsiye etmek ağır bir yüklem olur. Fakat Corci Zeytan'ın dilimize çevrilen Medeniyeti İslamiye Tarihinde birçok iğrenç levhaları bulabilirler (26).

Osmanlı Devleti'nin çözülmesinde de ahlâksızlığın etkisi olduğunu biliyoruz (27). Bizim tarihlerimiz bunlara geniş yerler vermişlerdir. Yabancı yazarlar da rüşvet, ihtikar, dalka-

(25) Homiros kahramanların kadere karşı direndiklerini kabul eder. Hint inançlarında hüniyetin yeri yoktur. (Cemila Sena, Hazreti Muhammed'in Felsefi, 398). İslama aşırı kadcılığın de Hint'ten geldiği anlaşıyor. İmam Malûridi insan iradesini kabul ettiğii halde Eş'ari ve halefleri insan iradesini kabul etmemişlerdir.

(26) Corci Zeydan Medeniyeti İslamiye Tarihi, Cilt 5: Ortaçağda Arap şehirlerinde Fahişeler, Gavvad'lar bir sınıf teşkil ederler. (Sayfa 215). Mahbub ve gulperestlik Halife Emin zamanında arttı (216). Kadınlar kocalarının gönüllerini çekmek için erkek kıyafetine girerlerdi, kendi aralarında da sevicilik yayıldı (217).

(27) Osmanlı Kapıkulu, hamamdan çıplak kadın çıkarmak, camide tütün içmek, müslümanın ırzına tecavüz etmek, köşelerde çıplak ve ayak üzere zina ve livate etmek gibi hareketlerde bulunurdu. (Ekrem Üçyiğit, Din ve Biz, 166).

vukluk, iftira ve jurnalciliğin tahribatı üzerinde durmuşlardır (28).

Yeniden ve sömürge haline gelen doğunun yitirdiği en büyük değer kişiliğidir. Batının üstünlüğü karşısında doğulu bir aşağılık duygusu içine düşmüş, batıyı insan üstü bir mahluk sayanlar, batıya hayran olarak millî duygudan mahrum kalamazlar görülmüştür (29).

İstiklal Savaşı kişiliğini, Türkün yüksek niteliğini muhafata edenlerin eseridir ki kozmopolit bir devlet içinde dinç bir milletin varlığını göstermiştir. Türk devrimi, Türk'ün niteliğini yükseltmek, aşağılık duygularını silmek istemiştir. Batının yüksek kültür ürünlerini benimsemekle de doğru yolu bulmuştur.

b) Batı Uygarlığı ve Maddecilik:

Tutucular batı uygarlığının memlekete münkirliği ve maddeciliği getirdiği kanısındadırlar. Halbuki bu hal İslam dünyasında da vardır ki bunlara mülhitler, zındıklar adları verilmiş, iştirakçı akımlar memleketi talan alanı haline getirmişlerdir. Eğer bu hareketlerin kaynağı incelenecek olursa dinî baskıların, dinî hurafelerin büyük etki ve tepkileri görülür.

Batı hurafelerinden arındıktan (30) kilise kendini ıslah

(28) Kanunî zamanında Avusturya sefiri Busbeq ve Köprülülerin son devrinde Graf Marsilli'nin Hatıraları.

(29) Amiral Salde, Kırım Harbi, 71: Avrupa'da eğitim gören Türk gençlerinin ne Frenge özge bilgileri ve ne de Türk'e mahsus duyguları vardı. Bunlar Avrupa'ya ait her şeyi alaturka gözle ve Türk'e ait her şeyi de alafranga gözle görmek âdetindeydiler.

(30) 18'inci yüzyılın ortasına kadar kilise mukaddes kitapta verilen bilgiler dışındaki fikirlere karşı idi. Büyük bir çoğunluk akıl hastalığının insanın içine şeytan girmesinden ileri geldiğine inanıyordu. Paratonerin keşfine kadar (1725) yıldırım şeytan şerri, gök gürlemesi Allah'ın gazabı sanılıyordu. Lakırdı söyleyen köpeklere, âdetli kadının el değdirmesiyle çeşmelerinin suyunun kesileceğine inananlar da vardı.

ederek vicdan özgürlüğünü, devletin prensiplerini toleransla karşılamaya başladıktan sonra din kurumu eleştirmelerden kurtulmuş, hatta materyalizmden idealizme doğru bir yol açılmıştır. Artık yirminci yüzyılın başından itibaren batıda din ile bilim ve din ile devlet arasındaki mücadele sona ermiş gibidir (31). Komünistlerin de vicdan özgürlüğüne değer vermeye başladıklarını görüyoruz. Gerçek böyle olduğu halde batılılaşma hareketlerinin münkirlik, maddecilik, fırsatçılık, menfaatçilik doğurduğunu ve bu halin memleketi ikiye böldüğünü ileri sürenler vardır.

Bu görüş ikiye bölücülüğün ta kendisidir ki İslam alemini kanlı inanç kavgalarına düşürerek perişan bir duruma sokmuştur. Taassuptan gözü kararanların insanları nasıl birbirlerine düşürdüklerini ve nasıl insan kanları döktüklerini yakın tarihimizde gördük. Her aşırı taassupta bir yok edici özlem vardır. Memleket çocuklarını mü'min ve münkir zümrelere ayıran insanların Ortaçağ engizitörlerinden farkları yoktur ki onların “vurun kâfiri!” devrini yaratmak istedikleri görülüyor.

Batıda tolerans vicdanlara ferahlık vermiş, insanlar arasındaki sevgi duygusunu arttırmıştır. Dini, ahlâkî ve insanî bir temel üzerine oturtan kilise ve din adamı itibar kazanmıştır. Memleketimizde hurafeleri hoş görmeyenleri ve cahil vaizleri tenkit edenleri münkir ve maddeci saymakla dine hizmet edilmiş olmaz. Kimbilir maddeci sayılan bu insanlardan ne kadarı bilgin bir ağızdan dinin gerçeklerini dinlemek ihtiyacındadırlar.

Türkün bir kısmını münkir, bir kısmını mukaddesatçı sayan zihniyet dine de millî duyguya da aykırıdır. Dinsizlik sayılan laiklik ilkesi de vicdan ve din özgürlüğünü sağlayarak

(31) Ahmet Emin Yalman, Bayram Gazetesi, 22 Aralık 1968.

münkir ve mü'min mücadelesine son vermek amacındadır. Batı uygarlığını maddeci saymak da doğru değildir. İnsanlığın gayesi maddi ve refah olmakla beraber kullanılan vasıta fikri ve manevidir. Batıda fikrî ve manevi gücüyle maddi refaha yükselmiştir. Hürriyet fikri, teşebbüs ve hareket azmi, yaratıcı zekâ, arama ve araştırma batıyı aralıksız yeniliklere götürmektedir. Ancak tarihte görüldüğü gibi servet ve refahın aşırı sefahate yönelmesi, bir yandan da sefaletin meydana gelmesi tehlikeli bir durum yaratabilir ki batılıda bunu önlemeye çalışıyor.

c) Milli Kültür:

Milletlerin yüzyıllar içinde teşekkül etmiş, gelenekleri, adetleri, örfleri kendilerine özgü güzel sanatları, duyguları, ahlakları vardır. Bunlar zamanla veya devrim yoluyla değişikliklere uğrarlar.

Tutucu aydınlar, Türk devriminin milli kültürü yıktığı kanısındadırlar ki buna iki misal vereceğiz:

1. Bir milletin bin yıl içinde teşekkül etmiş, taş kesilmiş bir zihniyeti ve tefekkür tarzı vardır ki bunu ekleme ve ulama bir kültür değiştiremez (32).

2. Sosyal devrimler tedrici ve devamlı gelişmelerin mahsulü olmadıkça faydalı olamazlar. Zemin hazırlanmadan ani tesir ve hareketlerle bir sosyal değişiklik yapmak kadar tehlikeli bir teşebbüs olamaz (33).

Bu sözlerde gerçeğin payı bulunabilir. Fakat dünyadaki devrimleri inkar edemeyiz. Ancak bu devrimler hazırlanmış

(32) Ali Fuat Başgil, Din ve Laiklik.

(33) Şemsettin Günaltay, Zulmetten Nura, 268.

bir ortamda tutunabilirler ki batı devrimleri böyle olmuştur. Türk devrimi bin yıllarca mabut hükümdarların, mukaddes kayserlerin, kendilerini tanrının gölgesi sayan halifelerin hüküm sürdükleri bir bölgede yapılmıştır. Islahat hareketleri de bir avuç aydının eseridir. Türk devriminin fikri lazırlığı yapılmamış bu devrim halktan ziyade otoritenin eseri olmuştur.

Fakat kabul etmek lazımdır ki Türk milleti Avrupa'nın yanında Ortaçağ düzeninde yaşayamazdı. Bu itibarla Türk devrimi bir uyanma ve hatta dirilme hareketi sayılabilir. Binlerce senelik geleneklerden bahsediliyor ki bunun ucu Babil'e kadar dayanır. Bugün de devrimlere karşı çıkan şeyhlerin vaizlerin Babil kahininden, engisizyon rahibinden farkları yoktur.

Hazreti Muhammed, Arapların bin senelik taş kesilmiş geleneklerini kaldırmaya çalışırken, Kureys'in ileri gelenleri de geleneklerini savunmuşlardı. Gelenekleri taş kesilmiş milletler zamanın yeni şartlarına uymazlarsa taş gibi yerlerinde kalırlar, bir adım ileri gidemezler.

Türk devrimi, Arap'tan, Acem'den Bizans'tan gelen ekleme ve ulama adetleri, ucu Babil'e kadar giden hurafeleri atmak, Türk'ün unutulmuş güzel geleneceklerini de diriltmek istemiştir.

Türk devriminin batının kötü şeyhlerini aldığı iddiası da vardır ki danslar, plajlar, açık saçık hayat eleştirme konusudur. Bu eleştirmeler de batı uygarlığının esansını bırakıp küsbesini aldığımızı ileri sürenler, daha ileri giderek büyük bir devrime fuhuş ihtilali diyenler de vardır.

Bu kitap, tarihin ışığında devrimlerimizi bütün yönleriyle incelemeye çalıştığını için devrimi kirletmek isteyen sözler üzerinde tekrar durmayacağız. Ancak bir noktaya işaret edeceğiz ki medeniyetin tekniği yanında bir çok adetler de bera-

ber girecektir. Bu adetler bütün dünyayı sarmış, uzak doğuda batılıya benzemek için kibar kadınların çekik gözlerine estetik ameliyat bile yaptıkları görülmüştür.

d) Din Eğitimi:

Tam laik bir devlet din eğitimiyle meşgul olmaz. Çeşitli din ve mezhepler bulunan bir memlekette resmi okullarda din eğitimi yapılması vicdan özgürlüğüne de aykırıdır. Bununla beraber çoğunluğu Müslüman olan memleketimizde ihtiyarı din dersleri vermekte büyük bir sakınca yoktur. Din eğitiminin devlet idaresinde olmasını gerektiren sebepler de henüz ortadan kalkmamıştır.

Türkiye’de, ilk ve orta okullarda din dersleri verildiği halde bunu liselere de koymak, din okullarını arttırmak akımı kuvvetlenmektedir. Batı’da da din eğitimi önemle savunan fikir adamları vardır. Wells Cidakarlık ve nefsi istihkar duyguları meydana çıkmalıdır.” diyor. Alexis Carel’de tam laik devletlerde din bilgisinin resmi okullardan kovulmasından şikayetçidir. Tarihçi Toynbee de diyor ki. “İslamın imam sahiplerine kardeş gözüyle bakan geniş ruhundan faydalanmak suretiyle barış ve tolerans sağlayabiliriz (34). Sosyal değişmelerde medeniyetin manevi cephesi de kuvvetlendirilmelidir.”

Dinlerin ahlak kaynağı olduğuna hiç şüphe yoktur. Ancak dine hurafeler karıştığını, din eğitiminin skolastik’e saplanmasıyla İslam uygarlığının sönmeye başladığını da biliyoruz ki bu durumu aydın bir din adamı şöyle ifade etmiştir: İs-

(34) Ahmet Emin Yalman, Bayram Gazetesi (22 Aralık 1968)

lam aleminin ilerlemesine engel olan İslamlık değil, öğretilen İslamlıktır (35).

Bugün modern din okullarımızın da skolastikten ve hurafelerden kurtulamadıklarını İlahiyat Fakültesinden yetişenlerden de kendilerini aşırı taassuba kaptıranlar, devrimleri yerler çıktığını görüyoruz.

Batıda Ortaçağın karanlık devrimi rahip sınıfı yaratmış, o manevi gıda vereceği yerde gerilik ve zulüm timsali olarak sosyal ve siyasal bünyerde derin yaralar açmıştır. Yine batıda kilise, büyük bilim, fen, felsefe, sanat adamı ve reformcu yetiştirerek uygarlığa ışık tutmuştur. (36).

Kilise kendini değişen zamanın şartlarına uydurarak, nasların tedrisi bir tekamüle tabi olduğunu anlamaya başladı. Daha ziyade ahlaki ve ilmi temeller üzerine dayanmak lüzumunu duydu. Bu sayededir ki din ve din adamı da büyük ihtiram kazandı.

İslam reformcuları da bu yolu göstermişlerse de muvafak olamamışlardır. Şeyh Cemalettin Efgani, Mısırlı Şeyh Mehmet Abduh İslama sonradan giren hurafeleri atmak, dinde toleranslı bir yol tutmak istemişlerdi. Onlara göre akıl ve nakil çarpıştığı zaman aklın üstünlüğü kabul edilmelidir. İlim ile din arasında bir çelişme olamaz, ikisi de Allah vergisidir (37). İslam alemi mübarek dinimizi hurafelerden arıtacak büyük din bilginleri bekliyor. Bu da din adamlarının seviyelerinin yükselmesine, toleranslı bir ortam hazırlanmasına bağlıdır ki yeni din okullarımızın niteliğiyle ilgilidir.

(35) Şemsettin Günaltay, Zulmetten Nura - 91 - 112.

(36) Roger Bacon (1214 - 1294), Copernic (1473 - 1543), Nicolas de Cusa (1401 - 1464), John Wiclif (1320 - 1384), Luther (1438 - 1546), John Lock (1632 - 1704), Darwin (1809 - 1882).

(37) Adnan Adıvar, Tarih Boyunca İlim ve Din - 14.

Din okullarını arttırmak, liselere din dersi koymakla mesut bir sonuca varacağımızı umuyorum (38). Din adamının daha sağlam, daha ilmi esaslara dayanması, Hurafelerden sıyrılması, din eğitiminin de ahlaka değer vermesi, Cumhuriyetin prensiplerini benimsemesi lazımdır.

Osmanlıların çökme devrinde üç yüz bin medrese talebesi vardı. Bunlar memleketin kalkınmasına bir taş koymadıkları gibi ahlaki sükutu da önleyemediler, din diye hurafeleri aşıladılar, ileri hareketlerin de önüne dikildiler. Din okullarını arttırmak değil, aydın din adamı yetiştirmeliyiz. Bugün milletlerin medeniyet seviyeleri, bilim ve teknik adamlarının niteliği ile ölçülmektedir. Bu bakımdan verimsiz olan okullarımıza lüzumundan fazla din dersi koyarak niteliğini daha ziyade sarsmayalım. Bir mü'mine lazım olan bilgi ve dini ahlak kafidir. Bilimin ve aklın kabul etmediği hurafelerin sunulması da dinsizliğe yol açabilir.

Şunu da açıkça belirtmeliyiz ki İslam dini evvelki dinlerin ahlaka aykırı telkinlerinden ancak önemli bir kısmını kaldırılabilmiş, İsrail hikayelerini muhafaza etmiştir ki İsrail Peygamberlerinin birçok ahlâk dışı hareketleri vardır (39). Diğer yandan İslam dinine zamanla hurafeler karıştığını, sonradan eklenen hükümlerin bugünün şartlarına uymadığına da dikkate almak lazımdır. Muamelat hükümlerinden kadını döv-

(38) Tanzimat devrinde açılan orta ve yüksek okullarda din derslerinin fazla yer alması müsbet bilimde ilerlemeyi engellemiştir. Tıp okulunda derslerin önemli bir kısmı dine aitti. Askerî okullarda Kur'an, Din Bilgisi, Arapça va Farsça meslek derslerinden fazla idi. (Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Harp Okulu Tarihi).

(39) Jupiter karısının aşkı ile zina eetmesine izin vermiş. Babil rahipleri mabet harimini Umumhane haline getirmişlerdir. Lut iki kişi ile, Davut evli bir kadınla zina etmiştir. Tevrat İsrail oğullarının Mısır'ı soymalarına izin vermiştir.

mek, birkaç kadın almak, kadını köle olarak alıp satmak, zina edeni taşıyarak öldürmek, kan davasını meşru saymak gibi hükümler de kamu vicdanının kabul etmiyeceği şeylerdir. İslamda devlet teokratiktir. Onun laikliğe aykırı hükümleri vardır. Kıyafetçe kafire benzememeyi de emreder.

Kuranı Kerim dinde zorlama olmaz dediği halde Fakihler dini zorluklarla doldurmuşlardır. Dini bu zorluklardan kurtaracak din adamlarına ihtiyaç vardır. Bu vesile ile Şeyhülislam Hasan Hayrullah efendinin, İslam olmak isteyen, Alman ve Avusturalyalı bilginlere yazdığı mektuptan şu paragrafı alıyoruz: “İslam dininde Frenkçe (Clerge) denilen rahiplik merasimi olmadığından sizin İslamlığınız bizim kabulümüz şartına bağlı değildir. Bizim borcumuz ancak halka nasihat etmek ve bilmedikleri şeyi öğretmektir. Yoksa onlar doğum, nikah ve ölümlerinde bir ruhani reisin varlığına muhtaç değildirler.” (40).

Uzak Doğuda Batılılaşma Hareketleri:

Bugün her alanda uzak doğunun ilerlediğini, Japonya’nın birçok alanlarda batı memleketlerinden çoğunu geride bıraktığını görüyoruz.

Bunun birçok nedenleri arasında uzak doğudaki dinsel toleransın etkisi vardır.

Tutucu aydınlarımız, Japonya’nın ilerlemesini, batının teknik ve bilimini alarak, kendi geleneğini muhafaza etmesi-

(40) Mektubu Ahmet Cevdet Paşanın yazdığını bildirenler de vardır. Belgelerle Türk Tarihi Dergisinin 9’ncu sayısında mektup sureti Hayri Mutlucağ tarafından neşredilmiştir ki burada mektubun Şeyhülislam Hayri Efendiye ait olduğu görülüyor. (4 Eylül 1876).

ne bağlarlar. Derler ki biz batının küsbesini almışız Japonlar da cevherini.

Japonya toplum düzeninde değişiklik yapacak her yeniliğe kapalıydı 1640 da dış ticaret ve dış ilişkiler yasaklandı. Bir Japon'un yurt dışına çıkmasının cezası ölüm ve Okyanus'u geçecek tekne yapması yasaktı. Küçük Japon adalarında nüfus artıyor, ilkel üretim tekniği ile topraklar nüfusu besleyemiyordu.

Hür olmayan köylüler ve Samuraylar eziliyorlardı. Tüccarların durumları da iyi değildi. 1750'de köylü isyanları başlamıştı.

Japonya yenilik hareketlerine bizden sonra 1859 yılında başlamıştır. Batılılara kapılarını sımsıkı kapayan Japonya 1850'de Komodor Kerry bir kaç Amerikan Harp gemisiyle kapıyı zorladığı zaman uyanmıştır. İleriye görenler kurtuluş çaresini batının bilim ve teknik metodunu almakta bulmuşlardır. Gericiliği ve tutuculuğu tasfiye etmekte büyük güçlük çekilmedi. 1868'de eski rejim yıkıldı. Bu başarıda imparator da dahil olduğu halde büyük bir çoğunluğun, derebeylerin tahakkümlerinden kurtulmak istemelerinin etkisi büyüktür.

Japonya'da ihtilalci parti derebeylik geleneğini kaldırmış (41) her kolda ve bilhassa toprak meselesinde reform yapmış, Çin medresesini yıkmıştır. Yeniliğe karşı çıkan ayaklanmalar kısa bir zamanda kanlar içinde boğulmuştur.

Japonya, eğitimde Amerika, endüstri ve ekonomide İngiliz, Alman, güzel sanatta İtalyan uzmanlarını getirdi. Avrupa'ya bolca öğrenci gönderdi. Fransa Medeni Kanununu benimsedi. Eğitimi laikleştirerek teknik öğretime önem verdi.

(41) Japonya 270 derebeyinin (Daimyo) elinde idi. İmparator bir gölge haline getirilmişti. (İdris Küçük ömer - Japon Kalkınması - 6).

Japonya'nın jeopolitik durumu sükun içinde ilerlemeye yardım etti. Dışarıdan taarruza uğramadı, içeride de büyük irticalar görülmedi. Osmanlı devleti ise yenilik hareketlerine başladıktan sonra sekiz kere taarruz ve istilaya uğramış, irticalarla, milli ayaklanmalarla karşılaşmış, batılıların siyasi ve iktisadi baskısı altına girmiştir. Türkiye'de halk devrimlere kayıtsız kalmıştır. Bu kitabın başında belirtmiştik ki uzak doğuda hükümdarlar göğün temsilcisi veya güneşin oğludurlar. Bununla beraber burada teokratik rejim görülmemiş, resmî din çok kısa bir zaman tutunabilmiştir. Burada imtiyazlı bir rahip sınıfı da yoktu. Japonya üstün bir medeniyeti kabul etmeye hazır, bakir bir bölge idi. Biz bu neticeye varıyoruz ki nerede medeniyet eski ise oraya yenilik güç girmektedir. Osmanlı devleti ise parlak bir İslam medeniyetinin varisiydi.

Japonya'da kadın açık ve kıyafet taassubu yoktu. Medrese teolojiye değil, Çin klasiğine dayanıyordu. Japonlar geleneklerine bağlı olmakla beraber onların değişmez ve mukaddes kanunları yoktu.

ÇİN:

Müstemlekeci devletlerin küçük kuvvetlerine, sonra da iki kere Japonlara mağlup olan Çin, bugün dünyanın üç büyük devletinden biridir. Çin teknolojik önemli bir aşamayı başarmış, nükleer güce dayanan bir devlet olmuştur.

Çin çok eski bir medeniyete sahiptir. Barutu, pusulayı, matbaayı icat etmiş, fakat tutuculuğa saplanarak icatlarından faydalanamamıştır. Batının yeniliklerine ilgi göstermemiştir ki bunda eski bir medeniyete sahip olmasının etkisi vardır.

Birçok yönlerden Çin'in son devri Osmanlı devletine

benzer. Batının baskısı, kapitülasyonlar Çin'i kısıktırak bağlamış, tutuculuk, aşğılık duygusu afyonkeşlik Çinli'yi miskin bir duruma sokmuş orada batılılaşma hareketleri de sönürülmüşü.

Çinliler kendi tabirlerince yabancı şeytanların zincire vurarak sömürdüğü ve üstelik afyon içirdiğı bir millettir. Fakat uzun yıllar teslimiyet içinde yüzen Çinli'nin şahlandığı, yanlış yabancıyı uzaklaştırmak değı binlerce yıllık geleneklerini de yıktığını görüyoruz. Çin'i kurtaran komünistlik değı, aşğılık duygusunun, tutuculuğun silinmesi, milli bilincin uyanmasıdır.

Batıdan Nasıl Geri Kaldık?

Türk'ün dinç kuvvetiyle köhne Bizans yıkıldığı zaman batı yeni bir çağı giriyordu. Atalarımız imha savaşları kazanırken batıda yeni yeni fikirler dalgalanıyordu. Osmanlı devleti satvetinin yüksek derecesine çıktığı zaman onun dış parlaklığı yanında sönük tarafları vardı. Fakat Osmanlılar batılılardan daha toleranslı idiler. (42).

Osmanlı devleti bilime de çok önem verdi. Fakat daha evvel İslam bilimi aklı ikinci plâna iterek doğmalara sarılmış, yaratıcı güç yerine kaderciliğı benimsemiştir. Osmanlı devletinde Üniversite (Darülfunun, batıdan dokuz yüzyıl sonra kurulmuştur (43).

(42) Ronesans şairleri Fatih'in toleransını öven methiyeler yazdılar. Francesco Filelfo'nun Fatih'e gönderdiği mektup ve şiirdeki methiye Türk şairlerinden yüksektir. (Fatih ve Francesco Filelfo: Mirmir Oğı). Luther Osmanlılar kendisine yardımcı gibi gördü. Batıda Osmanlı adaletini de öven bilginler çıktı. Bir İtalyan şairi Osmanlı ülkesini Cennete benzetti.

(43) Batıda ilk üniversite Bologna'da on birini ve Paris'te on ikinci yüzyılda kurulmuştur. Üniversitelerin yanında ilim cemeyitleri de önemli yer alırlar ki 15 inci yüzyılda İtalya'da kurulan iki akademi, İngiltere'de de Royal Society (1662), Fransa'da Acedemie des sciences (1666) bunlardandır.

Milliyetçilik batıya yeni bir canlılık verirken, Osmanlılar koyu bir ümmetçilik devrine girdiler. Devşirmelerin etkisiyle devlet kozmopolit bir renk aldı. Asıl unsur ihmal edilerek, köleler başa geçtiler.

Selçuk devleti çöktükten sonra Anadolu'da milli dil Arap ve Acemden gelenlerin etkisiyle söndürülürken, batıda milli diller gelişmekte, gittikçe sadeleşerek halkın aydınlanmasına yardım etmekteydiler. Batıda yeni icatlar ve yeni keşiflere karşı olan rahibin gücü kırılmaktaydı. O matbuayı yok etmeyi başaramadı. Fakat doğuda din adamı matbuayı memlekete sokmamaya muvaffak oldu.

Batı teokrasiden demokrasiye, Laik rejime geçerken doğu son zamanlara kadar teokratik kaldı. Batıda ruhani otorite kendi köşesine çekilip, zamanın şartlarına uymaya çalışırken, doğuda devlet gittikçe geriliğe ve her yeniliği gâvur icadı sayan bir ilmiye sınıfının kontrolü altına girdi. Batı taassuptan toleransa kavuşurken, doğuda vicdan ve fikir özgürlüğü baskı altına alınarak gerilik ve irtica hareketleri görüldü.

Batıda özgürlük bir hak sayıldı. Halkın isteğiyle halkın malı oldu. Doğuda ise özgürlük otoritenin küçük ihsanları halinde kaldı. Direnmeler ise halktan ziyade bir avuç aydından geliyordu.

18. yüzyılda batıya bir pencere açıldı. Fakat bu pencerenin görüş açısı dar, tutucu bilgin de kısa görüşlü, hatta gözü maziye dönüktü. Gâvur icadından nefret ediyordu.

Açık denizlere yelken açan batılı yeni kıtaların keşfiyle servete ve altına kavuşurken, Osmanlı devleti biriken servetini gurur, israf ve sefahat yolunda tüketmekle meşguldü. Orta-doğu'nun eski iktisadi değerini kaybetmesi de bir talihsizlikti. Osmanlı devleti başlıca gelir kaynaklarını da kaybetmişti.

Kol kuvvetinden, gâvur icadı sayılan makine rejimine gilemediği için Avrupa'nın ekonomi baskısıyla el endüstrisi silindi.

Ticaret batılıların ve onları kompradorları olan Hristiyan milletlerin ellerin geçti. Faizciliği haram sayarak bankacılık da kabul edilmediği için Murahabacılık halkı bir kanser gibi kemirdi.

Taassup diplomasiyi köstekliyordu. Avrupa diplomatları Türkiye'den uçan kuştan bile haber alırlarken, gâvur memleketlerine devamlı elçi göndermek mahzurlu görülüyordu. Yabancı dil öğrenmemek yüzünden dış işlerde hristiyan tercüman kullanmak zorunluğu devlette sır diye bir şey bırakmıyordu (44).

Bir atıye gibi verilen imtiyazlar kapitülasyonları doğurdu. Önce birikmiş sermayesini israf eden devlet, gırtlığına kadar borca dalarak aynı yolda yürüdü. Bu suretle batı Osmanlı devletinin boynuna iktisadî ve siyasî bir kemen vurduktan sonra, Hasta Adam adını verdi. Onu ameliyat masasına yatırarak en olgun yerlerinden parçalamaya başladı.

Tanzimat hareketi bir takım yenilikler, layık kanunlar getirdi. Fakat bu devir bir yönüyle batıya, bir yönüyle de doğuya dönüktü. İslahat fermanı da batılıların diktesiyle Hristiyan milletlere Türklerden fazla haklar vremenekten başka bir şey değildi. Bu devirde iktisadî durum kötüye doğru gitmiştir. Ge-

(44) Fransız İhtilali'nin mahiyeti anlaşılamadı. İhtilalciler ahreti inkâr ettikleri, kilise mallarına el koydukları, insanları eşit tuttıkları için Şeyhilüslam tarafından tel'in edildiler. (III ncü Selim zamanında Şeyhilüslam bildirisi).

Daha evvel de Rusya ve Avusturya'nın müşterek saldırısı karşısında Prusya gâvuruyla ittifak yapmaya karşı duranlar çıkmıştı. 1855 yılında Rusya'ya karşı İngiliz ve Fransızlarla işbirliği yapılmasında da Müfîliler şöyle bir çare bulmuşlardır: Madem ki avcılar av tutmak için köpekleri kullanıyorlar, biz de Rusya'ya karşı Hristiyan devletleri kullanırız. (Amiral Salde, Kırım Harbi - 131).

lir kaynakları daralmış, mali reform yapılamamış, borçla geçinmek yolu tutulmuş, borçlar da verimli alanlara sarfedilmiştir. İç ve dış ticaret ve teknik öğretime değer verilmediği için de imar işleri yabancıların ellerinde kalmıştır.

Tanzimat ve Birinci Meşrutiyet hareketlerini otuzbir yıl süren ve geriliğe dayanan bir istibdat devri takip ediyor. Bu uzun zaman dünyanın barış devriydi. Bundan faydalanarak batı seviyesine yaklaşmak şöyle dursun, yeniliklere gereği kadar iltifat edilmedi. Yeni fikirler de zincire vuruldu. Bugün tutucular otuzbir yıllık barış ve sükunu Abdülhamid'in eseri sayarak onun (Ulu Hakan) piyesini seyretmekteydiler. Halbuki o devir Türk milletinin uyuduu ve uyuşturulduğu bir devirdir. Bu piyes hâlâ uykuda olanlar için tatlı bir rüya sahnesi olabilir.

İkinci Meşrutiyet, barış ufuklarının, karardığı, dünyanın barut fıçısı haline geldiği, Osmanlı devletinin parçalanmasına karar verildiği bir zamana tesadüf etti. İhtilal halka değil, bir genç Türk'e ve orduya dayanıyordu. Onlar genç Osmanlıların, Namık Kemal'in aşıladığı Meşrutiyet ve hürriyet ilkesine gönül vermişlerdi. Memleketin siyasal, sosyal, iktisadi dertlerine nüfuz edememişlerdi. Millet ise fikir yoksunluğu içinde, geri kuvvetlerin etkisi altındaydı. Yüzyıldan beri memleketi saran millî ihriraslar galeyan haline gelmişti. Memleket bir anarşi içine düştü Anarşi istibdadı doğurdu. Birbiri ardınca üç kere istilâya uğrayan devlet parçalandı (45).

(45) İttihat ve Terakki Cemiyetini istibdada götüren sebepler arasında bütün tutucu çevrelerin ona karşı gelmesinin, irticaların, Hristiyan ve hatta Müslüman milletlerin istiklal emellerinin etkisi vardır. Ona muhalif olan fikir adamlarının da devlete karşı olan unsurlarla birleştiklerini görüyoruz. Onlara göre İttihat ve Terakki yıkılırsa her şey düzelecektir ki Rıza Nur hatıratında bu mantıksızlığa meşru sebep bulmaya çalışmıştır. O zaman şiddete başvurmayı gerektiren olaylar meydana geldi. gözdağı vermek için öldürülenler oldu. Fakat tutuklanan muhalifler ricakâr nasihatlar ve kısmen de lütuf ile hürriyete kavuştular. Onlara biz bu inkılâbı, vatani sizin gibi aydınlara teslim etmek için yaptık gibi sözler de söylediler. (Yahya Kemal, Portreler - 136).

Türk devrimi ilhamını milli ruhtan ve tarihin bize gösterdiği gerçeklerden almıştır. Fakat onun hedefe ulaştığı söylenemez. Biz engellerle dolu devrim yolunda bocalarken batı gök yolculuğu yapıyor. Artık üçyüz yıldan beri oynanan gerilik dramının perdesi kapanmalıdır.

Bir yabancının şu sözlerinde gerçek payı bulunduğunu kabul etmeliyiz: Gelenekçiler, ümmetçiler, birkaç karıya sahip olanlar, şeriatçılar, telefonda şeytanın konuştuğunu sananlar, kadını ucuza malolan işçi sayanlar, Türk değil fakat Laz, Kürt ve Arap olmak isteyenler Atatürk'ün ölümünden sonra dertlerinin sonunu görmeye başladılar (46).

Atatürk'ün ölümünden bugüne kadar devrimlerden birçok tavizler verildiğini biliyoruz. Halbuki Türk devrimi belirli bir aşamadır. Batı bunu yüzyıllarca önce aşmıştır. Yerlerinde sayanlara tarih acımaz. Yazık uygarlıkta geri kalanlara...

(46) 5 Aralık 1968 Cumhuriyet gazetesi, Yabancı Gözüyle Türkiye - Denise Burnouf.

II

TÜRKİYE'DE HUKUK DEVRİMİ

ŞERİAT HUKUKUNDAN LAİK HUKUKUNA GEÇİŞ

Medeniyetin meydana getirdiği eserler yanında hukuk alanındaki gelişmelerin cılız kaldığı görülüyor. Geri memleketler ise bu alanda Ortaçağ hayatı yaşıyorlar ki bunu başlıca sebebi cehalet, tutuculuk ve geleneklere bağlılıktır.

Bilim ve teknik yönünü ileriye çevirmiş olmakla beraber, önemli bir bilim kolu olan hukuk doğmalardan, geleneklerden ilham almakta politikaya alet olmaktadır. Bir zamanlar batıda hukukun dine dayanmasını savunanlar çıktı. Makyavelizm'de hükümdarın iktidarını koruma amacına yöneldi.

İslam hukuku da dine dayanır. İslam Hukukçuları diyorlar ki, İslam Hukuku adalet ve emniyet sağlamaya yeterlidir ve İslam kanun ve nizamlarını terketmek Müslümanlığın dini akidesini sarsar. Fakat yalnız İslam kanunları değil, Bâbil'de Hamrabi ve Mısır'da Menes'in kanunları bile zamanlarının yüksek eserleri sayılabilirler. Halbuki bunlar değişen dünya şartlarının çok gerisinde kalmışlardır.

Hukuk bilginleri Roma ve İslam Hukukunu teşrii kaynaklardan sayarlarsa da onların birçok hükümleri tatbik kabiliyetlerini kaybetmişlerdir. İslam uygarlığı hükümlerin zamana göre değiştirildiği devirde parlamış, onun çökmeside değişmez kurallara bağlanmasıyla başlamıştır.

İslam Hukukuna Kısa Bir Bakış:

Ümmetine adalet şuuru vermek isteyen Hazreti Muhammed tarihin büyük hukukçuları arasında yer alır. Ticaretle meşgul olan Mekkeliler arasında Murahabacılık ve tefecilik vardı. Yoksullar zenginlerin egemenlikleri altında eziliyorlardı. İnsanlar haklarını kendi kılıçlarına koruyorlardı. Bu ortamda İslam dini âdil bir sistem kurmak istedi. Sosyal adalete önem verdi. Fakat dünya adaleti kâfirlere, münafıklara, tövbe edenlere, kölelere ve cariyelere ayrı şekillerde uygulanıyordu.

Özgürlük kişisel dokunmazlık, mülkiyet İslam fıkıhını temel kurullardır. İslam dini kadın hukukuna, mirasa, politika hukukuna dair zamana göre ileri hükümler de getirmiştir.

İslam hukuku, bugün uygulanması mümkün olmayan çok sert hükümler de getirmiştir. Bu da bir aşiret topluluğunda yumuşak hükümlerin tesirsiz kalacağından ileri gelmiş olabilir. Eski Arap geleneklerinin tamamiyel kaldırmadığı da görülmektedir.

İslam hukukunun başlıca şiddetli hükümleri kısas, recim ve dayaktır. Göçebelerdeki kan davası dinî bir vazife olarak tekrarlanmıştır. Tevrat Kısası, Kuran Kısas ile beraber Diyeti ve Kefareti emretmiştir. Bir imanlı bir imanlıyı yanlışlıkla öldürmüş ise varislerine diyet verecek, imanlı bir köle azat edecektir. Kölesi olmayanlar da oruç tutacaklardır.

Kısas Tevrat'ta olduğu gibi göze göz, çana candır (47). Zina eden erkekle kadına yüz değnek vurulması Kuran'ın hükümlerindendir. Zina eden bir erkek zaniye veya müşrik bir

(47) Tanrı ve Peygamberle savaşıyor ve yer yüzünde fesat çıkaranların cezası; öldürülmek, asılmak veya herbirinin birer el ve ayakları kesilmek veya yerlerinden sürgün edilmektedir. (Maide Sureti-33).

kadından başkasıyla evlenemez. Daha ağır bir hüküm de getirmiştir ki buna recim denir. Zina eden kadın göğsüne kadar toprağa gömülerek taşlanmak suretiyle öldürülür. Bu ağır hüküm pek az tatbik edilmiş, Osmanlılar devrinde iki kere görülmüştür ki hükmün ağır olması kadar suçun ispat edilmesindeki zorluğun bunda etkisi vardır. Çünkü iddia edenler dört tanık getirmezlerse seksen sopa yerler.

Dayak cezası Kuran'da vardır, Peygamber de tatbik etmiştir. Halife Ömer şarap içenlere seksen değnek cezası koydu. Kuran'dan hiçbir şey ezberlemeyene dayak atılırdı. Dövülenin öldüğü de olurdu (48).

İslamlık kadın haklarında, ilkçağın kölelik kurumunda ileri hamleler yapmıştır. Kadın hakları üzerinde ilerde duracağız. Burada İslamın kölelik müessesesinden bahsetmek isteriz.

İlkçağ medeniyeti kölelik üzerine kurulmuştur. Araplar da kölelik bir gelenektir. İslam dini köleliği kaldıramadı. Ancak Araptan köle olamayacağını, kölelere iyi muamele edilmesi ve iyi bakılması, onlara takatları üstünde iş yüklenmemesi gibi hükümler koydu. Köle azat etmekte sevap sayıldı (49).

İslam Kölelik müessesesine biraz ferahlatıcı hükümler getirmiş ise de, zaferlerle sonuçlanan harpler köle sayısını çok arttırmış, bir adam on binlerce köle ve cariye sahibi olmuştur (50). Gittikçe çoğalan esirlere dinin emrettiği gibi iyi bakmak

(48) Corci Zeydan, İslam Medeniyeti Tarihi 4 ncü Cilt - 66.

(49) İslam Ansiklopedisi (Abid) Corci Zeydan, Medeniyeti İslamiye Tarihi 4 üncü Cilt - 85, Ömer'in oğlu Abdullah 1000, Mehmet bin Süleyman 7000 kâle âzat etmiştir.

(50) Musa bin Nasir Kuzey Afrika'da yaptığı seferde (300.000) esir getirmiştir. Esirlerden beşte biri hükümete aitti. Diğerleri gaziler arasında taksim olunurdu. Hükümete verilen esirlerden küçük yaşta olanlar terbiye edilir, bunlardan Emirlik payesine kadar yükselenler olurdu. Diğer esirler satılırlar, sahiplerinin malları olurlar, kazançlarından sahipleri faydalanırlardı. Kadın esirler cariye olurlar, bunlarla nikah a lüzum görülmezdi. Esirler mukavele yapamazlar ve şahadetleri de kabul olmazdı.

ta imkansız bir hale gelmişti. Harp esirlerinin boyunlarına mühür basılırdı. Halifeler harp esirlerini katlettirmek, köle yapmak, fidiye ile esaretten kurtarmak, hürriyetlerini iade etmek hakkına sahiptiler. Esirler İslamiyeti kabul ederlerse ka-tilleri caiz olmazdı (51).

Diğer milletlerden vergi yerine köle alınır, yabancı mem-leketlerden para ile köleler getirilirdi. Bu hususta Abbasiler Türkler'den, Endülüs emirleri İslavlar'dan (Saklebi, İsklav), Fatimiler Ermeniler'den faydalandılar (52). Cariyelik de İslam aile ahlakını kökünden sarsmıştır. Yetmiş bin Dinara kadar ca-riye satılmıştır. Örtünmenin ve kıskançlığın tesiriyle saraylar-da ve konaklarda Tevaşi'ler kullanılmıştır (53).

İslam Hukukunun Ana Kaynakları:

Hazreti Muhammed'in devrinde şeri hükümlerin kayna-ğı kitap "Kurani Kerim" sünnet "Peygamberin sözleri ve iş-leri" idi. İslamdan önce Araplar atasözlerine çok değer verir-ler ve bunlara sünnet derlerdi. Kurani Kerim de sünnetullah tabiri çok geçerki bunu Allah Kanunu anlamına da kabul ede-biliriz. Biz kitapta hiçbir eksik bırakmadık, Ayeti gereğince sünnet de kitaba bağlıdır. Fakat Peygamberin idarecilere ver-diği emirlerde, kitap ve sünnet dışında bir sorun karşısında kal-dıkları zaman rey'e müracaat etmeği tavsiye ettiği de bilinmek-tedir (54).

(51) Corci Zeydan, Medeniyeti İslamiye Tarihi, 4'ncü Cilt - 83.

(52) Aynı kitap, 5'nci Cilt - 34.

(53) Tevaşi (Hadım) usulünü Semiramis'in icat ettiği söylenir. Bir hadise göre İslam Hadımlığı menetmiştir. Fakat bunun bir faydası olmadı. İnsanları ha-dım eden ameliyathaneler kuruldu. Birçok çocuk ameliyat sırasında öldü. Corci Zeydan, Medeniyeti İslamiye Tarihi, 5'nci Cilt - 40.

(54) İslam Ansiklopedisi (Fıkıh): Peygamber ve ilk Halifeler Hakimlere ve idarecilere verdikleri talimatlarda rey'e müracaatı tavsiye etmişlerdir. Şem-settin Günaltay Zulmetten Nura kitabında, bir meselede akli delil ile nakli delil çatışacak olursa akli delilin üstün olacağını yazmıştır.

İslamlık geniş sahalara yayılınca Ayetlerde ve hadislerde yer almayan birçok meseleler karşısında kalmıştır ki bunun neticesinde (Eshabel Hadis) “Peygamberin sözlerine ve hadislere göre hareket edenlerle Kuran’ın ve hadisin imtiyazını azaltmadan hüküm çıkarma usulünü koyan (Eshebel Rey) ihtilafı çıkmıştır. Kuran ve hadis’i esas tutarak hüküm çıkarma usulüne kıyas denilmiştir.

Bir de icma usulü meydana çıkarılmıştır ki bu da içtihat (Kıyas) sahiplerinin bir sorunda birleşmiş olmalarıdır. Vehabiler yalnız şehabenin bir meselede ittifak etmesini kabul etmişler, Şiiler icmanın dışında kalmışlardır. Peygamber bir hadisinde benim ümmetim hiçbir zaman atada ittifak edemez, buyurduğu halde, icmanın ayetleri ve hadisleri değiştirebileceğini ileri sürenler de çıkmıştır.

Kıyas usulüne içtihat ve bu yolda hüküm çıkaranlara müstehtat denilir. Kıyas ve icma şeriat kanunlarını geliştiren bir vasıta sayılmış ise de İslam fakihleri bunun tatbikinde fikir birliğine varamamışlardır.

Sünnet ehlinin dört büyük imamından Ebu Hanife Kıyas’a ve akla önem vermiş, Safii orta bir yol bulmuş, Malik daha ziyade Hadisin temsilcisi olmuş, bu hususta Hanbel daha tutumlu hareket etmiştir (55).

(55) Kıyasın ilk öncüsü Suriyeli Hammad B. Ebi Süleyman (Ö. 738) dir. Ebu Hanife onun mesleğine mensuptur. Onun haleflerinden en önemlileri Ebu Yusuf (795) ile Muhammed Hasan el Şeybanidir (904). Hadiste en önemli kaynak Malik B. Enes’in (Ö. 798), Muvatta adlı kitabıdır. (İslam Ansiklopedisi - Fıkıh).

Aklı olmayanın dini de yoktur, mealinde bir hadis de rivayet edilir. Buna karşılık Allahın sünnetinde değişme yoktur ve olamaz ayeti vardır.

- Bugün sizin dininizi ikmal ettim (Maide - 3) ne yaş ve ne kuru hiçbir şey yoktur ki bu açık kitapta bulunmasın ve kitapta hiçbir şeyi ihmal etmedik (En’am - 38) insanlar ve cinler bir araya gelseler bunun gibisini meydana getiremezler (İsra - 88).

Kıyas usulüne karşı koyan Hadisciler sünnete sımsıkı bağlı kaldılar. Bunun neticesinde Şeri hile yoluna sapıldı. Rey, hadis kisvesine büründü, uydurma hadisler meydana çıktı (56).

Kur'anı Kerim de yanlış tefsirlere uğradı. İlk devredeki tefsirciler tarihe, coğrafyaya, tabii bilimlere vakıf olmadıklarından yanlış tefsirler yapıyorlardı. İslam bilginleri yetişinceye kadar Hamirî, Hristiyan ve İran bilginlerinden faydalandılar. (57).

Kur'anın lehçelere göre çeşitli okunuşu, çeşitli tefsirleri Hadis uydurmacıları, icmaı ümmetin gerçek danışma şekli almaması İslam hukukunda karışıklık meydana getirdi. Bununla beraber İslam hukuku, Roma hukuku kadar işlenmiş, umumi hukuk kültürü bakımından da değer kazanmıştır.

Dört Sünni imam arasında ibadet ve hukuk bakımından küçük farklar varsa da, Sünnet ehli dışındaki mezheplerde büyük farklar görülür. Mısır'da Şii, Fatımiler, İsmaili mezhebinin Fıkıhını meydana getirdiler. Buna mahsus bir öğretim müessesesi (Dar-üt-Tedris) kuruldu. Bir Yahudi dönmesi olan Yakup Fıkıh kitabı telif etti. Halife Zahir Şii fıkıhının tutunması için diğer mezhep Fakihlerini Mısır'dan çıkardı (58). Aşırı Şiiler ise Kurana batını mana vererek şeriatı ayrılmışlardı, kendi eski dinlerini ve geleneklerini İslam dinine sokmuşlardı (59).

(56) Hadis uyduranların en meşhuru Mehleb idi. Diğer bir uydurmacı katolunacağı tebliğ edildiği zaman 4.000 Hadis uydurduğunu itiraf etti (İslam Ansiklopedisi - Hadis). Doğru ve yanlış Hadisleri ayırt etmek için Hadis ilmi meydana geldi.

(57) Ahmet Refik, Tarihi Umumi, 5'nci Cilt - 361.

(58) Corci Zeydan, Medeniyeti İslamiye Tarihi, -366. (Cemil Sena- Hazreti Muhammed'in Felsefesi adındaki kitabında Halife Hakemin Medreseleri yıktırıldığını, Sünni ülemayı katlettirdiğini yazar. Sayfa - (237).

(59) Kıyas ve icma. içtihad kapısını açık bırakmak suretiyle düşünce hürriyetine yer verilmişti. Fakat Şiiler içtihadı politika aleti yaptılar. Kelimelerin birkaç manaya gelmesi te'vile yol açtı. (Cemil Sena -Hazreti Muhammed'in Felsefesi- 340).

İslamın en parlak devri akla ve kıyasa değer verildiği zamandır ki zamanın değişmesiyle hükümlerin de değişeceği kabul ediliyordu. Yirmi yıl içinde Peygambere birbirini neshe-den (bozan) altmışaltı ayet gelmiştir ki bu zamanla hükümler-in değişmeyeceğinin en büyük işaretiydi (60).

Ne yazık ki Sünnet ehli Peygamberin -her yeni duruma göre onun gerektiği tedbirleri almak- Sünnetine de itibar et-medi. İctihad kapıları kapanarak İslamlar dondurulmuş hü-kümlere tabi oldular. Bir zaman geldi ki, Peygamberin yap-mamış ve söylememiş olduğu bir şeyi de yapmak ta günah sa-yıldı (61).

Diğer yandan İslam Hukuku İslamlara, İslam olmayan-lara, kölelere ayrı şekillerde tatbik ediliyordu. Kuran kitap eli olan Hristiyanlara ve Yahudilere iyilikle muamele edilmesini tavsiye ettiği halde Hristiyanların kıyafetce İslamlara benze-memeleri lazımdı.

İslam olmayanlara Ra'ye veya Ehl Zimmet deniliyordu.

Bunlar, ilk devirde gayri müslimler yeniden kilise yap-mamak, Müslüman misafirleri üç gün kabul etmek, kilisede casus saklamamak, İslam kifayetine girmemek gibi kayıtlara tabi oldular. İslamların gayri müslimleri maiyetlerinde kullan-maları veya onların hizmetlerine girmeleri yasaktı. Abbasile-rin ilk devrinde gayri müslimler daha serbest oldular. Devlet huzmetine ve bilim kurullarına katıldılar.

(60) Biz her hangi bir Ayeti kaldırır veya unutturursak ondan daha ha-yırlısını veya mislini göndeririz. (Bakara - 106).

(61) Dördüncü Murat devrinde ulemeden Kadızadeler Peygamber zama-nında mevcut olmayan birçok şeyi günah saydılar. Bunların arasında Peygamber zamanında iç donu olmadığı için bunun kaldırılmasını, Peygamber zamanında camiler, tek minareli oldukları için İstanbul camilerindeki fazla minarelerin yı-kılmalarını istediler.

Mütevekkilin açtığı taassup devrinde İslamdan sonra yapılan kiliseleri yıktırdılar. Fatımiler zamanında Mısır'da Hristiyanlar baskıya uğradılar. Salıp seferleri karşılıklı olarak baskının artmasına sebep oldu. (62). Şahıs ve Aile Hukuku Hristiyanlara tatbik edilmediğinden bu hal Hristiyan kilisesinin bir hukuk müessesesi olarak kalmasına yol açtı. Bir noktaya da işaret etmeliyim ki İslamda din hürriyeti batıdakinden daha ilerde idi. Gayri müslimler cizye adıyla bir vergi verirlerdi. Cizye ve ganimet ilk devirlerde önemli bir mali kaynak idi. Bir yandan da Cizyeden kurtulmak için din değiştirenler oluyordu.

İslamda zekat ve sadaka vardır. Sadaka fakirlerin hakkı ise de hükümet buna el koymuştu. İslam dünyasında diğer din mensupları azalarak Cizye kafi gelmediği, ganimetler de azaldığı için diğer devletlerin mali usulleri alınmağa başlandı. Valilikler ve büyük memuriyetler para ile satılarak hazineye gelir sağlandı ve bu suretle rüşvet devri başladı (63).

Sonuç olarak diyebiliriz ki Kuran'ın hukuk kuralları getirmesi ilk devirde Arapları bir kanun etrafından toplamak bakımından çok faydalı olmuştur. Fakat Devlet genişledikten ve zaman değiştikten sonra bu kanun ihtiyaca kafi gelmemiştir. Hükümlerin zamana göre değiştirilmesi esassından ayrılmak, içtihap kapılarını kapamak suretiyle de İslam hukuku dondurulmuş bir hale getirilerek İslamlar bin yıl önceki kurallara bağlı kalmışlardır (64).

(62) Cemil Sena Ongun, Hazreti Muhammed'in Felsefesi - 242.

(63) Corci Zeydan, Medeniyeti İslamiye Tarihi, Cilt 4 - 147. Horasanlı İbn Taymiya İslamdaki Zekat vergisinin bir devleti idare edemeyeceğini açıklamıştır. Cizye Farca bir sözcüktür. Haraç vergisi de İranlılar ve Bizanslılardan alınmıştır. (Ahmet Refik, Umumi Tarih, 5'nci Cilt -304).

(64) Her din ve felsefe gibi İslam dininin birçok hükümleri eskimiş, rolünü bitirmiştir. Uygulanması imkansız tarafları vardır. (Cemil Sena - Hazreti Peygamberin felsefesi - 15).

İslam Hukukuna Yabancı tesirleri:

İslam hukuku Arap örf ve adetlerinden bir kısmını içine almıştır. İslamdan önce de Kabe tavaf edilir, Mina'da kurban kesilirdi. Mekke'de Tanrının birliğine inananlar, namaz kılanlar vardı (65). Hülafayı Raşidin zamanında örf ve adet hakim olduğundan bazı şer'i hükümler tatbik edilemedi. Emeviler devrinde Fıkıh ilerlemiş olmadığı gibi bunlar İslam kurallarına da tamamiyle riayet etmediler. (66).

Batı hukukçuları İslam hukukunun Musevilikten iktibas (aktarma) yaptığını, Kısası ve Zina cürmüne karşı tatbik edilen Recim cezasının Musevilikten alındığını ileri sürerler. bunlar aile teşkilatında, evlenme, kölelik müesseselerinde Musevi dini ile benzerlik görmektedirler.

İslam devletin yayıldığı bölgelerdeki milletler de tamamiyle İslam hukukunun çerçevesi içerisinde kalmadılar. Bunlar adetlerinden bir kısmını, İslam kuralları arasına soktular. Bununla beraber İslam hukuku orjinal karakterini muhafaza etti.

İ. Goldziher Roma Hukukunun İslam Fıkıh üzerinde tesir yaptığını dair bilgi veriyor (67). Batı hukukçularından Vakıf Müessesinin Romadan alındığını, adli teşkilatının da benzeş gösterdiğini ileri sürenler vardır. Bunların karşısında laik Roma hukukunun teokratik İslam hukukuna giremeyeceği kanısında bulunanlar da görülmüştür. Bu görüş muamelat ve

(65) Mahmut Esad, Dini İslam Tarihi.

(66) Daha ziyade Arap geleneklerine bağlı olan Emeviler devrinde Fıkıhın rolü pek az olmuştur. Yezit Kerbela hadisesinden sonra Bedr'in öcünü aldık dedi. (Abdülbaki Gölpınarlı - Milliyet - 29 Mart 1969).

(67) Cahiz İdare Usulleri ve Devlet Teşkilatının Romalılardan, İbn Belhi Divan usulünün, vergilerin İran'dan alındığını bildiriyordu. G. De Monibynes Abbasilerin Din ve Devletin ittihadını İran'dan aldıklarını söyler. (İslam Ansiklopedisi - Fıkıh).

miras kanunları bakımından doğru olabilirse de İslamın diğer hususlarda yabancı kanunlardan faydalandığı bir gerçektir.

İçlerinde İbni Haldun'un bulunduğu birçok İslam fikir adamları Emevîlerin Bizans, Abbasîlerin de İran tesirinde kaldıklarını kabul ederler. Santilano (1939) Tunus içinde ve Ticaret ve Medeni Kanun hazırlarken İslamların geniş ölçüde Roma hukukundan faydalandıklarını görmüştür. (68).

Selçuklularda İran tesiri açıkça görülüyor. Selçuk veziri Nizamülmülk ihtilafli meseleler hakkında açık hükümler taşıyan bir Mecelle tertip ettirmiştir. Selçuklular zamanında örfî kaza sistemi, eski kabile hukuku da devam etmiştir.

Moğol istilası hukuk alanında değişikliklere yol açtı. Bunlar Müslüman olduktan sonra da Yasa denilen kanunlarını, idari ve mali geleneklerini tatbik ettiler. Yargu "Yarguiye" denilen mahkemelerini, Yargucu denilen hakimleri, yasa hükümlerine göre, idari ve siyasi kaza vazifesi gördüler (69). Moğallardan sonra yasa ve tüzük Ortadoğuda kurulan Türk devletleri tarafından da tatbik edilmiştir ki Moğalların eski Türk töresinin etkisi altında bulundukları da bilinmektedir.

Eski Türk devlet teşkilâtı devleti dinden ayırmak esasına dayanır ki Gazneliler ve Karahanlıların devlet idaresinde şeriatın ziyade akla ve örfe değer verdikleri ve bu devletleri son devrilerinde ise şeriatın ağır bastı görülür (70).

Mısır'da Mamlukler devletinde de Türkler kendi aralarındaki anlaşmazlıklarda yasaya göre hüküm veren Hâcib adın-

(68) İslam Ansiklopedisi - Fıkıh.

(69) Z.V. Togan, Türk Tarihine Giriş - 375 - 377. Yasa, bir Moğol eseri değildir. Cengiz Han Türklerin eski inzibat kurallarını ordusunda uygulamıştır. Deguigne'ye göre Türkleri Tarihi, C. 5 - 126. Yasa, Oktay zamanında Vezir olan İltichoutsai zamanında tekemmül etmiştir.

(70) Z.V. Togan, Türk Tarihine Giriş 92.

daki hâkimlere müracaat ederlerdi. Dinlere karşı tolerans gösteren Hindistan Türk imparatorluğunda örf ve âdetler büyük değer verildiği görülmektedir.

İran'da yasanın tatbik edilmesiyle bu memleketin hukuktan mahrum bırakıldığını ileri sürenler vardır. Fakat yasa İran'da bir kültür faktörü olarak görülmektedir. Şeriat kanunlarıyla yasanın sınırları tayin edilmiş, mahalli şartlar dikkate alınmış, idarede serbestlik ve kolaylık görülmüştür. Barthold'un açıkladığına göre İran İlhanlılar devrinde ileri bir uygarlık seviyesine çıkmıştır. Şemsettin Güvânî de Moğol vezirine yazdığı mektupta: "İlhanın yasında zavallılara karşı zulüm ve cebir yoktur." diyor (71).

Asyanın üstünlük devri olan 13-15'inci yüzyıllarda nakilden ziyade akla değer verilmiştir. Bu devirde İran, Hindistan ve Türkistan'da kurulan büyük imparatorluklarda yasa, şeriat kanunlarına üstün tutuldu. Hükümdarlar ulemaya hürmet göstermekle beraber, devlet işlerinde bunlara danışmadılar, din ile dünya işlerini birbirine karıştırmadılar (72).

1325 yılında Buhara'da şeriat kanununun ağır ve keyfi tatbik edilmesinden halk isyan etti. İsyanı idare eden Bazun oğlu hakkında İbni Batuta diyor ki o Müslüman ise de kâfirdi, Han, isyan edenlerin ceddi olan mel'un Cengiz'in kanununa aykırı hareket ediyor diye Türkler ayaklandılar. (73).

Halkın arzusunu dikkate alan Harezem Sultanları da laik kanunları ve yargucuları, aynı zamanda şeriat kanunlarını

(71) Z.V. Togan, Türk Tarihine Giriş - 215. (Moğallar hiçbir din farkı gözetmediler. Bu suretle gayri müslimlerin umumî hayata katılmaları uygarlığa yardım etti.

(72) Z.V. Togan, Türk Tarihine Giriş - 94.

(73) Z.V. Tozgan, Türk Tarihine Giriş - 92.

muhafaza ettiler. Fakat on beşinci yüzyılda laik kurumlar yıkılmıştır. (Rıza Nur - Türk Tarihi - 155).

Timurlenk yasa ve tüzük hükümlerini tatbik ederken ülemayı ve şeriati da gözetiyordu. Bununla beraber onun yasayı şeriattan üstün tuttuğunu sananlar Timurlenk ülkesini Darul-harp, kâfir memleketi saydılar. Bunun üzerine Timurlenk İslam ülemasını ileri gelenlerinden memleketin Darüislâm olduğuna dair fetva aldı (74).

Timur'un halefleri yasaya daha ziyade önem verdiler. Ulughbek şeriatin dünya işlerine karışmasına, Türk türesine müdahale etmesine asla yol vermedi. Timur ve halefleri zamanında hâkim unsura yasa, diğer unsurlara şariat kanunları tatbik ediliyordu. Sonra Türkistan'da kurulan Şeybani Hanlığı da Kuran ve Hadise dayanak bulamayınca yasayı tatbik etti (75).

Yasa göçebelerin kanunuydu. Bu kanuna göre hükümdarın mutlak nüfuzu olduğ gibi idare de baskı ve şiddete dayanıyordu.

Cengiz Han'ın veziri yağma ve katle son verilmesini tavsiye etti. Yasada gelişmeler oldu (76). Bu yasa ile büyük İmparatorlukların idare edilmiş olması da onun bir değer kazanmış olduğunu gösterir.

İslam hukuku hiç şüphesiz ki yasadan çok üstündü. Fakat o teokratik ve değişmez bir kanundu. Yasa dini devletten ayırmak, yerin zamanın şartlarına uymak suretiyle başarılı olmuş, devleti din adamlarının vesayetinden kurtarmıştır ki bu vesayet 16'ıncı yüz yıldan sonra İslam alemine koyu bir taassup devri açmıştır.

(74) Rıza Nur, Türk Tarihi - 160: Timur hocaları alt ederek Türk yasasını yıkmıştır diyor. Bu mübalâğalıdır. Tüzvükât-ı - Timur onu eseridir.

(75) Barthold, Orta Asya Tarihi 202-207.

(76) De Guignes - Türklerin, Moğalların tarihi, C. 5 - 131.

Batıda laik fikirler, laik kanunlar gelişirken, İslam aleminin değişmez kanunlara, dondurulmuş kurallara bağlı kalması onun gerilemesindeki başlıca sebeplerdendir.

İslam Hukuk Kurumları ve Adli Teşkilât:

İslamda devlet ve hukuk sistemi teokratiktir. İslam şeriatı insanlar arasındaki ilişkileri ve bunlara uygulanacak hükümleri ve cezaları da içine alır. İslam dini dünya işlerine diğer dinlerden ziyade önem vermiştir.

İslam hukukuna Fıkıh adı verilir ki ibadet kurallarını hukukun bütün dallarını içine alan bir bilimdir. Hukuk Faraiz ve Fıkıh olarak iki kola ayrılmıştır. Fıkıhın da münakehât “şahıslar ve aile hukuku”, muamelât “borçlar, eşya ve usul hukuku”, ukubat “ceza hukuku” olmak üzere üç dalı vardır.

İslam dininde rahiplik yoktur. Hukuk bilgini olan fakihler, din dersi veren müderrisler, dinî meseleler hakkında rey veren müftî “müftü”ler şeriat kanunlarına göre hüküm veren Kaazi “kadı”lar vardır. Halkı din hususunda aydınlatanlara Vâiz denir ki bunu din bilginlerinden hepsi yapabiliirdi. İmamlık önder anlamına gelir ki Halifeler de camilerde imamlık ve hatiplik yapmışlardır. Camilerin çoğalması üzerine bu iki vazife sahipleri mabet görevlisi haline gelmişlerdir.

İslamda Şeyhülislamlık yoktu. Abbasiler zamanında Kaazi-el-Kuzât “Kadılar Kadısı” makamı kurularak kaza faaliyeti onun idaresine verildi. Abbasilerde ilk Kaazi-el-Kuzat Ebu Yusuf’tur. Bu müessese kurulduktan sonra kadılar için halktan ayrı bir kıyafet edilmiş, kadılık ta iltizam usulüne tabi olmuştur. Bağdat kadılığı ikiyüz bin dirheme kadar çıkmıştı. Bu kadar parayı veren kadı, daha fazlasını diğer kadılardan, onlar da halktan almışlardır.

Hazreti Peygamber halkın şikayetlerini dinlerdi. Ondan sonra da bu-usulü takip eden halifeler ve hükümdarlar vardı. Abbasi halifeleri bu maksatla Darülmezâlim, Eyyubiler Darüladil kurdular. Dört mezhep kadısının da bulunduğu divanda halife veya hükümdar halkın kadılar ve memurlar hakkındaki şikâyetlerini dinlerlerdi. Şer'i hükümleri tatbik etmek, intizamı korumak, ticarete hileye meydan vermemek gibi işlere bakmak için de İhtisab nazırları vardı. Zabıta da kadıların hükümlerini infaz ederdi (77).

Müftiler fetva verirlerdi ki bu herhangi bir soruya verilen cevaptır. Osmanlılarda Müftülük makamı önem kazanarak önce Baş Müftülük kurulmuş, sonra buna Müft-il-Enam, Fatih zamanında Şeyhülislam adı verilmiştir (78).

Şeyhülislam bütün din görevlilerinin, dinî kurumların Başkanı idi. Dinî eğitim kurumları da onun emrinde bulunuyordu. Kadıasker adli işlerin başkanıydı. Memleket genişledikten sonra Rumeli ve Anadolu için ayrı ayrı Kadıaskerlikler kuruldu. Bunlar Divan'ın üyeleriydiler.

Osmanlılarda değerli Şeyhülislam ve Kadıaskerler çıktı. İlmiye sınıfı bozulduktan sonra kaza ve fetva makamı ehliyetsiz ve menfaatçi ellere geçerek adalet de gerilemeye başladı. Bunlar geniş ölçüde politikaya da karıştılar.

Fetva sistemi menfaat aleti haline geldikten sonra, İslam aleminde karışıklıklara, geriliklere, haksızlıklara sebep olmuştur. Bu sistem otoritenin dilediği gibi kullanıldığı ve bazan da kendini yaraladığı bir kılıç haline gelmiştir ki insanlığa, akla ve mantığa sığmayan birçok fetvâlar vardır. Cehalet ve taassup aleti haline gelen fetvalar her yenilik hareketinin

(77) Ahmet Refik, Tarihi Umumi, C. 5 - 302.

(78) İsmail Hami Danişment, Osmanlı Tarihi Kronolojisi - 37. 431.

karşısına çıkarılmış, hür düşüncelileri kâfir saymak suretiyle de bir afaroz müessesesi haline gelmiştir. Osmanlılarda yüz kızartacak fetvâlardan bazılarını aşağıya alıyoruz:

(1) İkinci Beyazıt zamanında matematik bilgini Tokatlı Lütî hür düşüncesinden dolayı zındıklık ithamiyle idam edilmiş, matbaanın Osmanlı memleketine girmesi fetva ile yasaklanmıştır.

(2) Genç Osman fetva ile katledilmiş, Sultan Ahmet devrindeki gericilik hareketinin başı Patrona Yağmacılığı meşru göstermek için fetvadan faydalanmış, İstanbul kadısı Sadâbadın yıkılması için fetva vermiştir. Üçüncü Selim zamanında Nizamı Cedit askerinin kaldırılması Şeyülislâm Topal Ataulah efendinin fetvasıyla olmuştur. (79).

(3) Milli Mücadele kahramanlarını dinsiz sayarak katillerini caiz gören fetvalar millî bilinçten mahrum gerilik ve taassup örneği oldukları kadar düşman emeline hizmet eden vesikalar dır (*).

(4) İstiklâl Harbi zaferle sonuçlandıktan sonra, İngiliz askeri idaresindeki Mısır'a sığınan Hoca Şabri efendi de Türkiye'yi kâfir mülkü anlamına gelen Darülharp saymıştır.

(5) İslamda şeriatın uygulandığı yer Darüsselâm, kâfirlerin idaresindeki yerde Darülharptir. İngilizler 1871 yılında Osmanlı devletinin tabası olan, Mekke'deki Hanefî ve Şafî müftülerinden Hindistan'ın Darüsselam olduklarına dair fetva almışlardır.

(6) Fransa Cezayir'i Osmanlılardan gasbetmişti. Burada Fransız valisi olan Mareşal Bougeou Fransız idaresini İslam-

(79) Şemşettin Günlaltay, Zulmetten Nura - 5.

lara meşru göstermek için Mekke'deki dört mezhep müftüsünden vetfa almıştır. (80).

OSMANLI DEVLETİNİN HUKUK SİSTEMİ

Osmanlı devletinin ilk kurulduğu zamanlarda onun hukuku, milli ve örfi temellere dayanmaktaydı. İznik'te kurulan Medrese din bilginleri yetiştirmeye başladıktan, İran'dan ve Arap memleketlerinden bilginler getirildikten sonra şer'i hukuk, milli ve örfi hukuk sahasını kapsamıştır. Devletin teokratik niteliği Fatih zamanında başlar (81).

Yavuz Sultan Selim'in halife olmasıyla, o zamana kadar siyasi ve idari bir iktidar sahibi olan padişah, cismani iktidarına ruhâniligi katmak suretiyle devlet idaresi hukuk bakımından tam teokratik nitelik kazanmıştır. Bununla beraber şeriatın açık bıraktığı kapılardan faydalanılarak eski padişah fermanları ve örfler kanunlaştırılmıştır ki bunlarda yasanın izleri görülmektedir. İdare, arazi (82) ve ordu meselelerini de Osmanlılar kendi görüşlerine göre halletmişlerdir.

Osmanlılardan örf hükümlerine göre hareket eden çeşitli kaza kurulları vardı. Subaşılının, Sancakbeylerin, Beylerbeylerinin, Vezirlerin kaza selâhiyetleri, esnaf ve asker ocaklarına da kaza hakkı tanındığı görülmektedir. Her cemaat te örfi ve dini geleneklerine tâbi idi.

(80) Octav de Pont, les Conferie religieuse Musulman.

(*) İstanbul fetvası, Anadolu hareketini yapanları Padişaha isyan eden eşkiya kabul ederek öldürülmelerini caiz görmüştür. Buna karşı çıkarılan Anadolul fetvası, halifeyi esaretten ve memleketi istilâdan kurtarmak istendiğini, bu uğurda ölenlerin şehit, kalanların gâzi olacaklarını açıklamıştır.

(81) Bülent Daver, Laiklik - 25.

(82) S. Onar Türk Hukuku'nda Amme Emlâki.

Diğer İslam memleketlerinde olduğu gibi şeriat müftüler ve kadılar tarafından idare edilirdi. Birinci Murat zamanında Kadı askerlik “Kazasker” ve Fatih zamanında da Şeyülislamlık kurularak ilmiye sınıfının başkanı oldu. Bu makam sadaret derecesinde idi (83). İşte bundan sonra Şeyhülislam devletin bütün siyasal ve sosyal işlerinde önemli bir rol oynayacak, dünya işlerinden birçoğu dinin vizesinden geçecektir (84).

Laik Hukuka Doğru:

Tanzimattan önce batıdan bazı yenilikler alındı. Fakat kaynağını dinden alan İslam hukukunda bir değişiklik yapılmadı. Tanzimatın da önüne çıkan zorluk İslam hukuku probleminde kendisini gösterdi. İslam hukukunu muhafaza etmek, ona yeni ihtiyaçları eklemek, veya batı hukuk formuna örf ve adetlerle İslam hukukunun muhtevasını koymak tartışma konusu oldu. Laik kanunlara doğru ilk adım 3 Kasım 1839’da Gülhane Hattıyla atılmış olduğunu kabul edebiliriz. Bu hat mal, can ve namus emniyetini, vatandaşların hukuki eşitliğini, yeni kanunlar getirileceğini de açıklamıştır.

Gülhane Hattı ile açılan devire (Tanzimat) adı verilir ki taassubu kocundurmamak için şeriata dayanacağı da açıkça ifade edilmiştir. Gülhane Hattı besmele ile ve Tebarekkellezi suresiyle başlar. Bununla beraber Tanzimat hareketi devletin teokratik yapısında bazı değişiklikler meydana getirmiştir.

(83) İsmail Hami Danişment, Osmanlı Tarihi Kronolojisi - 37, 431.

(84) Ahmet Cevdet Paşaya göre Şeyhülislâm devlet işlerinde mütalâada bulunurdu. Fakat muklaka onun reyile hareket olunmazdı. Onun kutsal mevkii de yoktu. Abdurrahman Şeref beye göre de Şeyhülislamlık yalnız ilmi değil, hukuki bir makamdır. (Bülent Daver, Laiklik - 26).

Fransız kanunlarından faydalanılarak Ceza ve Ticaret kanunları vücuda getirilmiş, arazi kanunu da zamanın şartlarına göre yeniden düzenlenmiştir. Siyasi ve idari hukukta da yeni prensipler yer almıştır. (85).

Divan usulüne son verilerek Avrupa tarzında bir hükümet kuruldu. 1858'de Nizamiye mahkemeleri, 1860'da Ticaret mahkemesi kurularak bunlar Adliye ve Ticaret nazırlarının emirlerine verildiler. İslahât fermanı ile de gayrimüslimler, din hukuku, miras ve benzeri meselelerde ilgili din reislerinin seçtikleri üyelerden kurulu mahkemelere tabi oldular.

Adli teşkilat şeri'ye, nizamiye ve azınlıkların özel mahkemeleri olmak üzere üçe parçalanmıştı. Hangi meseleleri şer'ie, hangilerinin nizamiye mahkemelerine ait olduğunun kestirilmemesi de tatbikatta zorluklara sebep oluyordu. Şer'i mahkemelerini idare eden kadılar bozulmuşlardı. Nizamiye mahkemeleri de tecrübesiz ellerde idiler.

1856'da İslâhat fermanı, hukuki bakımdan ıslahcı olmaksızın ziyade bir bağışlama fermanı sayılabilir. Bu ferman Gülhane Hattı'ndaki hükümleri takviye etmekle beraber Gayrimüslimlere ve yabancılara bazı haklar veriyordu. Gayrimüslimlerin özel mahkemelerinden başka, İslamlarla gayrimüslimlerin ticaret ve cinayet davalarına bakmak için muhtelit mahkemeler kuruldu. Yabancıların Türkiye'de emlak sahibi olmaları kabul edilerek gayri menkulleri için de yeni hükümler kabul olundu.

Gülhane Hattıyla ıslahat fermanının hükümleri yabancı devletlerin baskılarıyla tatbik edildi. Bununla beraber gayri-

(85) Ali paşa 1968'de Sultan Aziz'e verdiği layihada Fransız Medeni Kanunu'nun alınmasını Tavsiye etmiştir. Cevdet paşa, şirvani zadenin ve Fuat paşanın yardımlarıyla Mecelle'nin tertip edilmesini kabul ettirmiştir.

müslimler eşitlik gereğince asker olmak, İslamlara ait bazı mükellefiyetlere girmekten memnun değildirler. İslamlar ise şeriatın elden gitmekte olduğu endişesindeydiler.

Rusya ve Avusturya gibi Türkiye'nin ilerlemesini istemeyen devletler yenilik hareketlerinden memnun değildirler. Türkiye'de bulunan yabancı muhafazakârlar da bu hareketleri beğenmiyorlardı (86). Bir yandan da tutuculuk yenilik hareketlerini söndürmeye çalışıyordu. Gülhane Hattı'nı büyük bir medeni cesaretle meydana getiren Koca Reşit Paşa dini mübalağatsızlık ve aşırı alafrangacılık ithamıyla azledildi (87).

Devlet adamları mahkemesiz sürgüne gönderilmeyeceklerdi. Sultan Aziz'in sadrazamı bir irade ile Adliye Nazırı Mehmet Rüştü ve Serasker Hüseyin Avni paşaları sürgüne gönderdi. Fakat bu iki paşa ileride Sultan Aziz'in hal'inde büyük rol oynayacaklardır.

Sultan Aziz'in tutumunu beğenmeyenler vardı (88). Umumî efkârda onun aleyhinde hazırlandı. Neticede bir Hal' fetvası verilmek ve orduyu kullanmak suretiyle Sultan Aziz hal'olundu (1876). Onun intihar ettiği veya katledildiği hakkında çeşitli yorumlar üzerinde durmayacağız.

Yeni padişah Sultan Murad'ın kısa süren günlerinde Mit-

(86) Amiral Salde, Kırım Harbi - 16: Pertev Paşa Türk medeniyetini millî geleneklere göre geliştirmek istiyordu. İslam dini ilerlemeye hiç mani değildi. Pertev paşa batı medeniyetinin içerisi çürük, parlaklığı sathı olduğunu anlamıştı. O batı medeniyetin, verniği yerine, doğu cilâsını benimsemekteydi. Gözden düşürüldü.

(87) İsmail Hami Danişment, Osmanlı Tarihi Kronolojisi - 137

(88) İsmail Hami Danişment, Osmanlı Tarihi Kronolojisi, C. 5 - 265: 10 Mayıs 1876'da ayaklanan Medrese talebesi Sadrazam Mahmut paşanın yerine Mithat Paşa'nın, Şeyhülislâm Hasan efendinin yerine de Hayrullah efendiyi istemiştir. Bunun üzerine 12 Mayıs'ta mütercim Rüştü paşa sadarete getirilmiştir.

hat paşa ve bir kaç arkadaşının uygulamak istedikleri Meşrutiyet rejimi kabinede tartışma konusu olduysa da çoğunluk buna taraftar değildi. Sadrazam Rüştü paşa milletin Meşrutiyet idaresine hazır olmadığını ileri sürmüştü.

Cinnet getiren Sultan Murad'ın hali 31 Ağustos 1876'da İkinci Hamid'in tahtta çıkışı, Mithat paşanın sadareti zamanında Meşrutiyet rejiminin kabulü ile 19 Mart 1877'de Mebuslar Meclisi'nin açılışı gibi siyasi olaylar üzerinde durmayacağız.

24 Nisan 1877'de başlayan Rus harbi Rumeli'nin önemli bir parçasının, Doğu Anadolu'da üç sancağın elden çıkmasına sebep olmuştu. Sultan Hamit de Millet Meclisini bir daha toplamayarak otuz bir yıllık bir istibdat devri açtı. Bu suretle Türk milleti dışardan ve içerden iki mühim darbeye uğradı.

Abdülhamit'in otuz üç yıl süren idaresi hukuk alanında bir duraklama devridir. Bu devrin en önemli olayı 1868'de hazırlanmasına başlanan Mecelle'nin tamamlanmasıdır.

İslam Fıkıhı'nın muamelât kısmını içine alan sağlam bir metin yapılması fikri 1839 yılında ileri sürülmüştü. Kurulan komisyon başarı gösteremedi. Bir yandan da Ali Paşa Medeni Kanunu savunuyorlardı.

Aydın din adamları da içtihadlardaki karışıklıkları önlemek için şer'î kazada birliği sağlamak ihtiyacını duymaktaydılar. Bunlar (Fıkıh ilmi sonsuz bir deniz olup bundan lazım olan meseleleri çıkarıp işi halletmek büyük bir maharete bağlı olduğunu, birçok muhalif kaviller arasında hadiselerin ona göre tatbikin güçlüğünü, Fıkıh kitaplarını karıştırarak meseleyi halledecekkîşilerin azlığını' kabul ediyorlardı.

Bu fikirlerin etkisiyle 1868 yılında Ahmet Cevdet paşanın başkanlığındaki bilim kurulu Mecelle-i-Ahkâmı-Adliye'yi

hazırlamaya başladı. Cevdet Paşa halefine bıraktığı evrak arasındaki mektupta şöyle diyor: Fıkıh ilminin muamelât kısmına dair Türkçe bir metni metin ve herkesin anlayacağı açık ibarelerle bir kitap yazılmasına karar verilerek bu işe beş altı Fıkıh zatın marifetiyle başlanılmıştır.

1868 yılında başlayan çalışma 1877 yılında tamamlandı. Hükümlerin en kuvvetlisini almak, zamana uymayanları tasviye etmek ve İslam Fıkıhı'nı Türkçeleştirmek bakımından Mecelle'nin hukuk tarihimizde bir yenilik olduğuna hiç şüphe yoktur. Mecelle'yi Fıkıh hükümlerini kanun haline koymak, Fıkıh'ın muamelât hükümlerini şeklen olsa dahi dinden ayırmak suretiyle laikliğe doğru bir ileri adım sayanlar da vardı (89).

O devirde bir Medeni Kanunun kabul edilmesi mümkün olamazdı. Devletin yapısı teokratikti. Ali Suavi'nin dışında Ziya Paşa ve Namık Kemal bey gibi aydınların ileri saflarında bulunanlar da şeriat kanunundan ayrılmaya taraftar değillerdi. Namık Kemal "elde asumanı bir kanun, fıkıh gibi bir der-yayı hakikat varken yabancılardan kanun almak doğru değildir" diyordu. (90).

İslam hukukunun teşrii kaynaklardan biri olduğunu batılı hukukçular da kabul etmişlerdir (91). Ancak teşrii kaynak olmak yanında değişmezlik de vardır ki zaman İslam hukukunun bir kısmını geride bırakmıştır.

(89) Joseph Chacka, *Esquisse d'un histoire du droit Musulman*: Mecelle Avrupa fikirlerinin etkisiyle yapılmıştır. Mecelle bir Müslüman kanunu olmanın ziyade bir dünya kanunudur. O şeriatın kanuni delillere ait nazariyesinde değişiklikler yapmıştır. (Mecelle bazı değişikliklerle bugün İsrail devletinde tatbik edilmektedir. Günümüzün hukukçuları arasında da zamanımızın şartlarına uy-
durulmak suretiyle Mecelle'nin tatbik edilebileceğini ileri sürenler var.

(90) İnsan Sungu, *Tanzimat ve yeni Osmanlılar* - 308.

(91) Mustafa Sibai, *İslamda Din ve Devlet* - 60, 61: 1937 Lahey mukayeseli hukuk konferansında İslam hukukunun teşrii kaynaklardan olduğuna karar verdi. 1908 Avukatlar konferansı İslam hukuku için mukayeseli eğitim yapılması faydalı olacağını ilan etti. 1950 devletler arası hukuk kongresinde İslam Fıkıh'ının değeri olduğu belirtildi.

Bu kanımızın en büyük delili de Ali Fuat Başgil'in artık şeriat kanunlarının tatbik edilemeyeceğini laikliğe hücum eden din ve laiklik kitabında açıkça ifade etmiş olmasıdır.

Mecelle'nin yalnız Hanefilere mahsus bir kitap olduğuna da işaret etmeliyim. (92).

Türkiye'de Laik Hukuk:

İstiklal Harbinde, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, şeriatın hükümlerini titizlikle muhafaza etti. Bu tutumda yeni iltica hareketlerine meydan vermemek, Millî Mücadeleyi destekleyen İslam alemini gücendirmemek düşüncesi de yer alıyordu (93). Hükümette Şeyhülislamın görevi şer'îye ve Evkaf Vekiline verildi. (4 Mayıs 1920). Büyük Millet Meclisinin vazifeleri arasına da "Ahkâmı şer'îyenin tenfizi" yetkisi konuldu.

Cumhuriyet ilan olunduktan sonra, Cumhur Reisi Mustafa Kemal Paşa (1 Mart 1928) Meclis açılış nutkunda çağın gereklerine uymayan kanunların kaldırılması üzerindeki görüşlerini açıkladı. Sonra da şer'îye ve evkaf vekaleti kaldırılarak Başvekil emrinde Diyanet İşleri kuruldu. Fakat Anayasa'da devlet dini, İslam dini olarak kalmıştı.

1924 yılında Şer'îye mahkemelerinin kaldırılması, 17 Şubat 1926 yılında İsviçre Medenî Kanununun kabulü ile dev-

(92) İslam Ansiklopedisi, Fetva: Osmanlı devletinde Fetvada ve Kazada (yargı) Hanefî mezhebi esastı. Başka Sünnî mezheplerin müftülerine de fetva izni verilmişti. Fakat bu fetvalar mahkemelerde bir fayda sağlamıyordu.

(93) Hint Müslümanları millî mücadeleye nakdi yardımda bulundular. Türkiye devletinin parçalanmasına da karşı koydular. Trablusgarp mücahidi Şeyh Sunusi Ankara'ya kadar gelerek millî mücadelenin zaferle neticelenmesi hakkında samimî dileklerde bulundu.

let laikleşmiş ise de Anayasa’da, devletin dini İslam dini, ve bu durum devletin laik tutumuyla çelişme halindeydi. 10 Nisan 1928’de Anayasadan dinliğe ait hükümler kaldırılmış, 1937 yılında da Anayasa’ya laiklik tabiri girmiştir.

Medeni Kanun:

Şer’i hukukun “Mecelle’nin” yerini alan Medeni Kanun’un kabulü devrimlerin ulaştığı büyük aşamalardan biridir. Bu kanun şeriatın şahıs ve aile hukukunda ve muamelât kısımlarında önemli değişiklikler meydana getirdi. Bunlardan en önemlisi kadına verilen haktır ki ilerde bu konuya yer vereceğiz (94).

Medeni kanunun İsviçre’den alınması, tenkit konusudur ki başka bir milletin kanununu aynen almanın doğru bir hareket olmadığına biz de katılırız. Fakat yeni bir medeni kanun yapmak için 1925 yılına kadar olan çalışmalardan bir fayda elde edilemedi. Tecrübeli hukukçular alıştıkları İslam hukukuna bağlıydılar. Laik fikirli aydınlardan bir kısmı da İsviçre Medeni Kanununun esasını Hristiyanlık sayarak bu kanunun Müslümanlığa ve Türk ırkına göre tadil edilmesini istiyorlardı. Genç hukukçular ise tecrübesiz idiler. Süratle çağdaşlaşmak zorunluluğunu duyan devrimcilerin cezri ve seri bir tedbir olarak İsviçre Medeni Kanunu’nu aldıklarını sanmaktayız. (95).

(94) Medeni Kanun dört kadınla evlenmeyi menetmiş, nikah usulünde değişiklik yapmış, boşanmada erkeğin isteğine değil bazı şartlara ve mahkeme kararına bağlamıştır.

(95) Aydın bir din adamı ve hukuk profesörü olan Ali Fuat Başgil, Medeni Kanun’un milli hayatımıza, aile nizamımıza vurulmuş bir darbe olduğunu, evlenme ve miras sisteminin aile ocağını yıktığını, tek kadınla evlenmenin fuşu arttırdığını ileri sürmüştü. Sonra da o şeriat kanunlarının tatbik imkânının kalmadığını ileri sürerek fikrini düzeltmiştir.

Gerçi Fıkıh okulundan yetişenler arasında ileri fikirli zatlar da vardı. Eski şer'îye vekili ve adliye encümeni reisi Medeni Kanun'un gerekçesiyle mutabık idi. Böyle değerli zatlardan kurulu bir heyetin bir Türk Medeni Kanun'u hazırlaması da mümkün olabilirdi. Mecelle'nin hazırlanması on yıl sürdüğüne göre Medenî Kanunun hazırlanması uzun sürer. Tutucu akımlar içinde dedikodulara ve polemeye yol açabilirdi. Netekim Medeni Kanun'dan yana olanlardan da bu kanunun basma kalıp tercüme edildiğini Türkçesinin ve ıstılahlarının bozuk olduğunu ileri sürenler, iklim değiştiren ağaçlara benzetenler oldu.

Medenî kanun 17 Şubat 1926'da müzakere edilirken (*) (96).

Atatürk Meclis'teki Cumhurbaşkanı locasından tartışmaları izliyordu. Eskiye ve yeniye dile getiren konuşmalar oluyordu. Hükümet adına tenkitleri cevaplandıran Adliye Vekili Mahmut Esat Bozkurt'un konuşmasında şu sözler vardı: "Türk ihtilalinin kararı batı medeniyetini kayıtsız, şartsız kendisine maletmek, benimsemektir. Bu karar o kadar kesin bir azme dayanmaktadır ki önüne çıkanlar demirle, ateşle yokedilmeye mahkumdurlar." Bundan sonra reye konan kanun ittifakla kabul edildi. Bu suretle medeni kanun hayırlı bir ihtilâl kanunu oldu.

Türk ceza kanununun Faşist İtalyan kanunundan alınması da tenkit edilmiştir ki Türk devrimini yürütmek için bunun

(*) Medenî Kanun ana ve babanın vesayetini tanımış, mirasta eşitliği getirmiştir. Babasının çocuğu mirastan mahrum etmesini üçte bir derecesine indirmiştir. Reşit bir insan dinini seçmekte hürdür. Bir kadın gayri müslimle rde evlenebilir ki, seriatta bunun cezası ölümdür. Fakat Recim denilen bu ceza tatbik edilemiyordu.

(96) Borçlar Kanunu (8 Mayıs 1928), Ticaret Kanunu (10 Mayıs), Ceza Kanunu (! Temmuz), Kadınların belediye seçimlerine katılmaları (1930), mebus seçmek ve seçilmek hakkı (3 Kasım 1934).

uygun görüldüğünü tahmin ediyoruz. Çok partili devre girdikten sonra da bu kanunun hükümlerinin şiddetlendirilmekte olduğunu görüyoruz.

Batı prensiplerini canlı, dinamik bir hukuk muhakemesiyle millileştirmek fikri ne kadar haklı ise İsviçre Medeni Kanunu'nun kilise hukuku saymakta da gerçekten o kadar uzaktır (97). Bir milletin başka milletlerden faydalanması uygarlıkta ilerlemenin başlıca vasıtasıdır. Fakat bir milletin taklide baş vurması yaratıcı düşünceyi söndüren tehlikeli bir yoldur. Kunanların millî karakter taşımasını kim istemez, gönül arzu eder ki bizim hukukumuz da yabancılar için bir kaynak olsun.

Bu fikri 1967 Adalet yılının açılmasında Yargıtay Başkanı İ. Öktem şöyle ifade etmiştir: "Elbette Kanun değişecektir. İlerde daha iyi ve daha mükemmel bir kanuna yerini terkedecektir. Fakat devrimlerimiz ard düşüncelere, teokratik devlet esaslarına dayanmıyacaktır."

Hukuk, bazı dallarında milletler arası karakter almasına rağmen millî bir özellik taşır. Şer'i hukukun da zamanın şartlarına, millî özelliğimize ve ihtiyaçlarımıza uygun olmadığına daha önce açıklamış bulunuyoruz.

İslam Aleminin bugünkü Hukuk Düzeni:

Suriyeli din bilgini ve Hukukçu Mustafa Sibai diyor ki, batılı devletlerin baskılarıyla Osmanlılar, İslami Hilafet devleti olmalarına rağmen, İslam Hukukundan yavaş yavaş uzaklaştılar. Dinden ayrılma yolunu tuttular. (98).

(97) Sebil-ül-Reşat dergisi 1950 tarih 84'ncü sayı: Hristiyan bir devletin Medeni Kanun'u bizim için kutsal bir kanun diye kabul edilemez.

(98) Mustafa Sibai İslamda Din ve Devlet - 59 (Mustafa Sibai Şam Üniversitesi profesörü, Şeriat Fakültesi Dekanı, Fıkıh Enstitüsü Başkanı)

Mustafa Sibai bu ifadesiyle Osmanlıların Tanzimat'tan sonra laik hukuka yönelmelerini kastediyor. O son gelişmele-ri de dikkate alarak dinin devletten ayrılmasına yakınlıkla di-yor ki İslam aleminin karşılaştığı zorluklardan en çetin olanı dinin devletle ilgisi konusudur. Bugün Suriye'de siyaset ve mezhep partileri kongrelerinde dini devletten ayırmak teklifi kabul edildi.

İslam aleminde laik hukuk gelişmektedir. Bizdeki geri-ciler bu gelişmeden habersizdirler. Hac dolayısıyla en önem-li ilişki Suudi Arabistan'dadır. Şeriat kanunlarını tatbik eden bu memlekete giden hacılarımızdan bir kısmı Arabistan'da hırsızlık olmadığını, hırsızların ellerinin kesildiğini, kadınla-rın açık gezmediğini gıpta ile söylerler.

Halbuki Mısır din bilginlerinden bir kısmı batı hukuku ile İslam hukukunun aynı sonuca vardığını, batı ceza kanunu-nun üstünlüğünü kabul ediyorlar. Mısırlı Mustafa Süleyman batı hukukunun şeriat kanunundan üstünlüğünü kabul ederek şeriat hukukunda reform yapmak suretiyle milli Arap huku-kunu yaratma tezini savunmaktadır (99).

Genel olarak bugün Arap Cumhuriyetleri ceza, ticaret, idare usul kanunlarını laikleştirmişlerdir. Tunus medeni kanu-nu da laik esaslara dayanır. Ancak batı modellerine göre ha-zırlanan kanunlar da İslamiyet prensiplerinden uzaklaşılma-dığı söylenmektedir ki bu da Osmanlıların Tazminat devrin-de kullandıkları ifadeye benzemektedir.

Arap memleketlerinde hukukun laikleşmesi yönünde epeyce yol alınmıştır. Bu değişikliğin önüne kimse duramaz. Dünya işlerini düzenleyen hukuk kurallarını laikleştirmek, ta-assuptan, sömürgelikten uzak, bağımsız ve medeni yaşayabil-menin çok önemli şartıdır. Türkiye'de gericiler yüzlerini ge-

(99) H.V. Velidedeoğlu (16 Temmuz 1967 Cumhuriyet Gazetesi).

riye çevirirken, Türk devrimi İslam alemine ileriye doğru ışık tutmaktadır (100).

İslam aleminde hukukun birçok dallarında laikleşme görüldüğü halde aile hukukunda şeriatı aykırı hüküm koymamaya dikkat edilmektedir. Bununla beraber Mısır'da ve Tunus'ta çok evlenme aleyhinde din adamlarının yazıları vardır. Onlar kadın ve erkeğin eşitliğini de İslamlığa uygun buluyorlar. Fakat El Ezher medresesi bunlara karşıdır (101). Mısır ve Suriye medenî kanunlarında herhangi bir hadiyese tatbik edilecek hüküm bulunmazsa İslam şeriatına müraccat edileceği kaydı vardır (102). Laik Lübnan kanunlarında, aile hukukunda dinlere yer verilmiş ise de boşanmaya ve birden fazla kadın almaya bazı tahditler konulmuştur.

Pakistan, Suudi Arabistan, Yemen ve Libya'da özel hukuk alanında şeriat kanunları yürürlüktedir. Ürdün'deki laik ceza ve usul kanunları yanında hükümleri şeriatı dayanan medenî kanun vardır. Endonezya'da İslam hukuku birçok alanlarda örfе dayanmaktadır.

Laik kanunlar koyan İslam devletleri açıkça laik hukuka geçiyoruz diyemedikleri ve hatta Türkiye'nin laikliğini tenkit ettikleri halde İslam Sosyalizmi diye bir şey uydurmuşlardır ki, bu da zenginlerden alınan sadakanın fakirlere verilmesi fikrine dayanıyor (103). Cezayir hukuki Sosyalizme doğru gitmektedir.

(100) Londra Hukuk Fakültesi Profesörü Anderson şöyle diyor: "Türkiye'deki devrim hareketi Arap memleketlerinin hukuki hayatına ve gelişmesine tesir etti."

(101) H.Z. Ülken, Çağdaş Düşünce Tarihi, 44.

(102) Mustafa Sibai, İslamda Din ve Devlet, 60.

(103) H.V. Veli Dedeoğlu (17 Temmuz 1967 Cumhuriyet Gazetesi) İslam Hukuku sosyal değildir. İslamda zekat ve fitre gibi sadakalar vardır. Devlet zekat ve fitreyi toplatıp fakirlere vermez, İslam hukuku köleliği de kabul etmiştir. Diğer yandan Ahmet Refik Bey'in Umumi Tarihi'nin beşinci cilt 80'inci sayfasında şöyle bir kayıt vardır: (Bütün kanunlar kamu egemenliği ve sosyalizme dayanıyordu. Zenginlerden alınan zekat fakirlere dağıtılırdı.)

KADIN HAKLARI

TÜRKLERDE VE İSLAMDA KADIN

Türklerde Kadın:

Eski Türkler kadına yüksek bir değer verirlerdi. Kadın her yerde erkeği ile beraber bulunur, daima hürmet görürdü. Türklerde örtünme ve harem hayatı yoktu. Kadınlardan, devlet başkanı, vezir ve hakim olanlar da vardı (104).

Türkler evlenmeye büyük değer verirlerdi. Aile ocağını da mukaddes sayarlardı. Evlenme yalnız Türk dilinde ev, bark sahibi olmak anlamına gelir ki bark mabet demektir. Türklerin aile ocaklarını koruyan Ayzit adlı bir tanrıları vardı.

Türklerde erkekle kadın eşitti. Kadın (kadun) sözcüğünü katmak kökünden getirerek bunu katılan, tamamlayan anlamında kabul edenler de vardır. Şölenler de başkanlık yerinde Hakan ve Hatun beraber otururlardı. Timur İspanya elçi he-

(104) Türk Kutluk devletinde, Hint Türk devletinde, ilhanlılarda kadın hükümdarlar, vezirler vardı. (Doç. Bahriye Üçok).

Selçuki Sultanı Sancar esir olduğu zaman Türkan Hatun devleti idare etti. Harezem Şahlardan II Arslan'ın karısı Turhane Hatun oğlu reşit oluncaya kadar ona vasi oldu. (De Guignes, Türk Tarihi - C. 3 - 419) Uygur Hanları Çin sefirlerini kendi zevceleriyle birlikte kabul ederlerdi.

yetine verdiği ziyafette Hatunu sağ tarafında oturtmuştur (105).

Türkler İslam olduktan sonra da uzun zaman kadın ve erkek arasında uçurum açmayı duvarlar kurmayı akıllarından geçirmediler. İran ve Bizans ile sıkı temasa geldikten, din adamları da koyu bir taassup devrine girdikten sonra kadınlar örtünmeye başladılar. İran'ın, Bizans'ın çarşafını, Harem hayatını da aldılar. Altı yüz yıl önce Anadolu'da seyahat eden İbni Batuta kadınların örtünmediklerinden, hörmet gördüklerinden, kendisine de hısım akraba gibi muamele ettiklerinden bahseder. (106)

2. İslamlıktan Önce Araplarda Kadın:

İslamdan önce Arapların kadını hakir gördükleri söylenir. Kız çocuklarını öldürenler de vardı. Araplar sayısız kadın alırlar, evlenme ve boşanma da esaslı bir nizamla bağlı olmazdı. Bu karışık durumda birçok insanın babası meçhul kalırdı ki babası belli olmayanlara Abdullah (Allahın kulu) gibi isimler verilirdi.

Bir boşama tarzı da vardı ki buna Zihar denilirdi. Bir erkek karısının kendi öz anasına veya hemşiresine benzetir, onunla temasta bulunmadığı gibi başkasıyla evlenmesine de müsaade etmezdi. İslam dininin Arapların kötü geleneklerini

(105) İspanyadan Semerkant'a giden elçilik heyetinin raporları dilimize çevrilmiştir. Bunlara bir gün de Timur'un gelini izyadet vermiş, yüzlerce kadının katıldığı şölene İspanyollardan başka erkek bulunmamıştır. Raporda kadınların oyunları, müzik ve şarkıları büyük bir takdir ve hayretle tasvir edilmiştir.

(106) İbni Batuta Kayseri'de Emir Alâüddin Ertana'nın Hatunu ile görüştüğünü bu kadının alim ve fazıl olduğunu, Türklerin büyük kadınlara Ağa dediklerini ve hörmet ettiklerini yazar.

kaldırmak için gayret sarfettiği şüphesizdir. Fakat cahiliyet denilen devri batırıp, kadın hakları bakımından İslam kuralarını göğe çıkarmak tarihi bir gerçek sayılamaz.

Araplarda cahiliyet döneminde kadın açıktı. Kadınlardan bilginler ve şairler yetişiyordu. Evlenme kadınların rızasıyla olur, bir baba gönlü olmadan kızını evlendiremezdi. Arap kadınları afif, necip ve şanlı idiler. Bu da hürriyet, istiklal ve izzeti nefis neticesiydi. Kadınlar tesettür boyunduruğu altında değildiler (107).

Kız çocuklarının öldürülmeleri de onların şeref kırıcı bir hal işlememeleri korkusundan ileri geliyordu. Bu adet te İslamlığın zuhurundan biraz evvel çıkmış ve az tatbik edilmişti (108).

İslamda Kadın:

Evrensel dinler kadını hasım olarak ele almışlardır. Bunlardan bir kısmı kadına karşı daha az ve bir kısmı ise daha çok sert davranmıştır. Konfüçyüs ittati emreder. Budha “kadın kötülüğün şahsiyet kazanmış şeklidir diyor (109). 19. yüzyılın ortasında bile Katolik kilisesi doğum ağrılarının tanrı tarafından kadına verilen bir ceza olduğunu savundu.

İslamlık Budizm kadar kadına karşı sert değilse bile onun da sert hükümleri vardır. Kadının ezilmesi ve hor görülmesinin sorumlusu acaba İslam dini midir? sorusuna tanınmış bir Mısırlı yazar bu hususta yazdığı kitapta evet cevabını veriyor (110).

(107) Corci Zeydan, Medeniyeti İslamiye Tarihi, C. 5 - 86.

(108) Corci Zeydan, Medeniyet İslamiye Tarihi, C. 5 - 87.

(109) Prof. İlhan Arsel Cumhuriyet Gazetesi 2 Mayıs 1968.

(110) Y. El Masry (Le drame sexuel de la femme dans L'orient Arabe - 1962).

Hazreti Peygamberin veda Hac'ında söylediği nutkun önemli bir kısmı kadın haklarına aittir. "Ey kavmim, erkeğın kadın üzerinde kadının da erkek üzerinde hakkı vardır." diye rek büyük bir kitleye kadınlara iyi muamelede bulunmayı tavsiye etmiştir (111).

Bu sözler Kuranı Kerimde ifade edilmiş, erkeklerin kadınlardan üstün oldukları da açıkça belirtilmiştir. Kadın başkanlık, imamlık, tanıklıkta ve mirasta aşağı derecede tutulmuştur.

Bu mutlak üstünlüktür ki Medeni Kanunun erkeğı aile reisi tanımasına benzemez. Her alanda kadını erkeğı tabi kılan, onu erkeğın elinde bir alet yapan, hakta az pay veren bir üstünlüktür. Hasılı dinlerin levhi mahfuzunda kadının alnına kara yazı yazılmıştır.

Kadınlara örtünmeleri Yunan, İran ve Bizanstan gelen bir adettir. Yunanlılarda kadın Gynecce'ye kapanırdı. İran'da ise daha ağır şartlar altında bulunuyordu. Diğer göçebe kavimlerde olduğı gibi Araplar'da da örtünme adeti yoktu. Bu adetin İslamlığa esarete dayanan İlkçağ uygarlığından girdiğı anlaşıyor.

Örtünmeyi getiren İslam dini, kadını özgürlükten tamamıyla yoksun bırakamamıştı. İslamın ilk devrinde sıkı bir örtünme de görülmemektedir. Arap kızları misafiriyle serbestçe konuşuyordu. Endülüs'te kadının itibarı büyüktü. Kadınlar öğretimde erkekten aşağı kalmazlar, erkek meclislerde bulu-

(111) Wells, Cihan Tarihinin Ana Hatları, C. 3. 85'nci sayfadaki Veda nutku içine şöyle bir fıkrayı da koymuştur. "Eğer günah işlerlerse onları ayrı odalara kapayınız, uzun ve ince kayışlarla şiddetli olmamak üzere dövebilirsiniz, Türkçe kitaplardaki veda nutkunda böyle bir kayıt bulamadım. Fakat bu hususta bir ayet vardır "dik başlıklarından tasalandığınız kadınlara evvela öğüt vererek sonra yattıkları yerde tek başına terkediniz dinlemezlerse dövün" (Nisa 33).

nurlar, şöenlere ve oyunlara katılırlardı (112). İslamda kadını siyasal ve sosyal işlerden meneden bir hüküm yoktur.

İslam Fakihlerinin kadın özgürlüğünü, gittikçe kısıtlıkları açık olarak görülmektedir. İran ve Bizans'ın da etkisiyle bu özgürlük daha ziyade daralmıştır. İran ve Bizans etkisi Abbasi-ler devrinde başlar. Bu devirde saray ve konak sefahatları artmış, cariyeler, odalıklar, müstefrişeler ve zevceler bir çatı altında toplanmıştır (113).

Borckelman İslam Milletleri Tarihinde diyor ki; Abbasi-lerin Bizans usulüne göre kurulan harem hayatı doğu kadın-larının haysiyetini düşürmekle neticelenmiştir.

Bu adet genişleyerek konaklarda ve şehirlerde tutundu. Eski geleneğin etkisiyle Müslüman İranlılar örtünmeye daha ziyade önem verdiler. Mısırdaki Fatimiler devrinde kadınlar yedi sene sokağa çıkamadılar. (114)

Bir de islam dininin örtünme hakkında getirdiği hükümler üzerinde kısa bir göz gezdirelim, Hazreti Peygamber kadınlara ilgi göstermiş, latif cinse karşı pek yakınlık duymuş, kadınlara güler yüz gösterilmesini tavsiye etmiş, ve küçük bir harem dairesi de kurmuştur. Cennet anaların ayakları altındadır hadisi, Peygamberin kadına verdiği değeri göstermektedir.

Arap kadınları adeta çıplaktılar. İslam dini bunu önlemek istemiştir ki örtünme (tesettür ve hicap) ayetleri önce kadın-

(112) Doç. Bahriye Üçok, İslam Devletlerinde kadın hükümdarlar: İslam hukukunda kadın istifade ve kullanma etkisine sahiptir. Ticaretle meşgul olabilir, Arap kadınları askere gitmişler, vaizlik, fakihlik, kadılık ve müderrislik yapmışlardır.

(113) H.Z. Ülken, Çağdaş Düşünce Tarihi - 533.

(114) Mısır Fatimi halifesi Hakim (1014) kadınların sokağa çıkmalarını yasakladı. Hafiyeler kadınları sıkı bir kontrol altına aldılar, emre uymayanlar, fena hali görülen kadınlar Nil nehrinde suda boğduruldular. Kimsesiz kadınlardan birçoğu bakımsızlıktan öldü. (Abu-I-Farac-281).

ların yüzlerini örtmeleri, ırzlarını korumalarını, ihtiyaç olmadıkça evlerinden çıkmamalarını emreder. Utanacak yerlerin saklanması, süs yerlerinin açılmamasını ister.

Hazreti Peygamber daha ziyade kendi kadınlarının başkalarına görünmemelerine önem vermiş diğer kadınların erkeklerle konuşmalarında o kadar sakınma belirtmemiştir. Çünkü Peygamber kadınlarının açık saçıklıkları yüzünden ilahi ih-tara da uğramıştır (115).

Bu hal çok kadın ve cariye olarak bunların arasında disiplin ve adalet kurmanın zorluğunu ve neticesini gösterir ki cariye meselesi dini ahlakın zayıf taraflarından biridir. Bir cariye zina ederse dövülür, ıslah olmazsa bir kıl pahasına da olsa satılacaktır.

Sami kavimlerde erkekler sayısız kadın alabilirlerdi. İslamlık dört kadın almayı ön görmekle eski geleneğe bir sınır koydu. Kuranı Kerim zevceler arasında adaletten korkarsanız bir kadın alabilirsiniz diyor.

Bununla beraber istenildiği kadar cariye alabilmek usulü çok kadın alabilmek için kapıyı ardına kadar açmıştır. Sehabelerden birinin yetmiş iki cariyesi vardı. Daha sonraları binlerce cariye sahibi olanlar görüldü.

İslamda meydana gelen mezhepler itikat, ibadet ve muamelatta birbirlerinden ayrıldıkları halde çok kadın almak ve cariye kullanmak usulüne hiç değinmemişlerdir ki bu da eski bir geleneğe bağlılık neticesidir. Bugün de dört kadın almanın hasretini çekenler vardır.

(115) Cemil Sena, Hazreti Peygamber Felsefesi - 435. Ahzab Suresi - 53. Ömer, Peygambere eşlerinin örtünmelerine teklif etmiş, arkadan hicap ayeti gelmiştir. (Aynı eser - 173). Peygamberin haremlerine bir şey soracağınız zaman perde arkasından sorun (azab - 53).

İslamlık evlenme ve boşanma hususunda, Arapların ilkel usullerini değiştirerek yeni kurallar getirmiştir. Fakat boşanmayı erkeğin dileğine bırakmıştır ki evlenme boşanma kadının isteğine ve iradesine göre kurulan bir müessese değildir; bunda erkeğin keyif arzusu hakimdir. (116)

Evlenmede asıl olan karşılıklı hoşlanma değil, sadece erkeğin hoşlanmasıdır. Kadının da kocasına itaat etmesi şarttır. İtaatli olmayan kadınlar yatak arkadaşlığından mahrum kalırlar, veya dövülürler (117).

Hasılı boşanma konusunda kadın pek çaresiz ve zavallı durumdadır. Kocasından nefret etse de boşanamaz. Bu suretle dünya ona zindan olabilir. Öteki dünyada da en cazip hayat kadından ziyade erkeğe vaad olunmuştur. Orada erkekler için el dokunulmamış ve gözlerini eşlerinden ayırmayan yakut ve mercan ayarında güzel zevceler vardır.

İslamlıkta bir Hülle usulü vardır ki kocanın Talak-ı Sela-be ile boşadığı kadın bu cezayı da çeker. Bu usul çok başamayı önlemek için konulmuş ise de tatbik şekilleri çok iğrençtir. Aradan başka bir erkeğe nikah geçecektir. Bunda birçok hilelere müracaat edilir veya para ile tutulan bir adam bir gece kadınla beraber yatar.

Gerçi İslamda dört evlenme için bazı şartlar konmuş ise de bunlar tatbik edilmemişlerdir. İslam dini boşanmaya da taraftar görünmüyor. Kurana göre boşama Tanrının en sevme-

(116) Müslüman kadın reşit ise rızası alınmadan evlendirilemez. Evlenme sözleşmesi sırasında veya sonra erkek kadına boşanma hakkını tanıyabilir. Boşanmayı mekruh gösteren ayetler de vardır. Sehabe bile bu emirlere uymamıştır. Hazreti Hasan üç yüz kadından çocuğunu boşamıştır. (Corci Zeydan, Medeniye-ti İslamiye Tarihi - 130).

(117) Dik başlılıklarından endişe ettiğimizi kadınlara önce öğüt verin sonra yataklarına girmeyin, yine dinlemezlerse dövünüz. (Nisa Suresi).

diği bir helaldir. Fakat boşamayı sınırlayacak esaslı bir hüküm de getirmemiştir.

Osmanlılarda Kadın:

Osmanlıların ilk devrinde kadın örtülü değildi. 15. yüzyıldan itibaren taassubun tesiriyle kadın cemiyet hayatından uzaklaştırıldı. Saraylarda ve konaklarda harem hayatı başladı. Bununla beraber örtünme usulü yalnız şehirlerde kalarak köylere kadar giremedi.

Osmanlılar kadının giyim şekilleriyle çok meşgul olmuşlar, kadının giyimi, tavrıhabeti, devletin hayati ve ciddi meselelerinden daha önemli görülmüştür. Lale Devrinde bile bazı yaramaz avratların halkı baştan çıkarmak kastiyle sokakta süslü gezmelerine, kefare avratlarını taklit etmelerine karşı ceza tedbirleri alınarak kapalı kıyafet tesbit olunmuştur.

16'ncı yüzyılın sonuna doğru üçüncü Murat vezirlerinden Abdülkerim efendi “maymun dul kadınların fuhuşuna alet olur bir mahluktur.” diyerek başına topladığı binlerce kişiyle maymun satan yerleri basarak birçok maymun öldürülmüştü (118).

Osmanlı Padişahlarının kadın kıyafetleri hakkında birçok fermanları vardır. Devlet yeniliğe doğru giderken de kadın kıyafetiyle meşgul olmuştur. Üçüncü Selim zamanında çıkarılan yasak fermanlarında faracenin kalın kumaştan yapılması emredilmiş ve kadınların tavır ve hareketleri tayin olunmuştur. Kadın taifesinin sokaklarda iştaha çekici tavırlarla dolaşmaları yasaklanmıştır.

(118) Prof. İlhan Arsel Cumhuriyet Gazetesi (18 Mart 1968).

İkinci Abdülhamit devrinden de iki örnek vereceğiz:

(1) Mısır Hidivinin konsolosları kabulü sırasında hanımefendinin örtüsüz olduğu halde, alafranga usulünce konsoloslara takdim edildiğini Avrupa gazeteleri yazıyor. Bunu öğrenen Abdülhamit Mısır fevkalade komiseri Ahmet Muhtar paşadan bu halin doğru olup olmadığını soruyordu (119).

(2) Selamlık resminden dönerken tam örtünmemiş kadınlar gören İkinci Hamit Şhireminine yazdırdığı tezkerede: Devletin kıvamı bakası ve tezayidü şevket ve itilası, Müslümanların şariat hükümlerine riayetleriyle mümkün olacağı, aksi halde maddi ve manevi sonsuz zararlar geleceği için tetteüre son derece riayet edilmesi bildiriliyor (120).

Burada bir noktaya işaret etmeliyim ki kadının baskı altına alınması, değerini kaybetmesi, servet ve sefahatin artışı ve kadının bir mata haline geldiği devirlerde olmuştur. Emeviler devrinde İslam kadınının itibarı azalmaya başlamıştır ki bu da carie ve gulamın artmasından ileri gelmiştir (121).

Abbassiler devrinde bu hal daha ziyade çoğaldı. Kadının kapatılması, izzeti nefeslerinin söndürülmesi, hakir görülmeleri kadının alçalmasına fikir istiklalinin sönmesine ve sonra da fuhuşa sürüklenmesine sebep oldu (122).

Corci Zeydan'a göre kadınların evlerinde hapis ve halk ile ihtilattan menedilmeleri, evvelki devirlerde de mevcut olmakla beraber bu halin artmamasında İslam uygarlığının etkisi vardır. Gulamaperestlik, sevicilik, carie ve tevaşi kullan-

(119) Yıldız evrakı (13 Haziran 1311)

(120) Yıldız Evrakı (21 Mart 1308).

(121) Corci Zeydan, Medeniyeti İslamiye Tarihi, C. 5 - 130.

(122) Corci Zeydan, Medeniyeti İslamiye Tarihi, C. 5 - 100.

makta aşırılık İslam devletinin yükselme devrinde görülmüş-tür (123).

Hasılı kadının evde kapanması, harem hayatı, çok evlilik, cariyeye usulü, erkeğin bir sözüyle kadının aile ocağından atılması, kadının haysiyetini, fikri özgürlüğünü söndürdü. Ailenin temeli olan kadın evinde misafir halinde kaldı. Bu hal çocuklar üzerinde de tesir bırakarak fedakarlık duygularından yoksun, riyakar br neslin türemesine sebep oldu.

Türk Devriminin Kadına Verdiği Değer:

Medeni Kanun kadınlara medeni dünyada tanınan bütün hakları getirmiş ve bazı hususlarda batılı memleketlerin bir kısmından daha ileri gidilmiştir. bunun en önemlisi kadına siyasi hakların verilmesi ve kadının millet vekili seçilmesidir.

23 Kasım 1922 de kadınların millet vekilleri seçilmeleri hakkındaki bir takrir üzerine millet meclisi galeyana geldiği zaman Atatürk şöyle konuşmuştur: “Büyük Türk kadınıni mesaimizde müşterek kılmak, hyatımızı onunla yürütmek, Türk kadınıni ilmi, içtimai hayatta erkeğe ortak, yardımcı yapmak lazımdır.”

Atatürk 1925 yılında söylediği bin nutukta diyor ki: “İnsan topluluğu kadın ve erkek denilen iki cins insandan mürekkeptir. Kabildir ki bu kitlenin bir kısmını ilerletelim, ötekisini ihmal edelim de kitlenin bütünü ilerleyebilsin, Şüphesiz ki ilerleme adımları, dediğim iki çift tarafından beraber, arkadaşça atılmak, işte ve ilerlemede birlikte yol almak lazım.”

1924’de çıkarılan kanunla kız ve erkek karma öğretim sis-

(123) Corci Zeydan, Medeniyeti İslamiye Tarihi, C. 5 - 112.

temi kabul edildi. 3 Nisan 1920 belediye kanununda kadına seçmek ve seçilmek hakkı verildi. Nihay t 3 Aralık 1934 kanunu ile kadınların millet vekili seçmek ve seçilmek hakkı tanındı.

Türk devrimi aile hayatını medeni esaslara göre tanzim etmiş, kadını düşkün mevkiinden kurtarmış, Türklerin bünyesine uymayan kuralları da kaldırmıştır. Bu itibarla kadınlık hayatındaki değişmeleri Türk' n eski hayatına dönüşünü sağlayan bir rönesans, sonradan girdiği hayatta da bir reform sayabiliriz.

III

DİL DEVRİMİ

TÜRK DİLİNİN TARİHİNE BİR BAKIŞ

İslamdan Önce Türk Dili:

Türk dili Turani dilleri arasında önemli bir yer tutar (124). Birinci Türk Tarihi Kongresinde Türklerin Orta Asyanın Otokton halkı oldukları, Türkçenin Orta Asya dillerine kaynaklık ettiği hakkında birçok delilleri ortaya konulmuştur. Barthold Moğolca'nın eski Türkçeden ayrıldığını yazıyor (125).

Çin'in kuzeyinde milattan dört bin yıl önce Türkçe konuşan bir kavmin bulunduğu, milattan iki bin yıl önce Türkçeden Çinceye çevrilmiş bir şiir parçasının mevcut olduğu Çin kaynaklarından anlaşılmaktadır (126). Türk diliyle eski Sümer ve Elam dilleri arasında ilişki görülmüş ise de bu birkaç sözcükle cümle kurmaktaki benzeyişten ibarettir.

(124) Max Muller, Türk, Moğol, Tonguz dillerini Turani "Turaniene" adı vermiştir ki bu ad yaygındır. Ural - Altay tabiri Fin - Uğur dillerini de içine alır. Bu yönde incelemeler zayıftır (Barthold, Orta Asya Tarihi , 78).

(125) Barthold, Orta Asya Tarihi - 24

(126) Wolfram Eberhard, Çin Tarihi - 15.

Çin tarihi, milattan önce Türkçeden Çinceye sözcükler geçtiğini gösteriyor. Fakat zaman zaman Çin'e hakim olan Türkler, orada daha ziyade Çincenin etkisi altında kalmışlardır. Miladın 5'inci yüzyılında Çinde Türk Toba hükümdarı resmi dilolarak Çinceyi kabul edip, diğer dillerin resmi yerlerde konuşulmasını yasaklamıştır.

Hun "Huang-Nu"lardan beri Türklerin zengin bir halk şiirleri vardır. Ne yazık ki milattan önce Türklerin yazıları olmadığından bu husustaki bilgileri yabancı kaynaklardan öğreniyoruz.

Göktürklerin, Uygurların dönemlerinde Türkçede gelişmeler oldu. Orhon Kitabeleri (731-734) daha eski edebi bir dilin varlığını göstermektedirler. Fakat Orta Asyaya giren Nasutrilik ve Manicilik, Süryani ve Arami dillerini de beraber getirmiştir. Batı Türkistan'ın güney kısmında Arilerin gelmesi ve İskende ve İran akınlarıyla dilde ve kültürde kozmopolitik bir renk aldı. Burada Farçadan başka Harizm (127), Soğod dilleri türedi.

Bu duruma bakarak batı Tarihçileri nehirler arasındaki bölge halkını Türk saymazlar, buradaki halkın Moğol istilasından sonra Türkleştiğini kabul ederler. Bu bölgeye yabancı dil ve kültürünün girdiği bir gerçektir. Ancak bu bölgenin çok eski zamanlardan beri Türk vatanı olduğu, Arap istilasında halkın çoğunluğu Türk olduğu bilinmektedir.

Yayılmalar sonunda Türk lehçeleri birbirinden büyük farklar göstermişlerdir ki, Kıpçak ve Uygur dilleri birbirinden ayrı iki kutup teşkil ederler. İbni Haykal Hazar dilinin Türçe-

(127) İslam ansiklopedisi Harizm şeklinde yazmıştır. Çeşitli tarih kitaplarında da Havarzem batıda Khwarzem şeklinde yazılmıştır. Farçada V harfi okunmayarak Harzem denilmektedir.

den ayrı olduğunu yazarsa da bunda mübalağa vardır. Hazarların İbrani harfleriyle yazılmış Türkçe Tevrat kitabı vardır.

İslamdan Sonra Türk dili:

Emeviler sekizinci yüzyılın başında Türkistanın güneyinde Harzem ve Soğd bölgelerini ele geçirdiler. Dini yaymak, ila-i Kelimetullah “Tanrının adını yükseltmek” İslam devletinin görevlerindendi. Fakat aşırı milliyetçi olan Emeviler daha ziyade Arapçayı yaymaya ve milletleri Araplaştırmaya önem verdiler. Arap olmayan diğer İslam milletlere de, azad edilmiş köle anlamına gelen, Mevali dediler. Emevilerin milliyetçilik siyaseti neticesindedir ki çoktan beri benliğini kaybeden Mısır ile içinde Arap unsuru da bulunan Irak ve Suriye kısa bir zaman Araplaştı. İran kılıçların parıltısı altında tilki uykusuna yattı. Türkistan fethedilemedi. Kısa bir zamanda istilaya uğrayan Berberilerin Araplaşması uzun sürdü.

İranlılar Abbasilerin iktidara gelmelerini desteklemek, bu devlet idaresinde önemli bir yer almak suretiyle Araplaşmaktan kurtuldular. Araptan ziyade diğer milletlere dayanan Abbasi idaresi milletlere karşı daha toleranslı bir yer tuttu. Fakat İslam medeniyetinin ilerlemesiyle Arapça müşterek bilim dili oldu.

Abbasi devleti parçalamağa başladıktan sonra Türkistan güneyinde İranlı Saman Hudut tarafından kurulan Samani devleti, İran milli şuurunun temsilcisi oldu (128). İşte bu sırada Türk dili büyük bir bunalım geçirmiştir.

(128) Bizim tarihlerde Samanilere Samanoğulları adı verilerek bu Devlet Türk sayılmıştır. Cumhurbaşkanlığı bayrağının sol köşesindeki on altı yıldız on altı Türk devletini temsil eder ki bunlardan biri de Samanilerdir. Gerçi halkın büyük bir kısmı Türk ise de devletin ruhu İranlıdır. Rıza Nur Türk tarihinde Samanoğullarını Türk gösterir.

Türkistan güneyinde Farsça ve Arapça yayılırken, Kırgızlar tarafından Orta Asya’da Uygur devletinin ortadan kaldırılması, burada Moğol hakimiyetine yol açmıştı. İki taraftan gelen baskıya karşı Karahanlı Türk devletinin dayanması, Türk dilinin korunması bakımından çok önemli bir olaydır. .

Karahanlılar, hükümdarları Saltuk Buğra Han’ın arzusuyla İslam olduktan sonra da bir müddet ibadetlerini Türkçe yaptılar, Kuranı Kerimi Türkçeye çevirdiler. Hükümdarları kendilerini Efrasyap “Tunga Alp” soyundan sayarak Turan Padişahı adını aldılar. Balasagunlu Yusuf Has Hacip Türk devleti idealini, Kaşgarlı Mahmut Türk’ün ve Türk dilinin üstünlüğünü ortaya koymaya çalıştılar (129).

Hemen söylemeliyim ki Türkçeyi korumak için yapılan bu gayretler kafi gelmemişti. İslam aleminde bilim dili Arapça olmuştu, Farça Türk edebiyatını geride bırakmıştır. Barthold Türkler İslam olduktan sonra Arap ve Fars edebiyatının tesiri o kadar kuvvetli oldu ki mazilerini tamamıyla unuttular diyor (130). Birûni de diyor ki, eserlerimi kendi dilimle yazacak olsaydım, bu yazılar cins Arap atları yanında zurafe gibi garip bir şey olurdu (131).

Karahanlıların Türkçeyi tutmaları Türk Sûfilerinin Türkçe nefesleri ve şiirleri Türkçenin muhafazasında önemli bir

(129) Yusuf Has Hacibin en önemli eseri Gutatgu-biliktir. Hükümdar Harun Buğra Han namına 1072 de telif olunan bu kitabın Uygur harfleriyle Divanü Lûgat-it-Türk’tür. 1074 yılında Bağdat halifesine sunulan bu kitapta Türkçenin Arapça kadar zengin olduğu ifade edilmiştir. Kaşgarlı Mahmut Buharalı bir Hadisciden öğrendiği - Türk dilini öğreniniz, çünkü onların saltanatı var - Hadisini de nakleder. Mahmut Zemahşeri’de (Ö. 1134). Arap dilini Türklerle öğretmek maksadıyla Mukadimet-ül-Edep eserini yazarak Arap terimlerinin Türkçe karşılıklarını koymuştur.

(130) Barthold, İslam Medeniyeti Tarihi 120.

(131) Adnan Adıvar - Tarih Boyunca İlim ve Din - 126.

yer tutar. Bu hususta Ahmet Yesevi ile haleflerinin büyük yardımı olmuştur. Bununla beraber Türk edebiyatı Arapça ve Farçaya nazaran geri kalmıştır.

Fatih Türkler yabancı dillere esir oldular. Bu hal Gaznelilerde, ve Selçuklularda da görülür. Bu devletler de resmi ve dini işlerin dışında Türk halkı ile münasebetlerinde, sarayda ve orduda Türkçyi devam ettirmişler, az sayıda olsa da Türçe eserler ve şiirler yazılmıştı. Balkanlara ve Tuna havzasına yayılan Türkler dillerini unutmuşlardır.

Fars dilinin korunmasında Samanilerin büyük etkileri olduğu gibi İran büyük milliyetçi şairlerde yetiştirmişti ki Firdevsı bunların öncüsüdür. Berberilerin tamamıyla Araplaşması onaltıncı yüzyıla kadar sürmüştür. Irak, Suriye ve Mısır'daki Türkler de Araplaşacaklardır (132).

Milletlerin Araplaşmasını, İslamların bilim ve ahlaklarıyla diğer milletlerin maddi ve manevi hayatına hakim olmaları şeklinde yorumlayanlar vardır, İspanyada 30-40 yıl içinde yerli milletin Ana dilini bırakarak Arapça konuşmasını bunun delili sayarlar (133).

Halbuki Arap dilin daha sonra gelişmiştir. Bu dili yeter-

(132) Yüzyıllarca Irak, Suriye ve Mısır'a hakim olan Türkler buralara birçok Türk getirdiler. Orduları Türklerden kuruluydu. Mehmet Ali Paşa zamanında bile Nil deltasındaki nüfusun üçte biri Türktü. 14'ncü ve 15'nci yüzyıllarda Araplara Türkçe öğretmek için birçok kitaplar yazılmıştır ki Ebu Hayyan'ın (1256-1343) eserlerinden üçünün ismini biliyoruz.

Elde bulunan kitab-el-İdrak Fi Lisanel - Etrak Latin ve Arap yazısıyla Türkçeye çevrilmiştir. (İslam Ansiklopedisi - Ebu Hayvan).

(133) Şemsettin Günaltay, Zulmetten Nura - 112, bu kitabın 130'ncu sayfasında şöyle bir cümle vardır: İslamlar mevcut diller arasında en ziyade Arapçayla iftihar ederlerdi. Arap dilinin zenginliği ahengi belîğ eserler vermeye elverişliydi. Süleyman Nazif ise Darülfununda yaptığı konuşmada İran medeniyetinin Türklerin insan olmasına yardım ettiği söyleyecek kadar ileri gitmiştir. (Rıza Nur, Türk tarihi C. I - 121).

sizliğinden bir müddet Mısır'da hükümet işleri Kıpti diliyle idare edilmiştir. Araplaştırma çabalarında Medreseler, Arap kaynaklı tarikatlar, Seyyitlik kurumu önemli roller almışlardır (134).

Türk hükümdarlarının da Arapça ve Farsçayı yaymakta büyük gayretleri görülüyor. Bunlar İslamlığı yayarken Arap dilinde ısrar ettiler. Arapça ve Farsça eser verenler okşadılar, onlar da hükümdarlara methiyeler yazdılar. Şirazlı Sâdi Gülistan kitabının başında Atabey Muzafferettin Ebu Bekir'e diyor ki: "Büyük Atabey, Sadi'ye inayet gözüyle bakmış, onu takdir etmiş ve gerçekten sevmiştir. O bu acize nazar buyurduğu günden beri eserlerim güneşten meşhur oldu."

Din kitapları Arapça yazılıyordu. Müsbet bilimde ve felsefede dünya çapında birer varlık olan Türk bilgileri de eserlerini Arapça ve Farsça yazmışlardır. Batılılar bunların çoğunu Arap veya Acem saymakta haklıdır. Arap dilinin büyük kamusunu yazan Halil Bin Ahmet bir Türktür. Rüdeki, Daki ki İran menkıbelerini nazım haline soktular (135). Öyle bir durum ki "Arapçayı Türklerden öğreniniz" sözü bir darbı mesel oldu.

Türkçe şiir yazarlar için Türk diline uymayan aruz vezni bir bağ oldu (136). Fuzulî Aruzu Türkçeye tatbik etmeyi başardığı halde bu işin zorluğundan şikayet etmişti. Yahya Kemal de Portreler kitabında Süleyman Nazif ile olan bir ko-

(134) Tarikat şeyhlerinin çoğu güya Peygamber soyundandır. Seyyitler de böyledir. Araplar Türklere birçok seyyitlik beratı satmışlardır. Bunların torunları kendilerini Arap saymaktadırlar ki bu zavallı Türkler Arapçacılığın ön safındadırlar.

(135) Barthold, İslam Medeniyeti Tarihi - 83.

(136) İslam Ansiklopedisi (Aruz), İ. H. Danişment, Türklük Meseleleri - 169: Arap ve Acem Aruzuna uymayan bir Türk milli Aruzu meydana getirilmiştir.

nuşmasında şöyle diyor: Aruzla “seviyorum” denilmiyor. Halbuki şiirin en geniş zamanı aşktır. Anadolu denilemediği için bir vatan ismi şiirimizde kullanılamıyor. Halbuki daha nice Türkçe sözcükler aruz uğruna feda edilmiş veya okunuşları değiştirilmiştir ki Türk Sûfileri bu yolu terketmişlerdir (137).

Türkler kadar kendi dilini bir kenara iterek canla başla başka dillere hizmet eden bir millet tarihte görülmemiştir ki bunda Farsça şiir, Arapçayı din ve cennet dili saymalarının etkisi vardır. Kastamonulu Latifi Adem Babanın dilinin de Arapça olduğunu söyleyecek kadar ileri gitmiştir. (138)

Türk Dilinde Gelişmeler:

Bütün Türk alemini kapsayan Moğol istilasını yıkıcı olmakla beraber bu istila Türk dilinin gelişmesine yardım etmiştir. Bunun başlıca sebepleri şöyle özetlenebilir. Moğol devleti Uygur uygarlığı üzerine kurulmuştur. Bu devlette halkın önemli bir kısmı Türktü. Moğollar Türkistan’a girince burada Karahanlıların hakanı edebi dilini buldular. Uygurca resmi dil oldu.

Moğol istilasını dilde kaynaşmaya sebep oldu. Daha önce Doğudaki Uygur diliyle batıdaki Kıpçak “Kuman” dili birbirini anıyamaz hale gelmişti.

Çeşitli Türk lehçelerinin kaynaşmasında Moğolların be-

(137) Fuat Köprülü, Milli Edebiyat Ceryanlarının İlk Müteşebbisleri 11-15

(138) Fuat Köprülü, Osmanlı Edebiyatı Tarihi - 12. Osmanlı Uleması da Cennet delinin Arapça olduğuna dair fetvalar vermişlerdir. (25 Ocak 1968 Cumhuriyet Gazetesi - Burhan Felek).

Behçet-ül-Fetva’dan: Cennet Dili Arapçamdır, Farça mıdır? El Cevab: Arap ve Farisidir (Fahir İz, Eski Türk Edebiyatından Nesir - 58).

nimsediği (Uygur-Hakanı) dilinin etkisi vardır. (Z.V. Togan, Türk Tarihi - 128).

İran'ın Moğollar tarafından istilası Farsçanın üstünlüğünü kırarak gibi göründü ise de Moğollar İslam olduktan ve İran'da İlhanlı Devleti kurulduktan sonra Farsça himaye gördü.

Arapça tazyik edildi, medreseliler de uygur dilini ve yazısını öğrenmekten başka bir çare bulamadılar (139). Diyebiliriz ki Moğol istilası Türkçeyi diriltmiş, Farsçayı da Arap baskısından kurtarmıştır. Arapça dini ve ilmi değerini muhafaza etmiş ise de Arap milleti İslam aleminde üçüncü dereceye düşmüştür.

Moğolların Anadolu'yu istila etmeleri çok kanlı oldu. Moğollara karşı Anadolu ayaklanmaları daha kanlı bir surette bastırıldı. Selçuk sultanları Moğol himayesinde bir gölge haline gelerek idare, maliye işleri de Moğolların ellerine geçmişti. Moğollar birçok İranlı memur ve tahsildar kullanıyorlardı. Bunların zulümları halkı Farsçadan soğutarak milli duygu kuvvetlenmeye başladı. Türk sûfilere, Türk beyleri milli bilinci ve milli dili besliyorlardı (140).

Selçuk devleti ortadan kalkıp Anadolu beylikleri kurulduktan sonra bu beyliklerin resmi dilleri Türkçe olmuş, Selçuklular zamanındaki Farsça değerini kaybetmiş, Arapça ancak Medresede barınmıştır. Yalnız Ertene oğlu ve Kadi Burhanettin Farsçayı bir müddet devam ettirmişlerdir. Bununla beraber Kadı Burhanettin'in güzel Türkçe şiirleri vardır.

Anadolu Türk edebiyatının gelişmesinde Türkistan kay-

(139) Barthold, İslam Medeniyeti Tarihi - 121.

(140) Karamanlı Mehmet Bey isyan ederek bir Şehzadeyi (Siyavüş) Selçuk tahtına oturttu. Moğollar Karamanlılar'ı mağlup ve Mehmet beyi de şehit ettiler. Karamanlı Mehmet bey idareyi eline aldığı zaman şöyle bir buyruk yayınladı: Bundan sonra divanda, dergahta, barigahta Türkçeden başka bir dil kullanılmayacaktır (1277).

naklı tarikatların da büyük etkileri görülüyor. Yunus Emre'yi bugün seve seve okuyoruz. Onun tesiri altında kalan Aşık Paşanın (1222-1337) yazdığı Garibname'de on iki bin Türkçe beyit vardır. O Türk diline bakılmadığında şikayet etmiştir.

Türk Dilinin Başlıca Kolları:

On dördüncü yüzyılda Türk dilinde gelişmeler olmuş ise de tek edebi dil kurulamamıştır. Üç edebi dilin meydana geldiğini görüyoruz ki bunlar da Çağatay, Azeri, ve Osmanlı dilleridir. Tarih boyunca Türk diline müşterek bir ad verilmediği gibi yeni gelişmede de dile bölgenin veya hanedanı adı verilmıştır.

(1) Çağatay Türkçesi:

Çağatayca (Hakanı - Uygur) dilinin Batı Türkistandaki Oğuz ve Kıpçak dilleriyle karışmasından meydana gelmiştir. Barthold burnu Hakanı dilinin gelişmesi sayarak eğer Moğol istilası olmasa bu dil gelişemezdi diyor.

Çağatay dili Türkistan, doğu İran ve güney Rusya'ya yayıldı (141). Bu dil Timur ve çocukları devrinde büyük gelişme göstererek on altıncı yüzyıl Türkçenin altın devri oldu. Şair Sekkaki Uluğ beye şöyle hitap etti: “Senin gibi bir padişah ve benim gibi bir Türk şairi doğurmak için felek daha çok devecektir” (142).

Feleğin fazla dönmesine lüzum kalmadı. Herat'ta Hüse-

(141) Köprülü Fuat, Edebiyat tarihi - 68: Çağatayca Uygur dilinin bir koludur. Onun bir kolu da Türkmencedir ki Osmanlı Edebiyatına tesir etmiştir.

(142) Barthold, İslam Medeniyeti Tarihi - 310 Sekkaki Divanının biriricik nüshası British Muzeum'dadır.

·yin Başkara zamanında Ali Şir Nevai (1441-1503) yetişerek önceki Çağatay şairlerinin hepsini gölgede bıraktı (143). Nevai Türk dilinin Farçaya üstünlüğünü dilin yüceliğini, genişliğini savundu. Onun muhakemet-ül-Lûgateyni Arap dilini mukayese konusu yapmaması bu dilin mukaddes sayılmasından ileri gelmiştir ki bunu yazılarında ima eder. Mahmut Kaşgari ise Türk dilinin Arapça ile yarış edebileceğinden bahsetmişti. Nevai'ye göre Türk dili yücelikler hazinesidir, onun incileri, yıldızlardan parlak, onun gülüstanları, gülleri güneş gibi ışıldar.

Ali Şir Nevai'den sonra Hindistan Türk İmparatoru Babür (1483-1552) Çağatay edebiyatının güzel ürünlerini verdi. Onu birçok Türk şairleri takip ettiler. Şair Sait, Fuzuli, Ahmet Paşa da Nevai'nin tesiri altında kaldılar.

Çağatayca ondokuzuncu yüzyıla kadar Çin hududundan Rusya içine kadar umumi kültür dili oldu. Osmanlı ve Azeri dili üzerine de tesir etti. Ancak bu dilde on yedinci yüz yıldan sonra büyük bir şahsiyet yetişmedi. Yetişkinler de Arapça ve Farçaya saparak Türkçenin bir kenara itilmesine meydan verdiler.

Çağatay dili kendi kaynağı olan Türkistan'da yerini Özbek diline terketti. Kuzey Türkleri de Çağataycanın etkilediği Kıpçak ve yerli dillerin karışımı bir dile sahip oldular. Hin-

(143) Nevai'den önce Lütfinin Türk diline yardımı vardır. Timur sülalesinden Ahmet Miran Şahın 1435'te yazdığı Taaşşukname, Altınordu şairi, harzeminin Muhabbetname'si meşhurdur. Semerkant hakimi Bay Sungur ile Kabulşah'ta şair idiler. (Barthold Orta Asya Tarihi, 205).

Ali Şiir Nevai Aslen Uygurdur. O Türklüğüyle iftihar etmiştir. O diyor ki "Ben hiçbir ordu göndermeden Çin ülkesinden, Horasan'a kadar uzanan yerlerdeki tekml Türkleri kendi fermanım altına aldım," (Zeki Velidi Togan, Türk Tarihi - 84).

distanda Türk şairleri Farsça şiirler söylemeye başladılar. Ordu dilinin kurulması Türklerin Hindulaşmasına sebep oldu. (144)

(2) *Azeri Türkçesi*: (145).

Horasan'daki doğu Türkçesiyle Türkmenceden meydana gelerek İran'a, Kafkasya'ya ve doğu Anadolu'ya yayılmıştı. Bir dil Safaviler zamanında gelişme gösterdi. Şah İsmail Hattai mahlası ile Türkçe şiirler yazdı. O zaman Osmanlı Padişahı Yavuz Selim ise Farsça şiir yazıyordu.

İran - Osmanlı harpleri bu iki Türk devletini yıprattı. Bir tarafta Şii Türkler, diğer tarafta Sunni Türkler zulüm görüyorlardı. İran milli şuurunun uyanması ve Fars dilinin tam bir üstünlük sağlamasıyla Türklük ve Türkçe sönmeye başladı (146). Avşar Türk aşiretinden Nadir Şah zamanında Türkçe sarayın, Türk halkının, ordunun dili olarak yaşadı. Kaçarlar devrinde de Türkçe serbestti. Pehlevi hanedanı devrinde Türkçe baskıya uğradı.

İran'ın başlıca iki unsurundan biri olan Türklerin kendi dilleriyle yayın ve öğretim yapmamaları insan haklarına ay-

— (144) Z. V. Togan, Türk Tarihi - 41.

(145) İran'da doğan bu dile niçin azeri denildiğinin sebebini bilmiyorum. Azerbaycan'da Türklerin yerleşmeleri milattan evvel başladığı ve on birinci yüzyılda halkın büyük çoğunluğunu Türkler teşkil ettiği halde Ruslar oradaki Türkleri eski Azerbaycan halkının devamı gibi gösteriyorlar. İslam Ansiklopedisine göre bu ad İskender seferine katılan İran generali Atrapat'tan veya Pehlevi dilinde ateşböceği anlamına gelen Azar-baygan'dan gelmiştir. Rıza Nur (Türk Tarihi, C. 1-14) Azer sözcüğünün aslı Hazar'dır diyor. Hazar Türkçede aslan cinsinden olan hayvanlardır. Bu adda bir Türk kabilesi vardır.

(146) Fransız seyyahı Chardine (Voyages 1673) İran'da Farça'dan fazla Türkçe konuşulduğunu gördüm. 17'nci yüzyılda Rafael türk dilinin yalnız, İran'da, Türkistan'da değil Rusya'da önemli bir yer tuttuğunu yazar. (İslam Ansiklopedisi - Safeviler).

kırıdır. Böyle bir hareket dünyanın hiçbir tarafında görülmediği halde dost İran'ın bu hareketine karşı kayıtsız kalmaktayız. Bu kayıtsızlık İran Türklerinde de vardır. Şii ümmetçiliği milli bilinci söndürmüş, oradaki Türkleri Fars ve kendi aralarında Türkçe konuşurlar. Hükümete Farsça dilekçe verirler. Okulda Farsça öğrenirler, Tanrıya Arapça dua ederler.

Azeri edebiyatı daha ziyade Güney Kafkasyada tutunmuştu. Bir ara Azerbaycan, Türk milli bilincinin merkezi haline geldi. Dilde, fikirde, işte birlik akımı kuvvetlendi. Edebiyatı millileştirmek için kuvvetli adımlar atıldı. 1875'te gazetecilik başladı. Arap yazısını Türkçeye uydurmak için çabalar görüldü.

Fakat komünistler milli akımları durdurdular. Türkçeye Kiril harflerinin tatbiki bu dilin İran Türkleri üzerindeki etkisini baltaladı. Bununla beraber Azeri edebiyatı canlılığını muhafaza ediyor. Şair Sabir'in, Fuzuli'nin heykelleri Bakü şehrinde süslenmektedirler.

(3) Osmanlı Dili:

Selçuk devletinin ortadan kalkmasıyla kurulan Anadolu beyliklerinin ve bu arada Osmanlı beyliğinin resmi dili Türkçe oldu. Osmanlı devletinin Yıldırım Bayazıt zamanına kadar olan dönemi tamamiyle milliydi. Dinsel ve edebi hayatta da Türk Sofilerinin etkileri vardı.

İkinci Bayazıt zamanında saray hayatı başlayarak İran'ın mey ve Mahbub edebiyatı büyük bir rağmet kazandı. Türk Tasavvuf edebiyatı ise sade ve sağlam olmakla beraber onun yüzü öteki dünyaya dönüktü. Arap ve Acem'in dil hazinesinden faydalananlar Osmanlıcayı zenginleştirmek, kaba saydıkları

sözcükleri atmak suretiyle Türkçeyi fakir bıraktılar. Tarihçi Ali'de Birinci Bayazıt zamanına kadar yazılan manzumeleri şiir saymayarak bunlara Varsagigu adını vermiştir (147). Daha önce Aşık Paşa ise (1272 - 1337) Türkçe'ye bakılmadığından şikayet etmişti (148).

Edirne'de sefahata dalan Şehzade Süleyman mey ve mahubub edebiyatına düşkündü. Fars diline hakim olan ve nizamiyi taklit eden Ahmet Dai Türk edebiyatına İran'ı bir renk verdi. Bu suretle Yıldırım Bayazıt zamanında başlayan yabancı dil etkisiyle bir saray edebiyatı kuruldu.

Çelebi Sultan Mehmet zamanı gürültülü geçti. İkinci Murat zamanında Türkçede Arapça ve Farsçanın etkisi azalmakla bir milli rönesans dönemi açılmıştı. Onun zamanında Türkçe eserler yazıldı. Farsça ve Arapçadan Türkçeye çevirmeler yapıldı. Padişah'ta bu işi önemle takip ediyordu (149). Fakat Araftan gelen müderrislerin etkisiyle medrese Arapçanın kalesi haline geldi.

Medrese Arap kültürünü ve dilini kuvvetlendirdiği gibi

(147) Z.V. Togan, Türk Tarihi - 373.

(148) Aşık Paşa on iki bin beyitlik garipnamesiyle Tasavvufa ait fikirlerini Türklere yaymak istemiştir. O sonradan gelen Türk şairlerine de ışık tutmuştur. Kadı Burhanettin kendini Tasavvuftan kurtaran bir Türk şairidir. Şiire bir insanlık kokusu vermesi ve ilk Türkçe Rubaiyi yazması ve aşkı terennüm etmesi bakımından dikkati çekmiştir. Sivas - Kayseri çevresinde kurduğu devlet yıldırım tarafından ortadan kaldırılmış, kendisi Akkoyunlu tarafından idam edilmiştir. Kadı Burhanettin'in divanı British Müzeum'dadır. (Hammer - Osmanlı Tarihi C. I - 217).

(149) İkinci Murat, dili ağdalı olan Kabusname çevirisini halkın anlayacağı bir dille yazılması için Mercimek Ahmet'i görevlendirmiştir. (Ömer Asım Aksoy, Atatürk ve Dil Devrimi - 20).

Bu devirde Türkçe yazılan eserlerden birçoğu hala halk arasında yaşamaktadır. Süleyman Çelebi'nin mevludu, Yazıcı zade Mehmet ve Ahmet Bican kardeşlerin Muhammediye ve Ahmediye kitapları ve daha birçok eserler...

Araptan ve Acemden gelen bilginler, İran ve Arap kaynaklı tarikatlar Arapçayı ve Farsçayı yaymakta devam ettiler. Sünni ulema Türk tarikatlarını zındık sayarak, devletin kuruluşunda yardımcı olan bu tarikatları baskı altına aldılar. Bu suretle milli bilinç sönmeye, Türkçenin yerini Arapça ve Farsça almaya başladı.

Osmanlıcanın zaferi Fatih zamanında başlar. Aşık paşanın dediği gibi bakımsız kalan Türkçenin büyük bir devletin idaresine yetersiz bir hale gelmesi de Arapça ve Farsçadan faydalanmayı zorunlu kılmış olabilir. Zamanın büyük şairleri ve bu arada Ahmet Paşa Fars edebiyatına hakim oldukları için bu dilin etkisi altında idiler. Tezkere-i Lütfi, Ahmet Paşanın uslubunu “Nazmi cevhari kelimde ustadı mahir, uslubu ekabiranedir” şeklinde değerlendirmiştir. Artık ekabirane ve zarif uslub başlayarak Türkçe kaba sayılmıştır ki bu bir milletin kendi dilini hor gören acıklı bir manzaradır.

Kibarlar, sadelikten uzaklaşarak nazımda, nesirde süs, hayal ve his aramaya başladılar Tasavvuf edebiyatı da bu akımı kendi uydurdu. Sinan paşa (Ö. 1481) nesir yazarların başında geliyordu. Necati (Ö. 1508) nazımda başarı gösteriyordu.

Osmanlıca zati (1546), Fuzuli (1555) ile yükseldi. Baki (1599) ile de kemalini buldu. Bakinin “Ey payı bendi damigehi kaydü namı nenk” mısraında ve diğer birçok mısralarında tek Türkçe sözcüğe tesadüf edilmez.

Onaltıncı yüzyıl Osmanlı edebiyatının yükselme devridir. Bununla beraber onyedinci yüzyılda Nef’i (1626) Yahya (1644) gibi yüksek şairler yetişti. Onsekizinci yüzyılda devlet içten ve dıştan bunalımlara uğradığı devirde Nedim (1730), neşe kaynağı, Galip (1799) tasavvufun ve aşkın mümessili oldu.

Üç dilden faydalanan Osmanlı edebiyatının Türk tarihi-

nin dilde zengin bir devri kapsadığına şüphe yoktur. Bu edebiyatın öncekilerden üstün olduğunu dikkate alanlar ondan sonra öyle bir şey vucuda getirilemeyeceğini de ileri sürmüşlerdir (150).

Bu görüşte bir gerçek payı vardır ki dünya dilleri halka ve sadeliğe doğru gittikleri için bir daha Osmanlıca gibi bir dil kurulamaz.

Osmanlı edebiyatının her alanda batıdan geri kaldığı da bir gerçektir. Divan edebiyatının mücevher gibi parlayan mısraları yanında kof olanları da çoktu. Asıl önemli olan mesele Osmanlıcanın halktan uzaklaşmış olmasıdır ki bunun üzerinde biraz duracağız.

Batıda milli dillerin doğması, dilin sadeleşmesi, uygarlığa yardım etmiştir. 14'ncü yüzyılın başında batı latincenin boyunduruğundan kurtularak orada milli diller canlanıp Dante Milli dilin en güzel örneğini verirken, Anadolu'da bir rönesans devrine giren Türkçe tekrar Arapça ve Farsça'nın baskısı altına girmiştir.

Avrupa kültürü, Latince ve Yunanca ile değil, milli dillerle gelişmiştir. Avrupa dillerinde Latince ve Yunanca sözcüklerin ve bilim terimlerinin bulunmasına bakarak bizde de Arapçayı Latincenin rolünde görmek isteyenler birçok yönlerde aldanıyorlar. Latince Avrupa dilleriyle aynı gruptandır. İtalyan, Fransız, İspanyol dillerinin kaynağı da latinedir. Arapça ve Türkçe ise birbirinden çok uzaktır. Arapça birçok sözcüğü Türk doğru söylemez.

Latince Avrupa'nın barbar dillerini geliştirmiş, Arapça kadar ve belkide ondan eski mazisi olan Türkçe ise Arapça ve

(150) İsmail Hami Danişment, Türk meseleleri - 168.

Farsça tarafından boğulmuştur. Üç dili içine alan Osmanlıca bilimin halka yapılmasına yaramadığı gibi zorluğu itibariyle de unsurlar arasında bir kaynaşma da yapamamıştır. Osmanlıcanın doğuşu batının milli dile yöneldiği zamana rastlar ki bizi batıdan geri bırakan nedenler arasında önemli bir yer tutar.

OSMANLICADA EVRİM HAREKETLERİ

1- Batı Edebiyatının Etkileri:

Ondokuzuncu yüzyılın başına kadar batı edebiyatı ile temas sağlanamamıştır. Akif paşa ve Şinasi ile batıya doğru bir yönelme başlar. Tanzimat edebiyatı da batının dünya görüşünü, hayat anlamını, duygu ve düşüncelerini benimsemeye başlamıştır.

Türk edipleri batı tarzında eserler, romanlar, piyesler ve şiirler yazıyorlardı. Fakat edebiyat bir kültür meselesidir ki Türk depi ve şairlerinin batı kültüründen, hatta bazılarının batı dillerinden gereği kadar nasipleri yoktu. Dil bilenlerin de batı edebiyatının batı dillerinden gereği kadar nasipleri yoktu. Dil bilenler de batı edebiyatının derinliklerine kadar girememişlerdi. Bununla beraber Tanzimat şairleri Osmanlıca'yı kendi malzemeleriyle modernleştirdiler.

Vatan ve hürriyet duygusunu aşlamışlardır ki bazı yönleriyle bu devri dilde ileri bir merhale sayabiliriz.

Yahya Kemal'e göre (151) devirlerinin üstadları olan Namık Kemal, Abdülhak Hamit doğu usulünde şiirler söylemişlerdir. Abdülhak Hamit'in tumtıraklı bir laf gürültüsü yanın-

(151) Yahya Kemal Bayath, Edebi ve Siyasi Portreler.

da gerçek şiir olan tarafı da vardı. Edebiyatı Cedideciler de ne eski şiirin, ne de batı şiirini, derinliklerine gidemedikleri gibi milli zevkle, milli dil ile bir yenilik getiremediler. Fakat bunlar şiire yenilik getiremediler. Şiire yeni bir renk verdiler. Fikret ve Cenap Türk şiirinin bedii üslubunu ve havasını değiştirdiler.

Edebiyatı Cedidenin bir devamı sayılan, Fecri Atı (1909) Avrupa edebiyatını örnek almış ise de, bu hareket taklitten ileri geçememiştir. Ziya Paşa, Namık Kemal'e tutkun olan aydınlar, edebiyatı Cedideyi, birçok güzellikleriyle beraber, Tanzimat edebiyatı yanında sönük bulurlar.

Edebi değerleri ne olursa olsun Tanzimattan sonra gelişen edebiyatı tamamiyle milli sayamayız, Batıdan sözcükler alınmış, Arapça sözcükler uydurulmuş, Türkçe yine boynu bükük kalmıştır.

2- Dilde sadeliğe doğru:

Tanzimatta bir kısım aydınlar dilin sadeleştirilmesini bir problem olarak ele aldılar. Osmanlı devleti yapısı ve siyaseti elvermediği için dil çalışmalarına katılmadı, dil bir avuç aydının davası olarak kaldığı gibi dilde sadelik ve Türkçecilik büyük engeller karşısında idiler. Arapçaya ve Acemceye bağlılık eski devrin kuvvetli bir mirası idi.

Eski devirde Arapçaya ve Acemceye verilen değeri göstermek için birkaç örnek vereceğiz: İranlı olmadığı için Tekye şeyhliğinden atılan Leali "Acemin herbiri ki Ruma geliryaz vezaret veya sancak ona gelir." demiş. Mesihî adlı bir şair de itibar görmeyince şu beyti söylemiştir: "Mesihî gökten insan sana yer yok-yürü var gel ya Araptan ya Acemden" onse-

kizinci yüzyılın sonunda da Sivashı Hilmi duygusunu şöyle dile getirmiştir:

“Hilmi ne Arabdır, ne Acemdir koyu bir Türk - Duyduklarını Türkçe düzüp söylemek ister.”

Tanzimatın bir avuç Türkçüsü dili sadeleştirmekte önemli bir başarı sağlayamadı. İkinci Sultan Hamit’in çekingenliği tesiriyle de bu hareket duraklama devrine girdi. (152). Türkçülük ve Türkçecilik sanki İslam medeniyetinin geleneklerini ortadan kaldıracakmış gibi ona karşı cephe alınıyordu. Tanzimattan İkinci Meşrutiyete kadar devam eden Türkçecilik hareketlerini şöyle özetleyebiliriz:

Şinasi öz Türkçe şiirler yazdı ve bir sözlük hazırladı. Süleyman Paşa askeri okullara Türk gramerini ve Türk tarihini getirdi. Ali Suavi’nin Türkçülüğe ve öz Türkçeye yardımı oldu (153).

Şair Ziya Paşa ağıdalı bir dil kullandığı halde, içinde üçte bir derecesinde Türkçe sözcük bulunmayan yazılardan şikayetçiydi. Namık Kemal de Osmanlı dilinin zorluğuna dikkati çekti. Münif Paşa, Maarif Nazırlığı sırasında okullara Türk gramerini koymakla, Mütercim Asım Efendi de Arapça ve Farsça sözlüklerin öz Türkçe karşılığını bulmakla dile yardım ettiler. Ahmet Vefik Paşa Lehçeyi Osmanı adlı kamus ve diğer eserleriyle dilde faydalı bir çığır açtı.

Şemsettin Sami bey öz Türkçe sözlükleri arttırmak üzerinde duruyordu. O 1897 yılında fikrini şöyle açıkladı: “Os-

(152) Münir Aktepe, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, dokuzuncu sayı; Ahmet Rıza beyin 1893 yılında Paris’ten İkinci Abdülhamit’e gönderdiği layihada Osmanlıcanın sadeleşmesini tavsiye eder.

(153) H.Z. Ülken, Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi - 112: Ali Suavi’nin Türkçülüğe ve Türkçeciliğe ait risale ve makaleleri vardır. O latin harflerinin kabulünde de bir sakınca görmüyordu.

manlıca'yı Farsça ve Arapça okumamış bir Türke, bir İranlıya veya Araba okuyalım, hiçbir şey anlamıyacağını görürüz. Ya bu dil nedir? Suni bir dildir.” Şemsettin beyin Kamusu Türkisi Ahmet Vefik Paşanın Lehçeyi Osmanisinden sonra en önemli bir eseridir (154). Özbekiye Tekkesi şeyhi Süleyman efendi de Lugat-i - Çağatay'yı vücuda getirdi (155).

Necip Asım bey, dilin özelleştirilmesi, Türkçenin eski ve yeni kollarından sözlükler alınmasını ileri sürdü. Bu konuda Mehmet Emin bey denemeler yapmaya başladı. Tasavvuf şairleri de Türkçe şiirler yazıyorlardı.

Rusya'da ki Türkler arasında da sade Türkçeye, dil birliğine doğru akımlar başladı. Azerbaycan'da Mirca Fetih Ali sade Türkçe ile piyesler yazdı. Kırım'da İsmail Gaspıralı (1841-1914) çıkardığı Tercüman gazetesinde “Dilde, işte, fikirde birlik” prensibini savundu. Kazan Türklerinden Şahabettin Mercani Türk dünyası fikrini ileri sürdü. Türkiye'de Ahmet Mithat efendi sade Türkçeciliği bu yolda yazılar için ilke haline getirmek istedi. Eskiler ve Edebiyatı Cedideciler bu harekete karşıydılar.

3- İkinci Meşrutiyet devri:

Bu devirde genç yazarlar arasında dilde sadelik hareketi başladı. Bunlar yabancı terkipleri, çoğul takılarını, edatları, Türkçesi olan sözcükleri atmak, konuşma ve yazı dillerini birbirlerine yaklaştırmak istiyorlardı. 1909 yılında Türk Derneğiyle dilde sadelik hareketi gelişerek Türkocağı ve Türk Yurdu dergisi bu hareketin temsilcisi oldular.

(154) Ömer Asım Aksoy, Atatürk ve Dil Devrimi - 12

(155) H.Z. Ülken Çağdaş Düşünce Tarihi - 321.

Daha sonra Ziya Gökalp Türkçülüğü bütün yönleriyle ele aldı (156). Yahya Kemal'e göre, Ziya beyin bir radyum olan kafası söndüğü günden beri vatandaki ilimde karanlık vardır. Fakat o şiirimizin içinde olmadığı için teklif ettiği milli vezinlerle, milli zevkle, milli dil ile ne kendi bir yenilik vücuda getirebildi. ne de yetiştirdiklerinin bir şey yapmasını temin edebildi (157).

Bu fikirde mübalağa ayı vardır. Ziya bey büyük bir şair değildir. Henüz suur devrine girmeyen bir millete fikirlerini manzum sözlerle aşılamağa istemiştir. Osmanlıca yüz senede kemale geldiğine göre Ziya beyden sonra onun yolunu tutanlardan kısa bir zamanda parlak şiirler beklenemezdi.

Yahya bey eski şiire ışık tuttu. Halbuki öz Türkçe şiire yeni bir lezzet, yeni nağme katmak ondan beklenirdi. Osmanlıca meftunluğu yalnız onda değil, aşırı Türkçü ve Turancı olanlarda da vardı. Azerbeycanlı Ali Turan'da genişleyen Osmanlı dilinin Avrupa dilleriyle rekabet edebileceği, Ali Şir Nevai'nin eski dilinin artık öldüğü kanısındaydı. Yalnız dili biraz sadeleştirmek lazımdı.

Dil Devrimi bütün bu dedikoduları ortadan silip süpürmüştür. Son zamanın şairlerinde biraz fedakarlık, maziye saplananlarda da biraz ilgi olsaydı, Türk dili evrim yolunda istenilen merhaleye ulaşabilirdi. Ta Aşık paşadan başlayarak tıkalı kulaklara tesir etmeyen feryatların yankıları birdenbire gürleyerek yüz yılların ahengini susturmuştur ki buna dil devrimi diyoruz. Dil reformunu şairlerimizden beklerdik. Ne ya-

(156) Ziya Gökalp ilk önce Türkçede karşılığı olan sözcüklerin ve yabancı kurların atılmasını Arapça terimlerin muhafazasını savundu. Sonra mümkün olduğu kadar Türkçe terimler yatırılmasını istedi. Ona göre yeni kavramlar asrın, terimler islam ümmetinin, sözcükler Türk milletinin olacaktı.

(157) Yahya Kemal, Portreler (Ziya Gökalp)

zık ki onlar Avrupadaki milli dillerin sadeliğe doğru gittiğini kavrayamadılar. Veya kavramak istemediler. Halbuki dilde sadelik Avrupa halkının aydınlanmasında ve uyanmasında bilime rağbetin artmasında büyük rol oynamıştır (158).

(158) Bilim dilinin bir özelliği vardır. Bununla beraber Avrupa bilginleri fikirlerini yaymak için halkın anlayacağı bir dil kullanmışlardır. Hatta Toland halkın anlayabileceği bir dil ile felsefe kitabı yazmıştır.

ATATÜRK VE DİL DEVRİMİ

1- Dil Devrimini Gerektiren Sebepler:

Arap'ın ve Acem'in ülkelerini aşarak, büyük emeklerle fethettiğimiz ve korunması için de milyonlarca insan kanı döktüğümüz bir ülkede Arap ve Acem dili ve kültürü bizi içerden fethetmişti.

Tarih boyunca Türk milletinin erimesinde yabancı dilleri benimsemelerinin büyük etkisini görüyoruz. İnsan sayısı yüz milyonları bulan Çinlilerin, Slavların damarlarında bol miktarda Türk kanı var.

Tarih açıkça gösteriyor ki dilini yitiren milletler ortadan kalkmakta öz dili kuvvetli olan milletler de ebedi hayata kavuşmaktadırlar. Dil, bir kültür aracı olduğu kadar, milli varlığın da en kuvvetli silahıdır. Milletler ve ordular mağlup olurlar, fakat kuvvetli bir dili olan millet yaşar.

Romalılar Yunanistan'ı silahlarıyla ele geçirdiler, fakat Yunan dili doğu Roma'yı içinden fethetti. Sekiz yüz yıl istiklalden mahrum kalan İran 2500'üncü yılını kutlarken oradaki kutlamaya on milyon Türk de katıldı. Dokuz yüz yıl başka milletlerin iradesinde kalan Arap milleti bugün Hint denizinden Atlantik'e kadar önemli bir varlıktır.

Arapça yalnız Arap yarımadasının diliyken Türkçe, Çin denizinden Balkan yarımadasına kadar olan geniş bir alanda konuşulurdu. Bu dil, dağıldı, parçalandı, yabancı dillerin istilasına uğradı. İslamiyetten sonra da Türkler hükümdarları, fikir adamları, edipleri ve şairleriyle Arapça ve Farsça sarılıp öz dillerine üvey evlat muamelesi yaptılar.

Her milli dilin içinde milli bir psikoloji vardır. O ruhları bağlar, gönüllerin derinliklerine kadar sızar, milli birliği kuvvetlendirir. Bir milletin dilini ahenkli surette ifade edecek insanlar yetiştirmesi de büyük bir talihtir. İngiliz fikir adamı Carlyle Kahramanlar adındaki kitabında Shakspeare’i birlik alametinin en tatlısı, en kuvvetlisi ve en asili saymakta haklıydı. O diyor ki: Dağılmış, kolu kanadı kırılmış İtalya bir varlıktır. Çünkü onun Dante’si vardır.

İlhamını tarihten, Türk milletinin geçirdiği felaketlerden alan ve milli iradelerin batıdaki gelişmesini gören Atatürk dili bir devrim konusu yapmakta çok haklıydı. Bu devrim boğulmakta olan bir dili kurtarmak, dilde sadeliğe doğru giden hareketi hızlandırmak, dili halka doğru götürmek ve eğitimi kolaylaştırmak istemiştir.

Saltanat ve Hilafet kaldırılıp milli bir devlet kurulduktan, Osmanlı camiası dağılıp Türkler kendi başlarına kaldıktan sonra sarayda doğan ve halktan uzak kalan Osmanlıca yaşamazdı.

Türk dil devrimi, dili millileştirmek, onu tarih boyunca uğradığı baskılardan kurtarmak istemiştir. Din bilgini Antonie Meillet der ki: Benliğini duyan her millet özel bir uygarlığa sahip olmak ister. Ulusal dil birliği, buna erişmiş olanların tükenmez bir hazinesidir. Prof. Gerhard Kessler’in dediği gibi dili yabancı sözlerden ayıklayıp temiz bir hale getirmek,

tıpkı vicdanını, bedenini, evini, köyünü temiz tutmak gibi bir görevdir (159).

2- Dilde Evrim ve Devrim (Tartışmalar):

Hemen söylemeliyim ki devrimlere uğramadan tedrici te-kâmül içinde ilerlemek bir bahtiyarlıktır. Fakat birçok millet-ler, önlerindeki engelleri söküp atmak için devrime başvurmak zorunluluğunda kalmışlardır.

Türk dili, yüzyıldan beri evrim geçitindeydi. Bu sarı ge-çit engellerle dolu olduğı için dili millileştirmek akımı, iste-nilen hedefe ulaşmaktan uzaktı. Atatürk'ün koyu Osmanlıca nutukları, dil evriminde nereye kadar vardığımızı açıkça gös-termektedirler.

Gerçi sade üslup ile yazanlar ve söyleyenler de vardı. Fa-kat Osmanlı diliyle yetişen nesil bunları yadırgamakta, büyük şairler de yeni doğan bu çocuğa acaip bir mahluk saymakta idiler. Yahya Kemal de milli denilen şiirlerde saz şairlerinin teranelerini görüyor, onların yeni nağme, yeni lezzet getire-mediklerini ileri sürüyordu. Evet, doğrudur. Çünkü onlar hiç-bir yardım görmeden emekleyen çocuklardı.

Ben şu kanaatteyim ki din de reformu din adamı yaptığı gibi dilde reformu da edipler ve şairler yaparlar. Büyük şair-lerimiz ise dili Türkçeleştirmek yolunda küçük bir adım bile atmadılar. Bu iş amatörlerin elinde kaldı. Dili sadeleştirmek hususunda emek sarfedenlerden Ziya Gökalp de büyük şair değil, zamanının kuvvetli bir bilgini idi.

Böyle bir ortamda evrimle dilin millileşmesi, halka yö-

(159) Dr. Engin Arın, Atatürkçülükte Din ve Dil, 9.

nelmesi için çok uzun zamana ihtiyaç vardı. Halbuki yüzde doksanı cahil olan bir memlekette, halkı aydınlatabilmek için, Atatürk devriminin bu işe de el koyması gerekirdi.

Buna karşı, dile karışmanın tabiat kanunlarına aykırı bir davranış olduğunu, onu tabii tekamülüne bırakmak gerektiğini ileri sürenler vardı.

Bu görüş, her zaman ve her yer için bir dustur olamaz. Fransız dil bilgini Burno dilin canlı bir yaratık gibi tabiat kanunlarına değil, sosyal kurallara tabi olduğunu söyler. Jespersen da aynı fikirde olup dilin insan yapısı olduğu hatırlatır. İsveçli bilgin Ferdinand de Saussure de dilin uzun bir sürede olduğu gibi kısa bir zamanda da değişebileceğini ileri sürer (160).

Dil devrimi üzerindeki tartışmaları şöyle özetleyebiliriz:

Devrim yapıcı olmaktan ziyade yıkıcı olmuştur. Mazi ile Türklük alemi ile ilgi kesilmiştir. Aşırı hareketler dilde anarşi doğurmuştur. Bu görüşler üzerinde biraz duracağız.

(1) Dil devrimini yıkıcı bulanlara göre, dile otoritenin müdahalesi doğru değildir. Bu işi selâhiyetli bir akademiye bırakmak, her türlü acele tedbirlerden, keyfi hareketlerden sakınmak gerekirdi.

Dil devrimi, yüzyıldan beri engellere uğrayan, zaman zaman tıkanan evrim yolunu açmıştır. Bu hareket kendi mecrasını bulmaya çalışan bir akıma yardım etmek, onu korumaktan başka bir şey değildir.

Yabancı bilginler Türk tarihi, Türk dili ve Türkoloji ile meşgul olurlarken kendi kültürüne, kendi diline kayıtsız kalan bir âlemde kendi kültür kıymetlerimize sahip çıkmak ön

(160) Ali Püsküllüoğlu, Öz Türkçe Sözlük Önsözü, 14.

planda geliyordu. Bu işler ancak devletin müdahalesi ve yardımıyla başlayabilirdi.

Daha önceden belirttiğim gibi Osmanlıcaya bağlı olan büyük edipler ve şairler dil devrimine kayıtsız kaldılar veya karıştılar. Eğer selâhiyetli kurumlar kurulamamış ve dil devriminde hatalar olmuş ise bunda bilginlerimizin de payı vardır.

Gerçek şudur ki dilin sadeleştirilmesi için mülkün olan büyük gayret saredilmişti. Bir dil kurumu kurulmuş, beş dil kurultayı toplanmış, bütün devlet teşkilatı sarfedilmişti. Bir dil kurumu kurulmuş, beş dil kurultayı toplanmış, bütün devlet teşkilâtı seferber edilmiştir (161). Bu çalışmalar neticesinde tarama, derleme, terim, sözlük ve gramer kollarında birçok eserler meydana getirilmiştir. Dilimizde yüzde kırk üç Türk sözcüğüne karşı yüzde elli yedi yabancı sözcük vardı. Bugün Türkçe sözcük sayısı yüzde yetmiş ikiye çıkmıştır (162).

Bütün bu çalışmaların hatasız geçtiği söylenemez ki bunda dil bilgisindeki yetersizliğin de etkisi vardır. Selahiyetli kişilerin dil devrimine kayıtsız kalmaları da bu yetersizliği artırmıştır. Esaslı incelemeler yapılmadan acele kararlar alındığını da söyleyebiliriz.

(2) Dil devriminin geçmiş ile olan bağları kestiğinden yakınanların haklı oldukları cihetler vardır. Fakat Türkçenin gülistanını yabancı otlar sarmış, onun rengi solmuştu. Güzel dilimizi kurtarmak için ciddi tedbirlere ihtiyaç vardı.

Osmanlıca milli bir dil değildi. O halktan çoktan uzaklaşmış, ancak aydın bir zümrenin dili olmuştu. Bu dili öğrenmek için Arapça ve Farsçanın gramerini ve birçok sözcükle-

(161) Atatürk'ün 1932 yılı Meclis açış nutkundan: Türk dilinin aslındaki zenginliğe kavuşması için bütün devlet teşkilâtı dikkatli olmalıdır.

(162) Ali Püsküllüoğlu, Öz Türkçe Sözlük.

rini öğrenmeye ve uzun bir zamana ihtiyaç vardı. Aydınlardan çoğunun bile hakim olamadıkları, şairlerin ve ediplerin de birçok hatalar yaptıkları bir dil ile milleti aydınlatmak mümkün değildi.

Bir milletin dili toplumsal yapının harcı, düşünce hayatının temelidir. Batı dili sadeleştirmek suretiyle ilerlemiştir. Gerçi her millete yazı dili ile halk dili arasında fark bulunursa da Osmanlıca ile halk dili arasında küçük bir fark değil, korkunç bir uçurum vardı.

Her dile yabancı sözcükler girmiştir. Vaktiyle şiddetli bir öz Türkçecilik taraftarı olan bir edibimiz, sonra geriye dönerek şöyle diyor: Bugünkü Avrupa dillerini Yunan ve Latin aslından gelen kelimelerden ayırınız, fakir ve iptidai diller peyda olur. Türk dili için de Arapça ve Acemce kelimeler de böyledir. Arapça ve Acemce Türk dili için asil ve zengin bir kaynaktır (163):

Her dilde yabancı sözcükler Osmanlıca derecesinde olmadıkları gibi yabancı sözcükleri olan milletler onun üzerine kendi özelliklerinin damgasını vurmuşlardır. Osmanlıca ise Arapça ve Farsça sözcükleri kutsal bir emanet gibi almış, bu dillerin kurallarını muhafaza etmiştir ki bu hali başka dillerde görmek mümkün değildir. Dilde sözcük alışverişi birbirine yakın olan dillerde daha başarılı sonuç vermiştir. Avrupa dilleri aynı dil grubuna dahildirler. Türkçe, Arapça ve Farsça ise birbirinden çok uzak ve ayrı dil gruplarıdır. Türkçe dünyanın en eski dillerinden biridir. Ondördüncü yüzyılda bile Arapça ve Farsça ile yarış etmiş, sonra Arapça ve Acemce meftunları tarafından söndürülmüştür.

(163) Hamdullah Supti Tannöver'in Anıları, 219.

Bütün bu gerçeklere rağmen, bir gerçek vardır ki yazının değişmesi Arapça ve Farsça sözcüklerin atılmasıyla yeni kuşağın Osmanlıca'yı anlaması çok müşkül bir duruma girmiştir. Eski eserler de boyunları bükük bir tarafta kalmışlardır. Bu duruma acımamak mümkün değildir. Fakat dil devriminin zararları yanında, onun sağladığı faydaların daha fazla olduğuna hiç şüphe yoktur.

Dil devriminin meydana getirdiği zararları hafifletmek, geçmiş ile ilişkiyi muhafaza etmek daima mümkündür. Eski eserlerden değerli olanlar yeni dile çevrilirler, liselerde Osmanlı edebiyatına yer verilmiştir. Edebiyat fakülteleri ve sayıları gittikçe artan din okulları Osmanlıca'yı yaşatmaktadırlar.

Bir de bu yeni dil, baba ile oğlu birbirini anlayamaz hale getirdi diyenler vardır ki biz o babalara, oğullarının dillerini öğrensiner demeyeceğiz, çünkü bu zorluk çok sürmeyecek oğullar babalarının yerlerini alacaklardır.

Osmanlıca beş yüz yıldır güzelleşerek kemalini bulmuştu. Fakat ışığı içeri dönük olan bu parlak dil, dışarıyı, büyük kitleyi aydınlatamıyordu. Bugün fecrini gördüğümüz, yeni dil güneşinin Türk milletine nur saçacağına inanıyoruz.

3- Türk Dilinde Parçalanmalar:

Türklerin Çin denizinden Avrupa ortasına kadar yayılmaları sonucu en doğudaki Türk ile batıdaki birbirini anlayamaz hale gelmişti. Ondördüncü yüzyılda Türklük aleminde birbirini etkileyen üç edebi dil meydana geldi. Fakat bu diller zamanla birbirinden uzaklaşmaya başladılar. Ondokuzuncu yüzyılın sonunda dilde birlik akımı başlamış ise de istenilen hedefe varılamamıştır.

Bugün ise Türk dili tamamen parçalanmıştır. Rusya'aki Türk uyruklarının dillerindeki farklılık arttırılmış, İran'daki Türk dili İran hükümetinin ve Fars dilinin ezici baskısı altında kalmıştır.

Bir dilin dünyanın geniş bir sahasında konuşulması büyük bir değer taşır. Aynı soydan olan büyük bir milletin dilde bölünmelere uğraması da acınacak bir olaydır. Bugünün medeni milletleri de dillerini ve kültürlerini yaymak hususunda büyük gayretler sarfetmektedirler.

Türk dil devriminin, Türk dilini bölmek veya birleştirmek hususundaki durumu önemli bir sorundur. Arapça ve Farsça sözlüklerin atılması, dilin özleştirilmesi birliğe doğru giden bir harekettir. Ancak Türk aleminin kabul ettiği, başka bir deyimle Türkçeleşen sözcüklerin ve terimlerin atılması şüphesiz ki ayırıcı bir harekettir. Buna sözcük uydurmacılığını da ekleyebiliriz. Türkiye'de Latin, Rusya'da Kiril, İran'da Arap harflerinin kullanılması (164). İran'da Farsça, Rusya'da Rusça sözcüklerin ve terimlerin artması da Türk dillerini birbirinden uzaklaştırmaktadır.

Türk devrimi Latin harflerini kabul etmemiş olsa da bölünme mukadderdir. Çünkü Rusya Kiril harflerini tatbik etmiş, İran Türkçeyi okuldan, basından, tiyatrodan kovmuştur.

Atatürk'ün Van'da bir üniversite kurmak arzusunda, Türkçeyi ve Türk kültürünü Türklük alemine yaymak emeli

(164) Rusya her Türk Cumhuriyetinde Kiril harflerinde değişiklik yapmakla lehçe farklarını arttırmak, oradaki türkleri birbirlerini anlayamaz hale getirmek çabasındadır.

Vaktiyle Latin harflerinin kabulüne, yalnız tutucular değil, Turancılardan bir kısmı da taraftar değildi. Onlar dilin bölünmesinden korkuyorlardı. Hatta Turancılardan Hüseyinzade Ali bu bakımdan Türkiye'de Arap harflerini Türk diline uydurmak ceryanına da karşıydı.

hissedilmektedir. Çünkü Van üniversite kurmak bakımından ilk ele alınacak bir yer değildir. Türklük aleminde Türkçenin korunması bir siyaset meselesi ve kültür anlaşması da bir çaredir. En önemli çare ise yeni dilimizin kuvvetlenmesi, bütün dünya dillerine çevrilen eserlerin çoğalması, dünya çapında şairlerimizin yetişmesidir. Ses sanatkarlarımızın radyolarda heyecanla dinlenmesi di dilde birliğe yardım edecektir.

4- Dilde Uydurmacılık ve Anarşi:

Bu yönde başlıca tenkitler şöyle özetlenebilir: Halka malolan ve Türkçeleşen sözcükleri atmak dilde bir cansızlık doğurmuştur. Türkçe ile ilgisi olmayan sözcükler uydurulmuştur. Her dilde yabancı sözcükler bulunduğu halde bütün yabancı sözcükleri atmak suretiyle aşırı bir yol tutulduğu gibi herkesin kendiliğinden sözcük üretmeye kalkması da anarşiye meydan vermiştir.

Bizim kanımıza göre de, Türkçeleşen ve halka malolan sözcüklerden, Türkçede karşılığı bulunmayanları atmak dili sadeleştirmenin ve onu halka doğru götürmenin yol değildir. Halka malolan her sözcüğün milli bir varlıktır. O sözcüğü attığımız zaman, onun yerine koyduğumuz sözcük, ilk eğitimi yaygın olmayan bir memlekette zorluklar ve anlaşmazlıklar doğurabilir.

Ben Akademi öğretmeni iken, Askeri Dil Komisyonunun da üyesiydim. Halka ve orduya malolan yabancı sözcükleri kurtarmak için, diğer askeri üyelerin Arapçayı iyi bilmemelerinden faydalanarak, bazı Arapça sözcüklerin aslının Türkçe olduğunu ileri sürüyordum. Bu durum karşısında komis-

yonu Arapça bilen bir üye aldılar. Birgün ben Taarruzun Türkçe olduğunu savunurken Hoca Vahi efendi bir Kurmay olduğunu isbata çalıştı. Fakat o Taarruz'daki (ayın) harfini bir Arap gibi çatlatarak konuşuyordu. Ben hemen hocam yorulmayınız, sizin telaffuz ettiğiniz Taarruz Arapçadır, benimki Türkçedir, bunu Arapta anlamaz dedim. Bu suretle Taarruz sözcüğü askeri lügattaki yerini muhafaza etti.

Atatürk'ün Güneş Dil Teorisi, bu yöndeki birçok teori-den biri sayılırsa da, bunun muhafaza edilmesi lazım gelen Arapça sözcüklerin Türkçe ile ilişkisi olduğunu isbata yarayan bir vasıta yapıldığı kanısındayım. Dil encümeni ile yapılan muhaberelede bunu gösteriyordu. Encümen karşılığını bulamadığınız sözcüğü bize bildiren biz onun Türkçe olduğunu ispat ederiz der gibi idi.

Türkçenin kuralları ve Türkçe kökler dışında uydurma sözler yapılması şüphesiz çok hatalı bir yoldur. Türkçe köklerden sözlerde de halkın zevkine uymayanlar, üretimleri de hatalı olanlar vardır. Bununla beraber uydurmacılık iddia edenlerden bir kısmının samimi olmadıklarını, Türkçe köklerden yaratılanları da uydurma saydıklarını görüyoruz ki bunlar Osmanlıcanın hasretini çekmektedirler. Halbuki dilimizi zenginleştirmek için Türkçe köklerden, gramer kurallarına uygun sözcükler üretmeye ihtiyacımız vardır.

Dilimizin anarşiden kurtulamadığı bir gerçektir. Bu hal 1945 yılında toplanan beşinci Dil Kurultayında da şikayet konusu olmuştur. Dilin anarşiden kurtulması için bir Akademi kurulması faydalı olabilir, bu akademi ancak nazım bir yol gösterici olmalıdır. Türk dili kuvvetli ve yaratıcı edip ve şairlerin himmetlerine muhtaçtır.

Bugün Türk dili iki aşırı akımın etkisi altındadır. Bunlardan biri Osmanlıcanın hasretini çekiyor (165) diğeri halka malolan, Türkçeleşen yabancı sözcüklere düşman nazarıyla bakıyor. Her aşırı hareket bilimden ziyade duygunun etkisi altındadır ki bu hal dili doğru yoldan çıkarır. Dilde sağ duyu ve bilim hakim olmalıdır. Bütün aksaklıklara rağmen, milli bir dile kavuşmanın mutluluğu içindeyiz. Öz türkçe henüz hedefine varamamış ise de o konuşma dili olmaktan çıkarak yazı ve kültür dili olmuştur.

Dili zenginleştirmek için aramalar yapmak, dili köklerinden sözcükler üretmek lazımdır. Dilini kaybetmek üzere olan iki milleti bu konuda örnek olarak göstereceğiz:

A. Fin milletinin uyanışı (166):

Finlilerin onaltıncı yüzyıla kadar yazıları yoktu. 1558 yılında fin Piskoposu Micel Agrikola bir alfabe icat ederek İncil'i Fin diline çevirdi. Finliler şehirlerde İsveçlileşmiş idiler. Aydınlar da Osmanlılarda olduğu gibi öz dillerini kaba görüyorlardı.

Milliyetçi Fin bilginleri köylerde dolaşarak sözcükleri halk türküleri, masallar, ata sözleri topladılar (167). Fin dilinde dini eserler ve şiirler yazdılar, bilim ve fen terimleri yaptı-

(165) Tahsin Yücel, Dil Devrimi - 49: Dil Devriminin sakat, iptidai, milli kültürü yıkıcı bir hareket olduğunu ileri sürenler vardır. Bazıları da dili özleştirme eğilimini bir solculuk hareketi saymaktadırlar. İnkılap tüfeylisi yalnız 25 yıllık gösteren daracık kafasıyla eski harften korkuyor, bu bir irticadır. Arap ve Farsî dili Türkçe için asıl ve zengin bir kaynaktır. (Hamdullah Suphi Tanrıöverin Anıları - 219).

(166) Sadri Maksudi Arsal, Milliyet duygusunun sosyolojik esasları - 22.

(167) Lonart'ın halk dilindeki menkıbelerden vücuda getirdiği Kalavala Destanı değer bakımından İliada, Mahabarata, Şehname, Nibelongen'dan sonra gelir.

lar, klasikleri Fin diline çevirdiler. Bu suretle Finliler zamanla zengi bir edebiyata sahip oldular.

Grigori Petrovski'nin "Beyaz Zambaklar Diyarı" adı ile Türkçeye çevrilen kitabın da Fin mucizesi çok güzel tasvir edilmiştir. Finliler öz dillerine kavuşmakla İsveçli olmaktan, ulusal bilince ermekle de Rus boyunduruğundan kurtuldular ve bütün dünyanın saygısını kazandılar.

B. Çekler:

Ulusal bilinci güçlü olan bir küçük ulusun, emperyalist topluluklar arasında varlığını koruyabilmesi bakımından Çek tarihi çok ilgi çekicidir. Çekler papalığın ruhani baskısına karşı ayaklanarak kiliselerinin istiklini kazandılar (168). Büyük bir Alman kitlesinin ortasında Çek milleti çetin bir Almanlaştırma çabası karşısında milli varlığını muhafaza etti. Bugün de Rusya ile mücadele ediyor.

Bu varlığını başlıca nedenleri arasında milli edebiyatın kurulması önemli bir yer tutar. Onüçüncü yüzyılın ortasında Slavvinka Çek dilinin bütün sözcüklerini topladı. Temek adında biri de eski Çek dilini öğrenerek tarihi ve milli eserler yazdı. İşte bu çalışmalar sonunda Çek edebiyatı meydana gelmiş, modern devlet kurmanın hazırlıkları yapılmış ve birinci Cihan Harbi sonunda Çekoslovakya devleti kurulmuştur.

Yokolmak derecesine gelmiş olan küçük Fin ve Çek milletin Öz diline verdiği büyük ilgiyi nasıl dirildiğini gösteren

(168) 15'nci yüzyılın başında Jean Huss papa baskısına karşı çıktı. Çek milletin gramerini yazmış olan bu zat mahkeme kararıyla diri diri yakıldı. Fakat Çek milleti papanın Haçlı ordularına karşı koyarak kilisenin istiklalini kazandı.

bu iki örnek binlerce yıllık bir mazisi olan Türkçenin bilime ve edebiyata yetmiyeceğini sananlara yeterli bir cevaptır.

Türk dil devrimi, sadeleşme yolunu tutan fakat engellere uğrayan bir akıma hız vermekle büyük bir görev yapmıştır. Hatalar yapmış olabilir. Fakat dil devriminin iyi niyete, milli şuura, millet sevgisine dayandığına, a bir kurtuluş çaresi olduğuna şüphe yoktur.